

6.

A KÖZGAZDASÁGTAN
MÓDSZERTANÁRÓL

Bal felső saroktól kiindulva az óramutató szerint: Thomas R. Malthus, John S. Mill, Friedrich August von Hayek, Paul A. Samuelson

HILD MÁRTA

A közgazdaságtan módszertanáról

Bevezető tanulmány

A közgazdaságtan módszertana szűkebb értelemben azokat az elemzés-technikai eljárásmodokat, kutatási módszereket jelenti, amelyeket e tudomány művelői tudományos kutatásaikban általában alkalmaznak, vagy elvárják tőlük, hogy alkalmazzanak. E fejezetben azonban e kifejezést az ettől némileg eltérő, tágabb értelemben használjuk, amit mai szóhasználat szerint tulajdonképpen a *közgazdaságtan metodológiájának* kellene nevezni.

Metodológia és tudományfilozófia – bevezetés

A metodológia a tudományos elméletek általános vizsgálatával, az elméletalkotás általános kérdéseivel, a fogalmi apparátus rendszerével, a tudományos érvelés elveivel foglalkozik, vagyis annak tanulmányozásával, hogy milyen a „tudományos” módszer elmélete.

A metodológia általános kérdéseivel egy önálló diszciplína, a tudományfilozófia foglalkozik. A tudományfilozófia jelentős fordulatokat mutató fejlődése ellenére ma sem egységes, a legtöbb kérdésről élénk viták folynak mind a tudományfilozófusok, mind az egyes szaktudományok képviselői között. Az általános metodológia és a különböző szaktudományok metodológiai sajátosságainak viszonya is rendkívül összetett és tisztázatlan. Még ha kétségbe is vonható a tudományfilozófia önállósága, eredményeinek általános érvényessége, a szaktudományok metodológia célkitűzései akkor sem oldhatók meg bizonyos filozófiai (ismeretelméleti, metafizikai) és általános tudományelméleti elvek igénybevétele nélkül. Ezért a közgazdaságtan metodológiájának tárgyalá-

sánál sem mellőzhetők a tudományfilozófia alapszintű ismeretei. Nem törekszünk a tudományfilozófiai irányzatok teljes körű tárgyalására¹, csak a közgazdaságtan metodológiája szempontjából fontos alapszintű ismeretek rövid bemutatása a célunk.

Kiindulópontunk a hagyományos tudományfilozófiát képviselő *analitikus tudományfilozófia*. Ennek lényegi jellemvonása, hogy csak a tudományos megismerést elemzi, és nem foglalkozik a tudomány szociológiai, történeti és egyéb vonatkozásaival. Ebben a tekintetben a tudományos ismeret csak *igazolhatósága* és semmiképpen nem felfedezése szempontjából vizsgálendő. Az irányzat képviselői szerint létezik olyan *módszer*, amely megbízhatóan képes eldönteni, melyik ismeret tudományos és melyik nem. Ez a módszer, miután nem függ az ismeretek tartalmától, keletkezésük történeti, társadalmi körülményeitől, *abszolút érvényű* magyarázatot ad bármilyen elmélet tudományos voltáról.

Az irányzat keretében a *logikai pozitivizmus* a tudományos magyarázat *logikájának* helyes elméletét kívánta kidolgozni, mégpedig a nyelv logikai elemzéséből kiindulva.²

Ehhez képest Popper (1902–1994) legfontosabb tudományfilozófiai újítása a *kritikai racionalizmuson* alapuló *un. falszifikációs elv*. Popper elveti azt a pozitivistá felfogást, hogy az elméletek tudományos jellege szempontjából az empirikus igazolhatóság döntő lehet, szerinte az elméleteket azok falszifikálhatósága (cáfolhatósága) teszi tudományossá. „(...) azt javaslom, hogy ne a verifikálhatóságot, hanem a *falszifikálhatóságot* tegyük a demarkáció kritériumává. Más szóval nem azt fogom egy tudományos rendszertől megkövetelni, hogy egyszer és mindenkorra pozitív értelemben kiválasztható legyen, hanem azt, hogy logikai formája tegye lehetővé a negatív kiválasztást tapasztalati ellenőrzések segítségével: *egy tapasztalati-tudományos rendszernek alkalmasnak kell lennie arra, hogy a tapasztalat megcáfolja*.”³ Tudásunk nem tévedhetetlen, az elméletek hipotézisek, amelyeket csak addig fogadhatunk el, amíg cáfolatukra nem került sor. Ha felismertük hipotéziseink téves jellegét, és ha találtunk „jobb” hipotézist, akkor a régieket végleg elvethetjük. Az elméletek szigorú ellenőrzése és kritikája folyamán azonban Popper szerint az ismeretek hamis volta állapítható csak meg végérvényesen, igaz voltuk nem. A tudomány fejlődése

¹ A téma iránt érdeklődők számára ajánljuk a következő két szöveggyűjteményt: *Tudományfilozófia*. (Szerk.: Laki János), Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998. és *Tudományfilozófia*. (Szerk.: Forrai Gábor és Szegedi Péter), Budapest: Áron Kiadó, 1999.

² A század húszas éveiben alakult meg a Bécsi Kör. Az ehhez tartozó filozófusok a korábbi pozitívizmus hagyományaihoz kötődve a metafizika kiküszöbölésére nyelvészeti fordulatot hoztak létre a filozófiában. Lásd: fenti szöveggyűjtemények.

³ K. R. Popper: *A tudományos kutatás logikája*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1997. 49–50. o.

nem az igaz ismeretek felhalmozódása, hanem „az igazság felé való egyre erőteljesebb konvergálás”, írja Fehér Márta.⁴ A hipotézisek eredete és keletkezésük körülményei ebből a szempontból is teljesen közömbösek, az általános érvényű falszifikációs elv itt is megteremti a tudomány *metodológiai egységességét*.

Az analitikus tudományfilozófia legfőbb feltevése azonban erőteljesen bírálható, mégpedig abból kiindulva, hogy „a tudományos elméletek racionális megítélhetőségét lehetővé tevő eljárások és kritériumok egyrészt nem választhatóak el a megítélendő elméletek történetileg változó tartalmából („elméletfüggők”), másrészt és általánosabban, hogy bizonyító, illetve igazoló erejük mindig feltételezi meghatározott, ténylegesen adott társadalmi és kulturális kontextusok meglétét”.⁵

A tudományos elméletek *logikai-metodológiai egységességét bírálók* közül kiemelt helyet foglal el Kuhn (1922–1996), aki óriási vihart kavart 1962-ben megjelent „*A tudományos forradalmak szerkezete*” című könyvével. Kuhn tudományfejlődési elmélete alapvetően a tudomány történeti dimenziójára hívja fel a figyelmet, ugyanakkor nem fogadja el azt, hogy a tudományos módszer logikája lényegileg egységes lehet. Szerinte a tudományok fejlődését ún. *paradigmaváltások*, „tudományos forradalmak” szakítják meg. A *paradigma* fogalmát Kuhn szorosán összekapcsolja a „normáltudomány” fogalmával. E kifejezésekkel arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy „a valóságos tudományos gyakorlat egyes elfogadott mintái – ezek a minták magukban foglalják a megfelelő törvényt, elméletet, az alkalmazást és a kutatási eszközöket együtt – olyan modellek, amelyekből a tudományos kutatás sajátos összefüggő hagyományai fakadnak”.⁶ Amíg „elméleti forradalom” révén új paradigma nem születik, a tudósok nem vetnek el egy elméletet, paradigmát csak egy másik paradigma válthat föl. (Az analitikus tudományfejlődési koncepciónál a verifikáció, illetve a falszifikáció elve tölti be ezt a szerepet.) Kuhn szerint egy paradigmának elsősorban *történeti értéke* van, és nincs abszolút érvényes módszer a paradigmák meghaladására vagy összehasonlítására sem. Egy paradigma elvetésének egyetlen oka, hogy megrendül az érvényességébe vetett hit, miközben egy régóta létező paradigma érvényességébe vetett hit meg is akadályozhatja az új paradigma megszületését.

Ez a tudományfejlődési koncepció a *relativizmus* és az *irracionalizmus* felé tett engedményei ellenére, igen inspirálólag hatott a tudományfilozófiára. Kuhn

⁴ Fehér Márta: Thomas Kuhn tudományfilozófiai „paradigmája” – Utószó T. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete* c. könyv magyar kiadásában. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984.

⁵ Márkus György: *A „rendszer” után: a filozófia a tudományok korában*. (akadémiai székfoglaló) Budapest: Akadémia Könyvkiadó, 1992. 27–28. o.

⁶ T. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1984. 30. o.

egyrészt elindította a tudomány *racionalizmusa elleni támadást*, másrészt előkészítette a tudomány *racionalizmusának* a történeti dimenzióval is számoló *újraértelmezését*.

Ehhez kapcsolódóan a két legjelentősebb tudományfilozófiai újítás Feyerabend (1924–1994) módszertani anarchizmusa és a Lakatos (1922–1974) által kidolgozott „tudományos kutatási programok” elmélet.

Feyerabend nyíltan bevallja, hogy végül is az a célja, hogy megkérdőjelezze a tudományba vetett hagyományos hitet, mert szerinte lényegét tekintve a tudomány „anarchista vállalkozás”. „Az értelem nem terjedhet ki mindenre, nem zárható ki belőle az értelem nélküli sem”, a tudomány ezért közel áll a mítoszhoz és az irracionálizmushoz. A tudományos eredményeket olyan „külső” segítséggel éri el, amelyek „még a legalapvetőbb, legracionálisabb és legtudományosabb eljárási szabályokat is legyőzik”.⁷ Feyerabend föllázad az egyedül elfogadható kötelező módszerrel szemben is, szerinte a *teljes relativizmus* álláspontját kellene elfogadni, számos alternatív elmélet lehetőségével kellene számolni, olyanokkal is, amelyeket a szokásos empirikus vagy racionális érvelés nem támaszt alá.

Abból kiindulva, hogy a tudománynak bizonyos „belső” fejlődési folyamata is van, Lakatos a „paradigma” fogalmának mintájára megalkotja az ún. *tudományos kutatási programok elméletét*. Lakatos szerint a tudományos kutatási program olyan elméletek sorozataiból áll, amelyeket közös heurisztika köt össze. „A kutatási program metodológiai szabályokból áll, amelyek rendelkeznek, hogy milyen utakat kerüljünk el (*negatív heurisztika*), részben arról, hogy milyen utakon járjunk (*pozitív heurisztika*).”⁸ A tudományos kutatási programok versengésének nemcsak történeti aspektusa van, egyidejűleg is létezhetnek versengő tudományos kutatási programok, versengő metodológiák. Lakatos alapvetően új lehetőséget kínál a tudománytörténet számára is. A régmúlt elméleteknek a mai tudásunkhoz mért értéke a tudományfejlődés belső egységén alapuló *racionális rekonstrukció* eredményeképpen megállapítható. Ez szintén a *módszertani pluralizmus* jelentőségét támasztja alá.

A közgazdaságtan metodológiájának önálló aldiszciplínává válásáról

A közgazdaságtannak is választ kell adnia arra a kérdésre, hogy milyen értelemben tekinthető tudományosnak a közgazdaságtan, illetve milyen kritériumok alapján tekinthető tudományos elméletnek a közgazdaságtan területén elért valamilyen ismeret. Az emberi cselekvésekkel és azok társadalmi követ-

⁷ P. Feyerabend: Milyen lesz a tudományfilozófia 2001-ben? 2000. 1994/1. szám, 51. o.

⁸ Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1997. 42–43. o.

kezményeivel foglalkozó társadalomtudományok, így a közgazdaságtan esetében is különös módon merül föl a szaktudományok metodológiai sajátosságainak hangsúlyozása.

A metodológiát illető kérdésekben a közgazdászok közvetlenül ritkán foglalnak állást, a műveikhez általában nem írnak „módszertani” útmutatókat, sőt egyesek fölöslegesnek is vélik az ezzel való foglalkozást. A közgazdasági elméletek mégis magukban hordozzák szerzőiknek a közgazdaságtan tudományos jellegéről implicit módon képviselt állásfoglalásait.

A közgazdaságtan történetében azonban többször is megfigyelhető, hogy az egymással versengő irányzatok harca előbb-utóbb a tudomány metodológiai vitáihoz is vezet.⁹ Ezzel összefüggésben erősödött fel az előző évtizedekben is a közgazdászok metodológia iránti érdeklődése.

Tulajdonképpen már az 1960-as évek óta megfigyelhető a közgazdaságtan hosszan elhúzódó, bár nem annyira látványos *elméleti válsága*. A válság elsősorban a neoklasszikus mikroökonómia és keynesiánus makroökonómia „sajátos keverékeként” kialakult *mainstream közgazdaságtan* egyre határozottabb bírálatában fejeződik ki.¹⁰ A kiütkeresés nemcsak a monetarizmus dominanciájához, hanem az addig periferikusan létező, egymástól különböző hagyományokat követő irányzatok fejlődéséhez is vezetett. A monetarizmus mellett megerősödtek az ortodox neoklasszikus elméletek egyéb változatai (új klasszikus közgazdaságtan, új osztrák iskola), sőt újraéledtek a heterodox politikai gazdaság különböző hagyományai (a neoricardiánus, a posztkeynesiánus, az institucionalista, sőt a radikális közgazdaságtan) is. Amikor a különböző irányzatokat egymástól elválasztó óriási különbségek nyilvánvalóvá váltak, egyes közgazdászok fokozott figyelemmel fordultak a közgazdaság-tudomány legáltalánosabb metodológiai problémái felé, sőt ezzel összefüggésben az elmélet-történet felé is. Ez megfigyelhető volt azoknál, akik biztos támpontokat kerestek a mainstream közgazdaságtan bírálatához, de azoknál is, akik ezzel szemben védelmezni kívánták azt.

A metodológiai kérdések tisztázásához a közgazdászok segítséget reméltek az akkor éppen nagy változásokat felmutató, a különböző tudományfejlődési koncepciókról vitatkozó tudományfilozófiához való kapcsolódással. Az óriási érdeklődés, a számos publikáció eredményeképpen a közgazdaságtan metodológiája az 1980-as évek óta a közgazdaságtanon belüli *önálló aldiszcipl-*

⁹ Így jött létre pl. a német történeti iskola és az osztrák iskola közötti ún. *első módszertani vita* (lásd: Menger- és Schmoller-arcélek).

¹⁰ A közgazdaságtan válságáról szóló irodalomról olvashatunk: P. Deane: *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Budapest: Aula Kiadó, 1997. 259–260. o. és Balogh T.: *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 19–22. o.

línává vált.¹¹ Ezt követően azonban a közgazdász szakma nem metodológus képviselői még inkább távol tartják magukat a speciális tudományfilozófia rangjára emelt metodológiai kérdésektől.

A gazdaságtani metodológus körül kibontakozó vitában központi helyre került az elmélettörténész Blaug álláspontja. „*The methodology of economics*” című, 1980-ban megjelent könyve tulajdonképpen alapmű, amelyben Blaug tudományfilozófiai alapok tisztázását követően bemutatja a közgazdasági metodológia történetét, valamint elemzi a mainstream közgazdaságtan metodológiai sajátosságait. A viták középpontjába e könyv azért kerül, mert Blaug erőteljesen kötődik a Popper által képviselt tudományfilozófiai felfogáshoz, szerinte a *falszifikációs elmélet* a legjobb és egyedüli módszer arra, hogy eldöntsük egy közgazdasági elmélet tudományosságát. Blaug elismeri, hogy az álláspontja „agresszív metodológiaiaként” fogható fel, de erre szerinte azért van szükség, mert csak akkor érhetjük el végül a „jó” elméletet, ha közben keményen törekszünk a „rossz” elmélet felismerésére. Az alternatív kutatási programok módszertani pluralizmusát Blaug „defenzív” metodológiának tartja, amely minden elmélet előtt kinyitja a kaput. Ezen az úton szerinte soha nem jutunk el a „jó” elmélethez, de biztos, hogy közben sok „rossz” elméletet viszont elfogadunk. Az ilyen eljárást lepelnék minősíti arra, hogy soha ne kelljen kimondani a végső ítéletet az egymással versengő elméletekről. Blaug egyéb metodológiai elemzéseire támaszkodva azt is állítja, hogy annak ellenére, hogy a közgazdászok kutatásaik során közvetlenül ritkán foglalnak állást az általuk elfogadott metodológiáról, minden látszat ellenére ténylegesen a Popper-féle metodológiát követik, amivel „gyakorlatilag” aláírják e módszer helyességét. Ezt „ártatlan falszifikacionizmusként” jellemzi.¹² Annak ellenére állítja ezt Blaug, hogy a közgazdaságtan történetében szerinte is rekonstruálhatók a Kuhn-féle „paradigmák” vagy a Lakatos-féle „tudományos kutatási programok”. Ez azonban szerinte nem ok arra, hogy a módszertani pluralizmust vagy bármilyen relativizmust kellene elfogadni.

Az 1980-as években Blaug nézeteit bírálva jelentős metodológiai kutatásokat végeztek a falszifikációs elmélet *elvetése* érdekében, de annak jobb *védelmezése* céljából is, más szóval, ahogy ezt sokszor szívesebben interpretálják, a pozitívizmus elvetése, illetve védelmezése érdekében.¹³

¹¹ R. E. Backhouse (ed.): *New Direction in Economic Methodology*. London–New York: Routledge, 1994. 1. o.

¹² M. Blaug: *Economic Theories, True or False?* Edward Elgar. 1990.

¹³ Ezeket a törekvéseket mutatja, pl. B. Caldwell: *Beyond Positivism*. London: Allen & Unwin, 1982. illetve T. W. Hutchison: *Changing Aims in Economics*. Oxford: Basil Blackwell. Az ún. *posztmodern filozófia* is jelentős hatást gyakorol napjaink legújabb közgazdasági metodológiai irányzataira. Lásd: R. E. Backhouse (ed.): *New Direction in Economic Methodology*. London–New York: Routledge, 1994.

„*Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?*” veti fel a kérdést egyik könyve címében Balogh Tamás, aki igen kedvezőtlen képet mutat be a mai közgazdaságtan „tudományos” jellegéről. Szerinte is döntően „hagyományos” metodológiát alkalmaznak a közgazdászok, de Blauggal ellentétben ő ezt egyáltalán nem tartja célravezetőnek.¹⁴

Ennél a problémakörnél a legélesebben vethetők fel a mai közgazdaságtannal kapcsolatos nagyon komoly kétségek. Ha a közgazdászok ténylegesen a „falszifikációs elv” szerint dolgoznak, akkor vajon a közgazdaság-tudomány lemaradt-e a tudományfejlődés általános vonalától? Ha viszont a módszertani pluralizmust fogadják el, ahogy ezt mások állítják (pl. Caldwell¹⁵), „aláírják-e” gyakorlatilag a „korszerű” tudományfilozófiát is? Ha igen, akkor mi alapján tájékozódunk a különböző közgazdasági elméletek között? Még ha a közgazdászok az adott célokhoz legalkalmasabb metodológiát jól is választják ki, akkor is adódik egy további fontos kérdés: milyen módon ismerhető meg az, hogy a különböző döntéshozók *hogyan értelmezik* a rendelkezésükre álló különböző jellegű információkat.

A nyitott kérdések – rövid áttekintés

A közgazdaságtan eddigi fejlődése a közgazdasági metodológiát érintő kérdésekben sem vezetett valamiféle közmegegyezésre. A közgazdasági tan-könyvek zöme az utóbbi években nem is vállalkozik arra, hogy a bevezető fejezetekben, a korábbiakban szokásos módon bemutassa azt az optimista felfogást a tudomány módszertanáról, aminek követésétől bárki sikereket remélhet. Ez

¹⁴ Véleménye szerint éppen a közgazdaságtan történetének elemzése a legalkalmasabb annak a bemutatására, hogy az elmúlt száz évben „miként kapcsolódott újra és újra egybe a szakma konzervatívizmusa, és helytelenül értelmezett ‘tudományossága’, oly irrelevánssá és helytelen-né téve a közgazdaságtani elmélet fő áramát, a gazdasági élet legjelentősebb és történelmileg változó problémáival szemben.” (Balogh T.: *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1994. 48. o.) „A közgazdaságtan fejlődésének az elmúlt száz esztendő során – s különösképp a második világháború óta – az egyik legfeltűnőbb vonása az a következetes törekvés volt, hogy lehántsanak róla minden politikai, szociológiai és erkölcsi összefüggést [...] Az így visszamaradó desztillátum állítólag értékmentes [...], vagyis objektív elméleti képződmény, s a pozitív közgazdaságtan megjelenése alatt indult burjánzásnak. [...] abban reménykedtek, hogy a közgazdaságtan ‘diszciplínája’ végérvényesen elnyeri majd a tudományosság megtisztelő címét. [...] Ezen ambíciók nyomán ténylegesen azonban az történt, hogy a közgazdaságtan ‘tudományának’ fejlődésrajza a valós problémák elkerülési módzatainak történetévé vált, olyan próbálkozások sorozatává, hogy néhány önkényes és bizonyíthatatlan előfeltevésből vezessenek le általános szabályokat, ahol is az eredmény, amely a legjobb esetben is csak választási lehetőségeket leíró logikai rendszer, a gyakorló gazdaságpolitikusok számára megfogalmazott ajánlások legitimálására volna hivatott.” (id. mű: 47. o.)

¹⁵ lásd: 13. jegyzet

egyébként, amint az előzőekben erre rámutattunk, megfelel a közgazdászok azon gyakorlatának, hogy a legtöbben egyszerűen kerülnek e téma kritikus szemléletű tárgyalását, miközben egy bizonyos, helyesnek vélt metodológia, vagy a metodológiai pluralizmus alapján alkotnak újabb elméleteket.

Azok a régi kérdések, amelyekre a közgazdaságtan történetében már többször is próbáltak válaszokat keresni, tulajdonképpen újra nyitottak, még ha a közgazdászok többsége ma nem is kívánja ezeket megvitatni.

Nincs egységes válasz arról, hogy *mi a közgazdaságtani vizsgálatok tárgya*, milyen a természete azoknak a jelenségeknek, amelyeket a közgazdász eleméz, van-e ezeknek tisztán gazdasági aspektusuk, vagy ezek inkább komplex jelenségek. Ehhez kapcsolódóan eltérő az elképzelés arról, hogy milyen mértékben van szükség interdiszciplináris szemléletre.

Nem tisztázott az sem, milyen szerepet kell tulajdonítani annak, hogy a gazdasági (illetve társadalmi) folyamatokat állandó változások és bizonytalanság jellemzi, hogy okoz-e ez különbségeket a *társadalomtudományok és a természettudományok* jellege és módszertana között.

Az egyes elméletek hátterében a gazdaság, illetve a társadalom egészének a működés módjára vonatkozó különböző *gazdaság-, illetve társadalomfilozófiai felfogások* állnak, amelyek szerint a konfliktusok kialakulásának és következményének a szerepe eltérő lehet.

Nem megoldott a *pozitív és normatív közgazdaságtan* elválaszthatóságára vonatkozó probléma sem, ami már Hume (lásd: Hume-arcél) óta foglalkoztatja a társadalomtudományok művelőit. Ebből következően merül fel az a kérdés, hogy tartalmazhatnak-e értékítéletet a pozitív közgazdaságtan fogalmai.

Az *empirikus vizsgálatok szerepével* kapcsolatban egyesek azt hangsúlyozzák, hogy rendszerezettebb mérésre és adatgyűjtésre lenne szükség, miközben kétségesnek tűnik, hogy megfigyelésekkel „objektív” tényekhez juthatunk. Kérdéses, hogy az elméletek megalkotásában vagy pusztán azok igazolásában játszanak-e szerepet az empirikus vizsgálatok.

Mindezek ellenére látszólag a legnagyobb egyetértés abban alakult ki, hogy a közgazdasági elméletek logikai konzisztenciája *matematikai eszközök* használatával érhető el. Ezzel kapcsolatban viszont sokan azt kifogásolják, hogy egyesek fontosabbnak tartják az elemzések matematikai eleganciáját, mint az elemzés eredményeinek relevanciáját.

Nem tisztázott az sem, hogy végül is magyarázat, leírás, vagy előrejelzés-e az elméletalkotás célja. A legtöbben vagy Samuelson, vagy Friedman felfogását tartják ebben a vonatkozásban elfogadhatónak. A Samuelson által képviselt *deskriptívizmus* szerint az elméletek nem tartalmaznak magyarázatot, csak a megfigyelhető jelenségek jobb vagy rosszabb analitikus leírásait. Friedman felfogását általában *instrumentalista* felfogásként interpretálják, eszerint az elméletek a „magyarázni kívánt jelenségcsoport” előrejelzésére szolgáló eszközök.

A szemelvényekről

Az eddigiekben elsősorban a mai problémák nézőpontjából igyekeztünk bemutatni a közgazdaságtan módszertanát. A következő válogatás olyan módszertani művekből készült, amelyek nemcsak a megjelenésük idején, hanem napjainkban is lényeges hatást gyakorolnak a közgazdaságtan metodológiájával foglalkozók nézeteire. Ezek a közgazdasági metodológia „történetének” alapművei. Egy részük csupán jól reprezentálja a szerző vagy akár egy adott irányzat módszertani álláspontját, más részük jelentős módszertani vitákhoz kapcsolódik. Bizonyos témák ismétlődően felmerülnek, és néha új hangsúlyokat kapnak. Válogatásunk elsősorban a mindenkori „főáramba” tartozó művekről próbál átfogó képet adni, és nem tükrözi a „főáramtól” és egymástól is lényegesen eltérő irányzatok, pl. Marx, a történeti iskola és az institucionalizmus igen csak eltérő módszertanát. Válogatásunkat Smithnél kezdtük, és körülbelül addig folytattuk, amíg a módszertan kérdéseit még nem egy önálló közgazdasági aldiszciplinának, illetve nem a tudományfilozófia egyik speciális ágának a problémáiként kezelik.

A *Smith- és Bentham*-szemelvény elsősorban a politikai gazdaságtan különböző filozófiai alapelveit (igazságosság, racionalitás, haszonelvűség) ismereti. Smithnél megtaláljuk az egyéni cselekvések nem szándékolt következményeire épülő magyarázatok alapjait is.

A *Malthus- és Ricardo*-szövegek jól tükrözik a klasszikus politikai gazdaságtan keretén belül kialakuló első módszertani nézetkülönbségeket. A smithi hagyomány folytatásának egymástól eltérő útját képviselte Ricardo és Malthus mellett *Say* is, akinek nézetei a dominánsan angol klasszikus iskolát kevésbé befolyásolták. (*Say* többek között ezért nem szerepel a válogatásban.)

Senior és Mill az elsők, akik szisztematikusan foglalkoztak a közgazdaságtan módszertanával. Mindketten a kérdés tárgyalása során egyrészt a politikai gazdaságtan definíciója (azaz tárgyköre) meghatározásának és a vizsgálati módszer helyes elveinek kifejtésére törekedtek. Mill a *Logika* előszavában arról ír, hogy könyvének eredetisége az, hogy szétszórt töredékekből, ellentmondó elméletek helyes oldalából a szükséges hiányzó gondolati láncok pótlásával alkot egész elméletet. A *Logika* utolsó könyvét (amiből a válogatásunk készült) pedig úgy mutatja be, mint ami kísérlet annak kiderítésére, hogy a társadalmi jelenségek kivételek-e a természet általános jellemvonásaival szemben, és hogy a természeti világ megismerésének módszerei felhasználhatók-e a társadalmi jelenségek megismerésére. Mill elemzései a későbbi módszertani kérdések szinte minden vonatkozását tárgyalják már, minden ellentmondásosságuk ellenére ezek a nézetek hosszú időn keresztül és a politikai gazdaságtanon kívül is hatottak.

A válogatásunkban szereplő *Menger*-könyv megjelenése indítja el az ún. *első módszertani vitát*, miután e könyv egyik része a német történeti iskola bí-

rátartalmazza. Válogatásunk azonban a könyv többi témájára koncentrált. Az első témakör a gazdasági elemzés különböző szintjeinek elkülönítése és kapcsolataik bemutatása, az elméleti közgazdaságtan és a politikai gazdaságtan viszonyának tisztázása. A második témakör a pénz keletkezésének bemutatásán keresztül tárgyalja a társadalmi jelenségek organikus megértésének módszertanát, amely az egyéni cselekvések nem szándékolt következményeire épül.

John Neville Keynes a marginalista forradalmat és a történeti iskolával folytatott vitát követően tulajdonképpen újraértelmezi a már Mill által felvetett problémákat. A politikai gazdaságtannal mint pozitív tudománnyal foglalkozik elsősorban, és azzal a módszerrel, amelyet a pozitív tudomány alkalmaz. A különböző módszerek összeilleszthetőségére törekedve általában lezárja az addigi vitatott kérdéseket, és ilyen módon gyakorol nagy hatást a korai neoklasszikus közgazdaságtan fejlődésére.

A *Robbins*-szemelvény bemutatja, honnan ered a közgazdaságtan tárgyának a mai tankönyvekből jól ismert definíciója. Robbins személete sok tekintetben hasonló az osztrák közgazdászok metodológiai állásfoglalásaival.

Az első *Samuelson*-szemelvényt csak az időrendi sorrend miatt választottuk külön a többitől.

Friedman tanulmánya a mai metodológiai viták egyik kiindulópontja. Az írás kapcsán többször bontakozott ki széles körű vita, amelyekre maga Friedman nem reagált, és nézeteit a későbbiekben sem módosította.

Az egyik Friedman-vitán fogalmazza meg *Samuelson* a feltevések irrealitásából származó ún. F-csavart (*F-twist*). A Friedmant védelmezőkkel szemben *Samuelson* kénytelen álláspontját újból kifejteni, ezt tartalmazza a másik cikkből készült válogatás.

Az új osztrák iskolához tartozó *Hayek* több írása is szisztematikusan foglalkozik a társadalomtudományok metodológiájával. A két szemelvényből egyértelműen látható az osztrák hagyományok sajátosságainak a neoklasszikus közgazdaságtanhoz való viszonya.

SZEMELVÉNYEK

ADAM SMITH

Az erkölcsi érzelmek elmélete

(részlet)

2. RÉSZ

II. szakasz

Az igazságosságról és a jótékonyaságról

I. fejezet

E két erény összehasonlítása

[...] a jótékony erények pusztai hiánya, noha csalódást okozhat nekünk azon jó tekintetben, mit ésszerűen elvárhattunk volna, sem nem okoz, sem nem kíván okozni semmi olyan kárt, amely alkalmat adna arra, hogy megvédjük magunkat.

Van azonban egy másik erény, melynek megtartása nincs akaratunk szabadságára bízva, mely kicsikarható erővel, és amelynek megsértése a megtorlás vágyának, következképp a büntetésnek tesz ki. Ez az erény az igazságosság: az igazság megsértése sérelem, amely bizonyos személyeknek valóságos és háttározott kárt okoz, olyan motívumokból, melyeket természetesen helytelenítünk. [...]

II. fejezet

Az igazságosság iránti érzékről, a lelkiismeret-furdalásról és az érdem tudatáról

[...] minden ember természetétől fogva elsősorban és főképp magáról való gondoskodásra hajlik; és mivel inkább alkalmasabb arra, hogy magára viseljen gondot, mint hogy bármely más személyre, helyes és jogos, hogy ez így legyen. Ennélfogva minden ember sokkal mélyebben érdekelt mindabban, ami közvetlenül érinti őt magát, mint bármiben, ami bármely más embert érint. [...] magunkat nem annyira azon fényben kell szemlélnünk, amelyben természetes módon megjelenhetünk magunk előtt, mint inkább annak megfelelően, amelyben természetes mód mások előtt megjelenhetünk. Noha minden ember, mint a szólásmondás tartja, önmaga számára az egész világ lehet, az összes többi ember számára ő csupán a legjelentéktelenebb része a világnak. Noha tulajdon boldogsága fontosabb lehet számára, mint az egész fennmaradt világ, valamennyi más személy számára nincs annak nagyobb jelentősége, mint bármely más ember boldogságának. [...]

III. fejezet

A természet ezen alkotmányának hasznosságáról

[...] az embert, aki csupán társadalomban képes fennmaradni, a természet alkalmassá tette azon helyzetre, melyre megalkottatott. Az emberi társadalom minden tagja szükségét látja egymás támogatásának, és hasonlóképpen ki van téve a kölcsönös sérelmeknek. Amikor szeretet, hála, barátság és tisztelet kölcsönösen biztosítják a szükséges támogatást, a társadalom virágzik és boldogságban él. Minden egyes tagját a szeretet és vonzalom kellemes kötelékei kapcsolják össze, és mintegy magukkal vonzzák őket a kölcsönös jó szolgálatok egyetlen közös középpontjába.

De még ha a szükséges támogatás ily nagylelkű és érdekmentes motívumokból eredően nem is lenne biztosítva, még ha a társadalom különböző tagjai között nem is lenne kölcsönös szeretet és vonzalom, a társadalom, noha kevésbé lesz boldog és kellemes, nem fog szükségképpen felbomlani. A társadalom fennállhat a különböző emberek között úgy is, mint különböző kereskedők között, hasznosságának belátása révén, bárminemű kölcsönös szeretet vagy vonzalom nélkül is; és ha benne egyetlen ember se tartoznék bárminemű kötelezettséggel vagy lenne hálára köteles bármely másik iránt, még mindig fenn tartható lenne a jó szolgálatok üzleti cseréje révén, egy megegyezés szerinti értékelésnek megfelelően.

Társadalom azonban nem állhat fenn azok között, akik mindenkor készek egymásnak kárt és sérelmet okozni. Azon pillanatban, mikor a sérelem beáll, azon pillanatban, amikor a kölcsönös megtorlás vágya és az ellenségesség el-

foglalja székét, valamennyi köteléke szanaszét szakad, és különböző tagjai, kikből összetevődött, mintegy szétszóródnak és szerteszélednek összeegyeztethetetlen affektusaik hevessége és ellentéte miatt. Ahhoz, hogy rablók és gyilkosok között létezzék valaminő társulás, legalább az kell, amint az elcsépelet megfigyelés mondja, hogy tartózkodjanak egymás kifosztásától és legyilkolásától. Ennél fogva a jótékonyosság kevésbé lényeges a társadalom létezése szempontjából, mint az igazságosság. A társadalom fennállhat, igaz, nem a legkellemesebb állapotban, jótékonyosság nélkül; de az igazságtalanság túlsúlyának tökéletesen le kell rombolnia.

Noha ezért a természet az emberi nemet jótékony cselekedetekre buzdítja a megérdemelt jutalom csalogató tudata révén, azt már nem tartotta szükségesnek, hogy ezek gyakorlását a megérdemelt büntetéstől való rettegés által biztosítsa és kikényszerítse, az esetben, ha elhanyagolnák. Díszítmény ez, mely ékesíti, nem alap, mely tartja az épületet, és ennél fogva elégséges volt ezt figyelmünkbe ajánlani, de semmiképp sem szükséges ránk kényszeríteni. Az igazságosság viszont, épp ellenkezőleg, az a főpillér, mely az egész építményt fenntartja. Ha ezt kimozdítják helyéből, az emberi társadalom nagy, mérhetetlen épülete, azon épület, melyet emelni és fenntartani e világban, ha így mondhatom, a természet különös és kedvenc gondjának tűnt, szükségképp egy szempillantás alatt atomjaira hullik szét. Ennél fogva tehát, az igazságosság betartását kikényszerítendő, a természet elültette az emberi kebelben a vétkesség tudatát, az igazságosság megsértését kísérő megérdemelt büntetéstől való rettegést, mint az emberiség társulásának nagy védőgátját, hogy oltalmazza a gyengét, megfékezze az erőszakoskodót, és ostorozza a bűnöst. [...]

A világegyetem minden részében megfigyelhetjük, hogy az eszközök a legszövevényesebb leleményességgel vannak azon célokhoz alkalmazva, melyek megteremtésére szánták őket; és egy növény vagy egy állati test mechanizmusában megcsodáljuk azt, hogy hogyan van minden a természet két nagy céljának, az egyed fenntartásának és a faj szaporításának előmozdítására megtervezve. Ám ezekben, és minden effajta tárgyban, mégis megkülönböztetjük a ható okot különböző mozgásaik és szervezetük végokától. [...] Az óra kerekei mind csodálatos módon alkalmazkodnak azon célhoz, melyért készítették őket, mármint hogy mutassák az időt. Legkülönbözőbb mozgásaik a legszövevényesebb módon szövetkeznek arra, hogy ezt a hatást előállítsák. Akkor sem tehetnék jobban, ha annak vágyával és szándékával lennének felruházva, hogy e hatást létrehozzák. Mégis, semmi effajta vágyat vagy szándékot nem tulajdonítunk neki, hanem csupán az óraművesnek; és tudjuk azt, hogy egy rugó hozza mozgásba őket, mely éppoly kevésbé szándékolja azt a hatást, melyet létrehoz, mint ők. Ámde noha valahányszor számot adunk a testek működéséről, sosem mulasztjuk el, hogy ekképp különbséget tegyünk a ható ok és a végok

között, az elme műveleteire vonatkozó magyarázatunk során ugyancsak hajlunk arra, hogy e két különböző dolgot egymással összekeverjük. [...]

[...]

A törődés az egyének jóléte és boldogsága iránt közönséges esetekben nem azon törődésből származik, melyet a társadalom jóléte és boldogsága iránt táplálunk. Nem törődünk jobban az egyes ember pusztulásával vagy vesztével, csupán azért, mivel ez az ember a társadalom egy tagja, és mivel kötelesek vagyunk a társadalom pusztulásával törődni, mint amennyire egyetlen guinea elvesztésével törődünk, csak azért, mivel ez a guinea része ezernek, és mivel törődnünk kell az egész összeg elvesztésével. Érdeklődésünk az egyedek iránt egyik esetben sem származik a sokaság iránti érdeklődésből; hanem a sokaság iránti érdeklődésünk mindkét esetben azon különös érdeklődésekből áll és tevődik össze, melyet a különböző egyedek iránt érzünk, kik ezt alkotják. Éppúgy, mint amikor egy kisebb összeget igaztalanul elvesznek tőlünk, a sérelmet nem annyira összvagyonunk megőrzésére való tekintettel üldözzük, mint azon különös összegre való tekintettel, melyet elvesztettünk; hasonlóképp ha az egyes ember sérelmet szenved vagy elpusztítják, az ellene elkövetett rossz megbüntetését nem annyira a társadalom általános érdeke iránti törődésből fogjuk követelni, hanem éppen az egyén iránti törődésből, aki a sérelmet elszenvedte.

4. RÉSZ

I. fejezet

Azon szépségről, amelyet a hasznosság látszata ruház a művészet valamennyi termékére, és a szépség ezen fajának kiterjedt befolyásáról

Hogy a hasznosság a szépség egyik fő forrása, ezt mindenki megfigyelte, aki csak némi kis figyelemmel vizsgálta: mi alkotja a szépség természetét. Egy ház kényelmes mivolta éppúgy örömet okoz a szemlélőnek, mint szabályossága, és éppúgy bántja az, ha az ellentétes hibát figyeli meg, mintha azt látja, hogy a megfelelő ablakok eltérő formájúak, vagy hogy az ajtót nem pontosan az épület közepére helyezték. Hogy valamely rendszernek vagy gépezetnek a szándékolt cél előállítására való alkalmassága bizonyos helyénvalóságot és szépséget ruház arra, és már pusztán elgondolását és szemléletét kellemessé teszi, ez oly nyilvánvaló, hogy senki figyelmét el nem kerülte.

[...]

Amde hogy valamely műtárgy ezen alkalmas mivolta, ezen szerencsés be rendezése gyakran többre becsülendő, mint maga a cél, amelyre szánták; és hogy valaminő kényelem vagy öröm elérésére szolgáló eszköz pontos alkalma-

zását gyakran többre kell becsülni, mint magát azon kényelmet vagy örömet, melynek elérésében állna látszat szerint minden érdeme, ezt, amennyire tudom, még senki sem vette észre. Márpedig hogy igen gyakran ez a helyzet, az ezer esetben megfigyelhető, az emberi életnek mind a legkomolytalanabb, mind a legfontosabb vonatkozásaiban.

[...]

Hányan teszik tönkre magukat, szórván a pénzt haszontalan csecsebecsére? Ami e játékszerek szerelmeseinek örömét felkelti, az nem annyira a hasznosság, mint e szerkezetek ötletessége, melyeket épp a hasznosság előmozdítására alkalmaztak. [...] Játékszerek olyan sokaságával járnak-kelnek, mely nem csak súlyban, gyakran értékben sem marad alatta egy szokványos csecsebecsés ládikónak, s melyek közül néhány egyszer-másszor ugyan szolgálhat valami kis haszonnal, de amelyek mindegyike nélkül mindig is kitűnően meglehetnénk, és amelyek egész hasznossága bizonyosan nem éri meg a fáradságot, hogy ilyen terhet cipeljenek.

Nem csupán ily komolytalan tárgyak tekintetében befolyásolja magatartásunkat ez a princípium; gyakran legkomolyabb és legfontosabb törekvéseink titkos motívuma ez, mind a magán-, mind a közéletben.

Valakinek, aki egyedül élne egy elhagyatott szigeten, talán kétségesnek tünne, vajon egy palota vagy oly jelentéktelen kényelmi eszközök gyűjteménye, melyeket egy csecsebecsés ládikó rendesen tartalmaz, felette hozzájárulna-e boldogságához és élvezetéhez. [...] Ha ellenben megvizsgáljuk, miért tünteti ki a szemlélő oly csodálattal a gazdag és hatalmas helyzetét, azt fogjuk találni, hogy nem annyira azon felsőbbrendű kényelem vagy öröm okából, melyet ezek a feltételezés szerint élveznek, mint inkább azon számtalan mesterséges és elegáns találmány miatt, mik ezen kényelem vagy öröm előmozdítására vannak szánva. Még csak nem is képzelet, hogy valóban boldogabbak, mint más emberek: de azt képzelet, hogy a boldogság több eszközével rendelkeznek. És ezen eszközök szellemes és találékony alkalmazása azon célra, melyre őket szánták, alkotja csodálatának fő forrását. Amde a betegség senyvedései és az öregkor roskatagsága közepette a hatalom hiú és üres megkülönböztetésekkel járó örömei elenyésznek. [...] Hatalom és vagyon akkor annak tűnnek, amik valóban, hatalmas és fáradságos gépezeteknek, miket azért találtak fel, hogy néhány csacska kényelemmel szolgáljanak a testnek, melyek a legfinomabb és a legtörekényebb rugókból állnak, miket a legaggodalmasabb figyelemmel kell rendben tartani, és amelyek, minden törődésünk ellenére, minden percben készek arra, hogy apró darabokra hulljanak, és tönkremenetelükkel szétzúzzák boldogtalan tulajdonosukat. Hatalmas építmények ezek, miket egy élet munkájába kerül felhúzni, de amelyek minden pillanatban azzal fenyegetik a benne lakozót, hogy maguk alá temetik, és melyek addig, míg talpon állnak, noha megóvhatják bizonyos kisebb kényelmetlenségektől, az idő zordabb viszontagságainak egyikétől sem védhetik meg. [...]

II. fejezet

Azon szépségről, amelyet a hasznosság látszata ruház
emberek jellemére és cselekedeteire;
valamint arról, hogy ezen szépség észlelése
mennyiben tekinthető a helyeslés eredendő princípiumai
egyikének

Az emberek jelleme – csakúgy, mint a művészet találmányai vagy a polgári kormányzat intézményei – alkalmas lehet akár arra, hogy előmozdítsa, akár arra, hogy megzavarja mind az egyén, mind a társadalom boldogságát. Az eszes, az igazságos, a tevékeny, az elszánt és a józan jellem felvirágzást és elégedettséget ígér mind az érintett személynek magának, mind pedig azoknak, kik vele kapcsolatban állnak. A heves, a pökhendi, a tunya, a nőies, a kéjsóvár, épp ellenkezőleg, előre jelzi az egyén romlását és mindazok balsorsát, akiknek bárminő dolguk akad vele. Az első lelkiállapot legalábbis mindazon szépséggel rendelkezik, mely a legtökéletesebb gépezethez tartozhat, mit valaha is feltaláltak a legkellemesebb cél előmozdítására: és a második a legesetlenebb és legotrombább találmány minden rútságával. Miféle kormányzati intézmény mozdíthatná elő általában olyannyira az emberi nem boldogságát, mint a bölcsesség és erény egyetemes uralma? Minden kormányzat csupán tökéletlen gyógyszer ezek hiánya ellenében. [...]

[...]

[...] úgy tűnik, a természet oly üdvösen alkalmazta bennünk a helyeslés és a helytelenítés érzületét mind az egyén, mind a társadalom kényelmére [...]. Mégis azt állítom, hogy nem a hasznosság vagy a kártékonyosság ezen nézőpontja az, mely helyeslésünknek vagy helytelenítésünknek akár elsődleges, akár fő forrása lenne. [...]

[...]

[...] Ha [...] lehetséges lenne, hogy egy személy a társadalommal való mindennemű érintkezés nélkül cseperedjék emberré, saját cselekedetei, mindennek ellenére, lehetnének számára kellemesek vagy kellemetlenek, annak alapján, hogy tendenciájuk szerint boldogságára vagy hátrányára irányulnak-e. Észlelhetné a szépség ezen fajtáját az eszességben, a mérsékletben és a jó magatartásban, valamint a rútságot az ellentétes viselkedésben; tulajdon vérmérsékletét és jellemét tekinthetné a megelégedés azon fájával, mellyel egy jól megtervezett gépezetet veszünk szemügyre [...]. [...] ezek az észleletek [...] semmiképp sem gyakorolnának rá olyan hatást, a társadalommal való kapcsolatát megelőzőleg, amilyennel e kapcsolat következtében rendelkeznének. [...] Mindezen érzületek feltételezik valamely másik lény eszméjét, aki természetes bírója azon személynek, ki érzi őket; és csupán a magatartása ezen ítélőmeste-

rének döntései iránti szimpátia révén képes az ember akár az öndicséret diadalát, akár az önkárhoztatás szégyenét felfogni. [...]

Smith, A: *The Theory of Moral Sentiments*. 1759. Magyarul megjelent: *Brit moralisták a XVIII. században*. (Válogatta: Márkus György, fordította: Fehér Ferenc), Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.

A Smith fordítás a hatodik átdolgozott és kibővített kiadást követő 1813-as edinburghi kiadás alapján készült.

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

JEREMY BENTHAM

Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe

(részletek)

Bevezetés

[...] Az *akarathnak*, csakúgy mint az *értelemnek*, van *logikája*, vagy inkább kellene lennie: az előbbi képesség műveletei sem nem kevésbé alkalmasak, sem nem kevésbé méltók arra, hogy szabályok körvonalazzák őket, mint az utóbbi műveletei. [...]

[...] a politikai és az erkölcsi tudomány alapját alkotó igazságok csupán olyan vizsgálatok által tárhatók fel, melyek éppoly szigorúak, mint a matematikaiak, ámde összehasonlíthatatlanul szövevényesebbek és kiterjedtebbek. A fogalmak otthonos mivolta a kérdés könnyűségét sejteti, ámde misem tévesebb ennél a feltételezésnél. [...]

1. fejezet

A hasznosság princípiumáról

I. *Az emberi nem, a fájdalom és az élvezet kormányzata alatt*. A természet az emberi nemet két szuverén úr – a fájdalom és az élvezet – kormányzata alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni, mit kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, hogy mit fogunk tenni. Egyfelől a helyes és helytelen mértéke, másfelől az okok és okozatok láncolata az ő trónjukhoz van erősítve. Ők kormányoznak bennünket mindenben, amit teszünk; mindenben, amit mondunk; mindenben, amit gondolunk: bármely kísérlet, mit igánk lerázására tehetünk, csupán arra szolgál, hogy bizonyítsa és megerősítse azt. Az ember szavakban tagad-

hatja uralmukat: de a valóságban mindvégig annak alávetve marad. A *hasznosság princípiuma* elismeri ezen alávetettséget, és ama rendszer megalapozásaként tételezi, melynek célja az üdvösség művét az ész és a törvény kezével támogatni. [...]

II. *A hasznosság princípiuma, miben áll.* [...] A hasznosság princípiumán azon princípium értendő, mely bármiféle cselekedetet ama tendenciának megfelelően helyesel vagy helytelenít, mellyel az ama fél boldogságát növelni, vagy csökkenteni látszik, kinek érdeke szóban forog: vagy, ami ugyanaz más szavakkal, e boldogságot előmozdítani vagy akadályozni látszik. Bármiféle cselekedetről beszélünk; és ennél fogva nem csupán egy magánszemély minden cselekedetéről, hanem minden kormányzati intézkedésről is.

III. *A hasznosság, miben áll.* Hasznosságon bármely tárgy azon tulajdonságát értjük, miáltal az jótéteményt, előnyt, élvezetet, jót vagy boldogságot [...] létrehozni hajlamos, illetve [...] hajlamos megakadályozni azt, hogy bármiféle kár, fájdalom, rossz vagy boldogtalanság érje ezen felet, akinek érdeke szóban forog: ha ez a fél a közösség lenne általában, úgy a közösség boldogságát: ha egyes személy, úgy ezen egyén boldogságát.

IV. *A közösség érdeke, miben áll.* [...] A közösség fiktív test, amely az egyes személyekből tevődik össze, kiket úgy tekintünk, mint akik mintegy annak tagjait alkotják. Miben áll akkor tehát a közösség érdeke? – azon külön-külön tagok érdekének összegéből, akikből összetevődik.

V. Hiábavaló a közösség érdekéről beszélni, ha meg nem értjük, mi az egyén érdeke. Valamely dologról akkor mondjuk, hogy az egyén érdekét előmozdítja vagy érdekében áll, ha az hajlik arra, hogy hozzátegyen élvezeteinek végösszegéhez; vagy ami egyre megy, hogy csökkentse fájdalmainak végösszegét.

VI. *A hasznosság princípiumával megegyező cselekedet, miben áll.* Egy cselekedetet akkor nevezhetünk a hasznosság princípiumával, vagy, rövidség kedvéért, a hasznossággal megegyezőnek (a szélesebb értelemben vett közösség tekintetében), mikor a közösség boldogságának növelésére irányuló tendenciája nagyobb, mint bárminő olyan tendenciája, mi annak csökkentésére irányul.

[...]

X. *Kell, nem szabad, helyes, helytelen stb., hogyan értsük.* Oly cselekedetről, amely a hasznosság princípiumával megegyező, mindig elmondhatjuk vagy azt, hogy olyan, mit meg kell tenni, vagy legalábbis azt, hogy nem olyan, amit nem szabad megtenni. [...]

XI. *E princípium helyességét bizonyítani egyszerre szükségtelen és lehetetlen.* [...] Bizonyítható-e közvetlenül? nem tűnhet annak, mert az, amit minden más dolog bizonyítására használnak, maga nem bizonyítható: kell, hogy a bizonyítékok láncolatának kezdete legyen valahol. Effajta bizonyítékkal szolgálni éppoly lehetetlen, mint amilyen szükségtelen.

[...]

XIII. *Sosem lehet következetesen vitatni.* Ha valaki megkísérli a hasznosság princípiumát vitatni, ez oly észérvekkel történik, miket anélkül hogy tudatában lenne, magából ebből a princípiumból vont le.

[...]

Bentham, J.: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. 1789. Magyarul megjelent: *Brit moralisták a XVIII. században*. (Válogatta: Márkus György, fordította: Fehér Ferenc), Budapest: Gondolat Kiadó, 1977.

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

THOMAS ROBERT MALTHUS

A politikai gazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmazásukra

(részletek)

Bevezetés

A politikai gazdaságtan tudománya jobban hasonlít az erkölcszathoz és a politikai tudományokhoz, mint a matematikához.

Ezt a megállapítást, amely a politikai gazdaságtan tárgyainak vizsgálatán alapul, megerősítik a véleménykülönbségek azok közt, akik figyelmük java részét ilyen tanulmányokra fordították.

A fiziokraták és Smith Ádám eltérően vélekedtek a politikai gazdaságtan némely fontos tárgyáról, noha megegyeztek más, még fontosabb kérdésekben.

A jelenkor legkiválóbb írói közt is vannak véleménykülönbségek nagyfontosságú kérdésekben.

E kérdések helyes eldöntésének igen nagy a gyakorlati jelentősége.

Nagyon kívánatos, hogy a politikai gazdaságtan művelői egyetértésre jussanak; ez növelné a tudomány gyakorlati alkalmazhatóságát.

E tudományág jelenlegi állapotában hasznosabb lehet néhány fontos, de még vitás pont tisztázására törekedni, mint egy újabb, teljes rendszer felvázolását megkísérelni.

Úgy vélem, a tévedések és a politikai gazdaságtan tudományos írói közt mutatkozó véleménykülönbségek fő oka az idő előtti egyszerűsítésre és általánosításra irányuló törekvés. Miközben gyakorlatibb gondolkozású ellenlábasaik

részleges érvényű tényeket idézgetnek s azokból elhamarkodott következtetéseket vonnak le, ezek [a tudósok] az ellenkező szélsőségbe esnek, nem teszik eléggé próbára elméleteiket bő és átfogó tapasztalati anyag felhasználásával, pedig ebben a bonyolult tárgykörben enélkül nem lehet meggyőződni valamely elmélet igazsága, és használhatósága felől.

Bizonyos fajta elmék számára semmi sem olyan megnyerő, mint az egyszerűsítés és általánosítás. Ez valóban kívánatos és jogosult eszköze az igazi filozófiának, feltéve, hogy alkalmazása nem sérti az igazságot. De éppen az egyszerűsítésre és általánosításra irányuló természetes hajlandóság nyomán majd minden tudományágban keletkeztek nyers, kiforratlan elméletek.

A politikai gazdaságtan művelői is az egyszerűsítés vágya miatt húzódoztak attól, hogy valamely adott jelenségnek egynél több okát ismerjék el. Ha egyetlen ok elegendőnek látszott valamely jelenség-csoport számottevő részének megmagyarázására, az egészet ennek tulajdonították, anélkül, hogy figyelembe vették volna azokat a tényeket, amelyeket így nem lehetett megmagyarázni. [...]

Nem méltathatjuk eléggé Newton csodálatra méltó szabályát, mely szerint nem kell tekintetbe venni több okot, mint amennyi a megfigyelt jelenség megmagyarázásához szükséges; de ez a szabály magában foglalja azt is, hogy viszont tekintetbe kell venni minden egyes okot, amire a magyarázathoz valóban szükség van. A tények és a tapasztalás útján felfedezett igazság oltárán a legtökéletesebb elméleteket és a legszebb sémákat is fel kell áldozni. Érthető, ha a vegyész sajnálja, hogy a tudomány új felfedezései megzavarják és összekuszálják harminc évvel ezelőtt felépített rendszerét; de a filozófus címére csak akkor tarthat számot, ha ellenállás nélkül fel tudja adni elméletét, mihelyt annak kísérleti cáfolata befejezett tényé vált.

Ugyanez az egyszerűsítő és általánosító hajlam nemcsak az egynél több ok elismerése ellen hat, hanem még inkább az ellen, hogy a felállított szabályokkal, tételekkel kapcsolatban módosításokat, korlátozásokat vagy kivételeket ismerjünk el. Valóban semmi sem kelthet nagyobb hiányérzetet, semmi sem alkalmasabb arra, hogy tudománytalan, szakszerűtlen színezetet adjon egy tételnek, mint az, ha ilyenfajta fenntartásokra kényszerülünk. Mégis szilárd meggyőződés, hogy a politikai gazdaságtan sok fontos tételével kapcsolatban feltétlenül szükséges a korlátozások és kivételek hangsúlyozása. Bízást állítható, hogy tudományunk fő nehézsége a bonyolult okok gyakori összeszővődéséből, az ok és okozat egymás közti kölcsönhatásából, sok fontos tétel szükségszerűen korlátozott és kivételeknek alávetett voltából ered. Ezért van az, hogy tagadhatatlanul gyakran tévedünk az eredmények előrelátásában.

[...]

Az elhamarkodott általánosítás okozza egyes közgazdák attól való húzódozását is, hogy elméleteiket a tapasztalat próbájának vessék alá.

A filozófia legelső feladata: magyarázatát adni a dolgoknak úgy, amint vannak.

A tények átfogó számbavétele szükséges ahhoz, hogy elejét vegyük az elméletek túlbujánzásának, és igazoljuk a helyes elméleteket.

A politikai gazdaságtan tudománya lényegénél fogva gyakorlati diszciplína, amely az emberi élet mindennapi folyására alkalmazható.

Némely kiváló közgazda úgy véli, hogy noha lehetségesek kivételek a politikai gazdaságtan általános szabályai alól, ezekről nem szükséges tudomást venni.

De a legteljesebb őszinteségre s az elérhető legnagyobb pontosságra van szükség ahhoz, hogy az általános elvek kívánatos hitelét és közkeletűségét biztosíthassuk.

Ismét mások, úgy látszik, beérik azzal, amit a politikai gazdaságtan már elért, s húzódoznak a további kutatástól, ha nem várható tőle azonnali gyakorlati eredmény.

Az ilyen magatartás, ha túlzásba viszik, gyökerében támadja meg a tudomány haladását.

A politikai gazdaságtan területén több tétel állja ki a *cui bono* [kinek a javára?] próbáját, mint az emberi tudás bármely ágában.

Bármennyire nehéz, tovább kell folytatni a kutatást, egyfelől a tudomány fejlesztése és teljesebbé tétele érdekében, másfelől az ettől várható gyakorlati előnyök miatt.

Igen fontos, hogy elfogadható pontossággal elkülönítsük egyfelől azokat az eseteket, ahol az eredmények bizonyossággal várhatók, s másfelől azokat, amelyek kimenetele bizonytalan.

Kívánatos volna, ha a gyakorlati államférfiak, akiknek nincs ráérő idejük a szükséges vizsgálódásokra, nem zárkóznának el az elől, hogy – józan megfontolástól vezetettve – hasznot húzzanak mások kutatásra szánt idejéből.

A gazdasági életbe való be nem avatkozás elvét a gyakorlatban szükségképpen korlátozzák a következők: (1) a politikai gazdaságtannal összefüggő, de a közfelfogás szerint az uralkodóra tartozó némely kötelességek; (2) a csaknem minden országban fennálló helytelen rendelkezések, melyeket törölni vagy módosítani kellene; (3) az adóztatás szükségessége.

Helyes elv, hogy a beavatkozást a lehetőségig kerülni kell; de ez sem az orvost, sem az államférfit nem mentesíti a kötelezettség alól, hogy legjobb tudásuk szerint járjanak el.

A jelen munka egyik sajátos célja, hogy a politikai gazdaságtan elveit a gyakorlatra alkalmazza, kísérletet téve mindazon tényezőknél a tekintetbevételére, amelyek az egyes jelenségek létrejöttében részt vesznek.

Ennek az eljárási módnak a veszélye épp a fordítottja annak, amit az egyszerűsítésre való törekvés rejt magában. Ezt a veszélyt Smith Ádám sem mindig tudta elkerülni.

A két szélsőség közt a középutat kell keresnünk, ha az igazságot kívánjuk megtalálni.

Smith Ádám sok, eddig nem vitatott tanítását újabban kétségbe vonták olyan írók, akik nagy figyelmet érdemelnek, de akiknek véleményem szerint nem sikerült ellenvetéseiket megalapozni. Minden ilyen esetben kívánatosnak tartottam ezeknek az ellenvetéseknek a fényében újból megvizsgálni azokat az alapokat, amelyeken Smith tételei felépültek.

Szerettem volna elkerülni, hogy könyvem vitairat jellegű legyen. De nyilván lehetetlen egészen kiküszöbölni a vitatkozást, amikor kitűzött céljaim közé tartozik, hogy egymással szembenálló véleményeket vizsgáljak meg, s igazságukat széles körű tapasztalat felhasználásával tegyem próbára. A korunkban megjelent művek közt van egy, amely nagy tekintélyre tett szert, de amelynek némely alapvető elveiben a legalaposabb megfontolás után is kételkedem. Szerzője tehetségének, nagy tekintélyének és az általa művelt tudománynak tartoztam azzal, hogy figyelmem jelentős részét erre a műre fordítottam. Ricardo „*A politikai gazdaságtan és az adóztatás elvei*” című könyvére célzok.

Ricardonak, a politikai gazdaságtan e neves művelőjének képességeit oly nagyra becsülöm, s oly teljes a meggyőződésem mélységes őszinteségét és igazságszeretetét illetően, hogy nem tagadhatom, néha akkor is hatott rám tekintélye, mikor érvelése nem győzött meg. ...

Azok szemében, akik nem ismerik Ricardo művét és nem értékelik kellően eredeti és következetes rendszerét, amelyet oly meggyőzően fejt ki, talán úgy tűnhet, mintha túl sokat időznék némely pontoknál, ahol nézeteink különböznek. De minthogy a vitás pontok legtöbbje mind elméleti, mind gyakorlati szempontból nagy jelentőségű, és eldöntésüket, ha ugyan ez egyáltalán lehetséges, a tudomány érdekében állónak tartottam: úgy éreztem, nincs jogom kevesebb időt szentelni nekik.

[...]

A szemelvényt Ricardo, D.: *Notes on Malthus's Principles of Political Economy*. Cambridge: University Press, 1957. alapján közöljük. A könyv Piero Sraffa és M. H. Dobb szerkesztésében jelent meg a *The Works and Correspondence of David Ricardo* c. sorozat 2. köteteként, első kiadásban 1951-ben. Magyarul: David Ricardo: *Megjegyzések Malthus „A politikai gazdaságtan elvei” című művéhez*. (Fordította: Rácz Jenő) Budapest: Akadémiai Kiadó. 1969.

Megjegyzés: A fenti könyv Ricardo megjegyzéseivel párhuzamosan közli Malthus eredeti szövegét, egyes helyeken teljes terjedelemben, máshol a Malthus mű végén található, igen részletes tartalmi összefoglalót. A szemelvény szövege az utolsó néhány bekezdés kivételével megegyezik Malthus könyvének összefoglaló fejezetével. Malthus, T. R.: *Principles of Political Economy Considered with a View to their Practical Application*. London, 1820. Magyarul: Malthus Tamás Róbert: *A közgazdaságtan elvei tekintettel gyakorlati alkalmazásukra*. (Fordította: Neubauer Gyula) Budapest, 1940. – HM.

DAVID RICARDO

Levelek Malthushoz

(részletek)

London, 1820. május 4.

[...]

Könyvét nagy figyelemmel olvastam. [...] sok olyan van benne, amit én is készséggel elfogadok. [...]

Miután annyit vitatkoztunk már egymással, nem fogja Önt meglepni, ha azt mondom, hogy érvelése most sem győzött meg engemet azokra a pontokra nézve, amelyekben már régen van eltérés közöttünk. Felfogásunk különbségét véleményem szerint bizonyos tekintetben annak a körülménynek lehet betudnunk, hogy Ön gyakorlatibb természetűnek tartja az én könyvem, mint aminek én magam szántam. Az én célom az volt, hogy elveket világosítsak meg a könyvemben, evégből pedig jellegzetes példákat hoztam fel, amelyeken jobban meg akartam mutatni amaz elvek működését. Így például sohasem akartam azt állítani, hogy a földművelésben gyakorlatilag is történhetnek olyan javítások, amelyek a föld hozadékát egyszerre megkétszerezhetik, hanem meg akarván mutatni, hogy milyen volna az efféle javítások hatása, ha más ok nem működne közre zavaróan, csak feltételeztem, hogy ilyen mértékű javítások is történhetnek, és azt hiszem, hogy e feltevés alapján helyesen okoskodtam.

[...]

Ricardo, D.: *Levelek Malthushoz*. Magyar Közgazdasági Könyvtár. (Szerkeszti: Földes Béla) XIV. kötet. Budapest: Grill Károly Könyvkiadó vállalat, 1913.

(Fordította: Jónás János és Gróf Eszterházy Mihály)

NASSAU WILLIAM SENIOR

A politikai gazdaságtan tudományának alapvonalai

(részlet)

Bevezetés

A tudomány definíciója. – A következő tanulmány célkitűzése a gazdaság természetével, termelésével és elosztásával foglalkozó tudomány alapvonalainak meghatározása. E tudományt politikai gazdaságtannak nevezzük. Olvasóinknak tudniuk kell, hogy e kifejezés gyakran sokkal szélesebb értelemben használatos. Az első szerzők, akik közgazdásznak nevezték magukat, bevallottan nem a gazdagsággal, hanem a kormányzattal foglalkoztak. [...] Az angol iskola modern képviselői általában kijelentették, hogy figyelmüket a gazdagság elméletére korlátozzák; azonban a legkiválóbbak közül néhányan, miután kifejezésre juttatták azon szándékukat, hogy az elmélet általunk helyesnek tűnő területén belül maradnak, mégis betörték az általános törvényhozók, illetve az államférfiak illetékességi területére. [...]

A tudomány határai. – [...] a törvényhozás tudományának [...] szüksége van a politikai gazdaságtan által nyújtott általános elvek ismeretére, azonban lényegileg különbözik annak tárgyától, premisszáitól és végeredményétől. A törvényhozás tárgya nem a gazdagság, hanem az emberi jólét. Premisszái számtalan fajta jelenségből erednek; nagyfokú érvényességüket nyilvánvaló voltuk igazolja [...]. Magyarózójának lehetővé, sőt kötelezővé teszik nemcsak az általánosan létező tények megállapítását, hanem az aktuális rendszabályok és cselekvéssorozatok elfogadására vagy elutasítására való ösztönzést.

A közgazdász azonban [...] nem a boldogság, hanem a gazdagság témájával foglalkozik. Premisszái megfigyelésen és introspekción alapuló igen kevés általános tételből állnak, amelyek aligha igényelnek bizonyítást, sőt mi több, szabályszerű megállapítást, mert majdnem mindenki, amint meghallja, rögtön el is fogadja ezeket úgy, mint amelyek a saját gondolkodásából jól ismertek, vagy [...] a saját korábbi tudásába már beletartoztak. Ha [a közgazdász – *HM.*] helyesen gondolkodik, akkor következtetései közel olyan általánosak, mint amilyen biztosak a premisszái. A gazdagság természetére és termelésére vonatkozó következtetések általánosan igazak, de a gazdagság elosztására vonatkozóakra hatnak a konkrét országok különleges intézményei, például rabszolgaság, törvényes monopóliumok, szegénnytörvények [...]. A politikai gazdaságtan feladatát nem képezik sem az ajánlások, sem a figyelmeztetések, hanem csak az [...] általános elvek felállítása, amelyeket viszont nem tanácsos, és talán nem is lehet úgy használni, mint a tényleges ügyvezetés útmutatóinak egyedüli vagy

alapvető elveit. [...] a politikai gazdaságtan csak egy a kormányzás művészetét elősegítő sok tudomány közül [...]. [...]

A politikai gazdaságtan továbbfejlesztésnek egyik fő akadály, hogy összecserélik azokkal a tudományokkal és művészetekkel, amelyekben az felhasználható. Ez két különböző módon történik meg:

Először, amikor nyilvánosan kedvezőtlen előítéleteket táplálnak.

Másodszor, amikor félrevezetik a közgazdászokat mind a tudományuk céljaira, mind a megvalósítás eszközeire vonatkozóan.

Az elsőről: [... miután összecserélték a gazdagságot a boldogsággal, a gazdagság elérésének feltételeiből egyben a boldogság elérésére is következtetnek ... – *HM.*].

A másodikról: A politikai gazdaságtan összecserélése azokkal a tudományokkal és művészetekkel, amelyekben az felhasználható, a közgazdászokat néha arra csábította, hogy valamilyen gyakorlati eredményre vezető túlságosan bizonytalan vizsgálatokra vállalkozzanak, és néha arra, hogy a tudomány helyes céljainak elérésére alkalmatlan eszközöket használjanak. [...] sok közgazdász indokolatlan jelentőséget tulajdonított a tények összegyűjtésének, és elhanyagolta az ennél sokkal fontosabb tényeken alapuló érvelési eljárást. Állandóan azt halljuk, hogy a politikai gazdaságtan a tények és a tapasztalat tudománya [...]. Gyakorlati alkalmazása, bármely más tudomány gyakorlati alkalmazásához hasonlóan, kétségkívül szinte korlátlan mértékben teszi szükségessé a tények összegyűjtését és áttanulmányozását. [...] de azok a tények, amelyeken a tudomány általános elvei alapulnak, néhány mondatban, sőt akár néhány szóban is kifejezhetők. Nagyon nehéz azonban az ezekből a tényekből kiinduló érvelés, a pontos következtetés [...].

E nehézség részben abból ered, hogy a kutatás tárgya rendkívül bonyolult természetű, és részben abból, hogy a kifejezések absztrakt és általános jellegűek. A „gazdagság”, vagy a kevésbé átfogó, „tőke” néven nevezett különböző dolgok leírása, ha egyáltalában lehetséges lenne, betöltene egy enciklopédiát. Ez részben abból a körülményből is ered, hogy a kifejezéseket, amelyeket ezen absztrakciók jeleként használni kényszerülünk, a köznyelvből vesszük át, és a tudományos célokra e kifejezések közkeletűen használatos értelmezése vagy túl széles körű vagy túl szűkre szabott. [...]

Ha a közgazdászok tudatosították volna, hogy a tudománynak inkább az érvelésre, mint a tapasztalatra kell támaszkodnia, és hogy a legfontosabb nehézségek nem a tények megállapításából, hanem a kifejezések használatából adódnak, akkor nem kétkedhetnénk abban, hogy alapvető törekvésük elvezet majd a helyes tudományos terminológia kiválasztásához és annak konzisztens használatához. Ettől igen messze vagyunk még [...], ez idáig csak nagyon rövid időszakban fordítottak komoly figyelmet a tudományos terminológiára. A „Nemzetek gazdagsága” alig tartalmaz definíciót: a legtöbb modern francia szerző,

sőt még a mieink is, nemcsak mellőzték a definíciókat, hanem kifejezetten helytelenítették azok használatát. Ricardónak „A politikai gazdaságtan alapelvei” c. írását – azt az angol művet, amelyik ebben a században a legnagyobb figyelmet vonta magára – eltorzította a szavak tisztázatlan, a mindennapi gyakorlattól igen távol eső és a tárgyról író más szerzőktől eltérő, gyakran olyan inkonzisztens használata, ami minden olvasóban zavart keltett és nem ritkán magukat a kiváló írókat is rossz útra vitte. [...]

A politikai gazdaságtan négy alapvető tételének ismertetése

Már említettük, hogy azok az általános tények, amelyeken a politikai gazdaságtan tudományának elvei alapulnak, összefoglalhatók a megfigyelésből és introspekcióból eredő néhány általános tételben. Ezek a tételek a következők:

1. Minden ember arra törekszik, hogy a lehető legkisebb áldozattal pótlólagos gazdagságra tegyen szert.

2. A világ népességének, más szóval a világot benépesítő emberek számának csak az erkölcsi bűnök és testi bajok szabnak határt, vagy azon vagyontárgyak elégtelenségétől való félelem, amelyek elérése egyazon osztályba tartozó minden egyéntől szokásszerűen elvárt.

3. A munka termelőereje és a gazdagság előállításának egyéb eszközei korlátlanul növelhetők a termékek további termelési célú felhasználása révén.

4. Változatlan mezőgazdasági szakértelem mellett egy adott földterületen alkalmazott pótlólagos munka általában az arányosnál kisebb hozadékot eredményez, más szóval, bár a munkaráfordítás minden további egysége növeli az aggregált hozadékot, a hozadék növekedése még sincs arányban a munka növekedésével.

Az első tétel az introspekcióra tartozik, a másik három a megfigyelésre. Minthogy az első és a második csekély mértékben használja a politikai gazdaságtan sajátos absztrakcióit – kivéve azokat, amelyek a gazdagság kifejezéséből adódnak – ezek megmagyarázhatók úgy, hogy csak kismértékben vesszük igénybe a politikai gazdaságtan sajátos szakmai terminológiáját, ebből következően ezeket közvetlenül kell meggondolnunk. A harmadikat és a negyediket a tanulmány későbbi részében vitára bocsátjuk. Minthogy ezek csaknem teljesen nyilvánvalóak, addig is bátorkodunk feltételezni róluk azt, hogy igazak. [...]

Senior, N. W: *An Outline of the Science of Political Economy*. London: George Allen & Unwin Ltd, 1951.

A könyv eredetileg 1836-ban jelent meg. Függelékkel kibővített kiadás: 1938.

(A szemelvényt Hild Márta fordította.)

JOHN STUART MILL

A politikai gazdaságtan definíciójáról és annak sajátos kutatási módszeréről

(részlet)

A definíciók sajátosságait és céljait felületesen szemlélve azt gondolhatnánk, hogy egy tudomány definíciója az időrendben is azon a helyen áll, amit a didaktikai sorrendben rendszerint elfoglal. Ahogy egy tudományos értekezés általában azzal kezdődik, hogy megpróbálja tömör szabályokkal bemutatni a szóban forgó tudományt és megkülönböztetni azt a többi tudománytól, éppúgy gondolhatnánk azt is, hogy e szabályok megfogalmazása természetüknél fogva megelőzi a sikeres tudományos tevékenységet.

Azonban távolról sem így áll a dolog. Egy tudomány definíciója általában nem megelőzi, hanem követi magának a tudománynak a létrejöttét. Éppúgy, ahogy egy várost körülvevő falat általában nem a későbbiekben megépülő építmények gyűjtőedényeként húznak föl, hanem egy már létező aggregáció körülhatárolása céljából.

[...] valójában a tudományos élet egészében alig van olyan kutatás, amely az elemzés és az absztrakció olyan magas fokát követeli meg, mint annak vizsgálata, hogy mi maga az illető tudomány; más szóval, hogy melyek a közös sajátosságai mindazon igazságoknak, amelyek a tudományba tartozóak, és minden más igazságtól megkülönböztethetőek. [...]

[...] valamennyi tudomány első elvei az emberi gondolkodás filozófiájába tartoznak. [...] Ha kinyitunk egy akár matematikáról, akár természetfilozófiáról szóló könyvet, szinte lehetetlen, hogy ne tűnjön fel az elsődlegesnek és alapvetőnek feltüntetett fogalmak meghatározása körüli homály, valamint az ezeken alapuló, számunkra átnyújtott első tételek kidolgozásának nagyon bizonytalan módszere. Ezzel ellentétben, amint a szerző belebocsátkozik a tárgya részleteibe, magyarázatai világosakká, bizonyítékai meggyőző erejűvé válnak. Honnan ered ez az anomália? [...] Hogyan lehet bizonytalan alapokon szilárd építményt létrehozni? E paradox helyzet feloldása az, hogy az úgynevezett első elvek valójában az *utolsó* elvek. [...]

A politikai gazdaságtannak a többi tudományhoz hasonlóan nincs szigorú logikai elvekre épülő definíciója, sőt olyan definíciója sincs, amely pontosan körülírja azt, amiről az szól, pedig az könnyebben megadható. Ez ugyan nem vezetett arra, legalábbis ebben az országban, hogy gyakorlatilag félreértelmezték vagy átlépték volna a tudomány valódi határait, de ezen okból – vagy inkább ezzel összefüggésben – bizonytalan és sokszor téves koncepciók alakultak ki arról az eljárásról, ahogy a tudományt tanulmányozni kell.

A tudomány legáltalánosabban elfogadott definícióinak vizsgálatával hozzáfogunk ezeknek az állításoknak az igazolásához.

1. Először is, ami a politikai gazdaságtan természetének és tárgyának közeletű elképzelését illeti, közel járunk az igazsághoz, ha ennek értelmében megállapítjuk, a politikai gazdaságtan tudománya megtanítja vagy hivatott megtanítani azt, hogy milyen módon lehet egy nemzet gazdag. Ezen elképzelés [...] bizonyos fokig azért terjedt el, mert Adam Smith ezt a címet és elrendezést adta felbecsülhetetlen művének. A politikai gazdaságtanról szóló rendszeres tanulmányok azt a nevet adta, hogy „*Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának okáról és természetéről*”; továbbá a témákat a könyve ilyen értelemben vett céljának megfelelő módon mutatta be.

Úgy tűnik a szóban forgó definíció – ha definíciónak hívható az, ami nem alapul részletes kifejtésen [...] – felelős azért [...], hogy összekeveredik a lényegileg különböző, bár szorosan összefüggő ismeretanyag, a *tudomány és a művészet*. E két ismeretanyag úgy különbözik egymástól, ahogy a megállapodás a szándéktól, vagy ahogy a kijelentő mód a felszólító módtól. Az egyik tényekkel foglalkozik, a másik szabályozási elvekkel. A tudomány *igazságok* gyűjteménye; a művészet *szabályok* vagy magatartásra vonatkozó utasítások halmaza. A tudomány kifejezési módjai: Ez van, illetve, Ez nincs, Ez megtörténik, illetve Ez nem történik meg. A művészet kifejezési módjai a Tedd ezt, Kerüld el azt. A tudomány megállapítja a társadalmi *jelenségeket* és igyekszik felfedezni azok *törvényét*; a művészet *végcél*t tűz ki maga elé, és keresi az ahhoz vezető eszközöket.

Következésképp, ha a politikai gazdaságtan tudomány, akkor nem lehet gyakorlati szabályok gyűjteménye; mégis hacsak nem teljesen haszontalan tudomány, alkalmasnak kell lennie rá alapuló gyakorlati szabályok felfedezésére. [...] A művészet nem lehetne művészet, ha nem alapulna a tárgy természetére vonatkozó tudományos ismereten [...]. Ezért azok a szabályok, amelyek egy nemzet gazdagságának növekedéséhez vezetnek, nem a tudományt, hanem a tudomány eredményeit képezik. A politikai gazdaságtan önmagában nem ad utasításokat arra, hogy hogyan tegyünk egy nemzetet gazdaggá; de, aki a nemzetek gazdagodásához vezető eszközökre vonatkozóan ítéletalkotásra alkalmas lehet, annak először is közgazdásznak kell lennie.

2. A tárgyban járatos emberek leginkább a következő értelmű definíciót fogadják el, és a tárgyról szóló szakmai tanulmányok többségének az elején is ez áll: a politikai gazdaságtan tájékoztat bennünket azokról a törvényekről, amelyek a gazdagság termelését, elosztását és fogyasztását szabályozzák. E definícióhoz gyakran csatolnak egy jól ismert illusztrációt. Azt mondják, a politikai gazdaságtan olyasmi az állam számára, mint a háztartásban a család számára.

Ez a definíció mentes az első pontban kimutatott hibától. Határozottan tudatosítja, hogy a politikai gazdaságtan tudomány és nem művészet; hogy természeti törvényekkel és nem a magatartás irányelveivel foglalkozik, és azt

tanítja meg, hogy maguk a dolgok hogyan mennek végbe, nem pedig azt, hogy számunkra milyen módon alkalmasak arra, hogy valamilyen konkrét célkitűzés elérése érdekében irányítsuk azokat.

Bár a definíció e tekintetben kifogástalan, annál kevésbé mondható ez el a kísérő illusztrációról [...]. A politikai gazdaságtan valóban és a definícióban említettek szerint tudomány, de a háztartásban művészet, már amennyire képes elvekre redukálódni. [...]

De ha az [előbbi definíció – *HM.*] igényt támaszt arra, hogy elismerjék olyan teljes definícióként vagy határvonalként, amelyet a tárgykör egészének alapos feltárása eredményez, és amely arra szolgál, hogy kijelölje a politikai gazdaságtan helyét a többi tudomány között, akkor ez nem hagyható jóvá.

[...] A gazdagság fogalmát [...] homály veszi körül. A gazdagságot úgy definiálják, mint azon dolgok összességét, amelyek az emberiség számára hasznosak vagy kellemesek, és amelyek munka nélkül korlátlan mennyiségben nem érhetők el. [...] mások a dolgok összessége helyett az anyagi dolgok összességéről beszélnek [...]. Ha az emberiség számára hasznos vagy kellemes összes vagy akár csak összes anyagi dolog termelésére vonatkozó törvények alkotnák a politikai gazdaságtan tárgyát, akkor nehéz lenne megmondani, hol ér véget e tudomány: és végül ebbe belefoglalnánk az összes vagy közel az összes természeti ismeretet. [...]

Egyébként a politikai gazdaságtant a természettudományoktól elválasztó határvonal felismerése semmi esetre sem függ össze a mindenfajta gazdagságra, illetve a csak bizonyos fajta gazdagságra vonatkozó igazságok megkülönböztetésével. [...]

A politikai gazdaságtan és a természettudományok valódi különbsége a vizsgálat tárgyánál valamivel mélyebben keresendő; ez végül is legnagyobbbrészt tényleg mindkettőben közös. A politikai gazdaságtannak és minden hasznos művészet tudományos alapjainak egy és ugyanaz a vizsgálati tárgya: nevezetesen azok a dolgok, amelyek az emberek kényelméhez és élvezeteihez hozzájárulnak: de ezek mindamelllett teljesen különböző fajta ismeretek.

3. [...] az emberi tudás egésze [...] két részre oszlik [...]. Vannak természettudományok és morál- vagy pszichológiai tudományok. [...]

A természettudományok foglalkoznak a dolgok törvényeivel, és minden komplex jelenséggel annyiban, amennyiben azok a dolgok törvényeitől függenek. A szellemtudományok vagy moráltudományok foglalkoznak a szellem és a gondolkodás törvényeivel, és minden komplex jelenségekkel annyiban, amennyiben azok a szellem és a gondolkodás törvényeitől függenek.

[...] a politikai gazdaságtan korrekt és teljes definíciója az előzőekből következően a következőképp látszik megoldódni: [a politikai gazdaságtan – *HM.*] „az a tudomány, amely a gazdagság termelésével és elosztásával annyiban foglalkozik, amennyiben az függ az emberi természet törvényeitől.” Vagy így:

„az a tudomány, amely a gazdagság termelésének és elosztásának morális vagy pszichológiai törvényeiről szól.”

A politikai gazdaságtan [...] csak azokkal a társadalmi jelenségekkel foglalkozik, amelyek a gazdagság iránti vágy következtében fordulnak elő. Teljesen elvonatkoztat minden más emberi szenvedélytől és motívumtól, kivéve azoktól, amelyeket a gazdagság iránti vágygal állandóan szembehelyezkedő elveknek lehet tekinteni; ezek a munkától való idegenkedés és a fényűző élvezetek jelenlegi elérése iránti vágy. Bizonyos mértékben azért veszi ezeket számításba, mert nemcsak mint a többi vágyunk, esetenként kerülnek ellentétbe a gazdagság iránti vágygal, hanem béklyóként vagy akadályként azt állandóan kísérő jelenségek, és így elválaszthatatlanul beleszövődnek annak figyelmes vizsgálatába. A politikai gazdaságtan az embereket kizárólag a gazdagság megszerzésével és fogyasztásával foglalatostkodóknak tekinti, és annak megmagyarázására törekszik, hogy milyen lenne a társadalomban élő emberek cselekvése akkor, ha a cselekvéseket ez a motívum ösztönözné, ami abszolút uralkodó lenne valamennyiük cselekvésén, ha kizárnánk azt a körülményt, hogy a fent említett állandóan ellenható két motívum korlátozza azt. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy e vágy hatása alatt az emberek hogyan halmoznak fel gazdagságot, és azt hogyan használják fel további gazdagság termelésére, miközben kölcsönös megegyezéssel szentesítik a tulajdon intézményét, megállapítják azokat a törvényeket, amelyek megakadályozzák, hogy egyesek erőszakkal vagy csalással a másét bitorolják, különböző találmányokkal növelik munkájuk termelékenységét, a termékek elosztását olyan megegyezések révén rendezik el, amelyeket a verseny befolyásol (a versenyt szabályozó törvények szabályozzák végső soron a termékek elosztását is), és bizonyos kisegítő eszközöket (mint pénz, hitel stb.) használnak fel az elosztás megkönnyítésére. E műveletek némelyike motívumok sokaságából következik, ennek ellenére a politikai gazdaságtan úgy szemléli ezeket, mint amik kizárólag a gazdagság iránti vágy eredményei. A tudomány a különböző műveleteket szabályozó törvények felkutatásához azzal a feltételezéssel fog hozzá, hogy az emberek a természetükből következő kényszer hatása alatt minden esetben előnyben részesítik a nagyobb gazdagságot a kisebbnél, és eközben a tudomány eltekint a már említett két ellenható motívumon kívül minden más kivételtől; de nem azért, mert néhány közgazdász valaha is ostobán azt képzelte volna, hogy az ember tényleg ilyen alkatú, hanem azért, mert a tudománynak szükségszerűen ilyen módon kell haladnia. Amennyiben valamely hatás több ok közreműködéséből ered, és akár a hatás előrejelzésére, akár annak ellenőrzésére az okokon keresztül kívánunk hatalmat szerezni, akkor az okokat egyenként kell tanulmányozni, és azok törvényeit elkülönítve kell kutatni, miután az okozat törvénye az azt meghatározó okok törvényéből tevődik össze. [...] Talán nincs az ember életében egy olyan cselekvés sem, amelynek akár közvetlen, akár közvetett hatáson keresztül ne lenne

más indítéka, mint pusztán a gazdagság iránti vágy. A politikai gazdaságtan nem támaszt igényt arra, hogy következtetései alkalmazhatók legyenek az emberi magatartás azon fajtáira vonatkozóan is, amelyekben az alapvető cél nem a gazdagság. [...] Szükségszerű eljárás módja az, hogy úgy tárgyalja a fő és elismert célt, mintha ez lenne az egyetlen cél; ami hasonlóan egyszerű hipotézisek között az igazsághoz legközelebb áll. [...] Az emberi ügyek e részeinek valóságos rendjét pontosabban közelíthetjük meg ezen az úton, mint tehetnénk ezt bármely más módon. Azután e közelítő megoldásokat még módosítani kell az olyan okok hatásaira vonatkozó különböző leírásokkal, amelyekről kimutatható, hogy megzavarják valamely egyes eset eredményeit. Csak a legfeltűnőbb esetek némelyikében (amint ezek egyike a fontos népesedési elv) iktatjuk be e korrekciókat magának a politikai gazdaságtannak a kifejtésébe; ezáltal a gyakorlati hasznosság érdekében némileg eltérünk a tisztán tudományos érvelés szigorúságától. Már amennyire ismert vagy feltételezett lehet, hogy a gazdagság elérésére vonatkozó emberi magatartást másfajta [...] kiegészítő hatások is érintik azon a vágyon kívül, hogy az emberek a legkevesebb munka és önmegtartóztatás révén kívánják elérni a legnagyobb gazdagságot, úgy a politikai gazdaságtan következtetései mindaddig kevésbé alkalmasak valóságos tények magyarázatára vagy előrejelzésére, amíg azokat nem módosítják azzal, hogy a többi ok által kifejtett hatás mértékét megfelelően tekintetbe veszik.¹

Mindezek után a politikai gazdaságtan komplex módon a következőképp definiálható: [a politikai gazdaságtan – *HM.*] „az a tudomány, amely a gazdagság termelése érdekében kifejtett együttes emberi cselekvéséből származó társadalmi jelenségek törvényeit állapítja meg, de csak annyiban, amennyiben e jelenségek más dolgok elérésére vonatkozó törekvések következtében nem módosulnak.”

[...]

Mill, J. S.: *Essays on some unsettled questions of political economy*. New York: Kelley, 1968.
Korábbi megjelenés: Mill, J. S.: *On The Definition of Political Economy; and on The Method of Investigation proper to it*. *London and Westminster Review*, 1836. 4(26), October, továbbá in: Mill, J. S.: *Essays on some unsettled questions of political economy*. 1844. 2. kiadás: 1874. (A könyv tanulmányait Mill 1829 és 1830 között írta.)

(A szemelvényt Hild Márta fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

¹ Mill a bekezdés teljes szövegét átvette „A moráltudományok logikájá”-ba is (9. fejezet 3. pont). Vö: következő Mill-szemelvény 566. old. – *HM.*

JOHN STUART MILL

A moráltudományok logikája

(„A deduktív és induktív logika rendszere mint a megismerés elveinek és a tudományos kutatás módszerének előadása” c. mű VI. könyve)

(részletek)

[...]

7. fejezet

A társadalomtudományban alkalmazott kémiai vagy kísérleti módszerről

1. A specifikus tapasztalati megismerésből politikai doktrínákat levezető gondolkodásmód jellegzetességei

A társadalmi jelenségek törvényei nem mások, és nem is lehetnek mások, mint a társadalmi állapotba összetömörült emberi lények cselekvéseinek és szenvedélyeinek a törvényei. Társadalomban élve az emberek azonban továbbra is csak emberek; cselekvéseik és szenvedélyeik az egyéni emberi természet törvényeinek engedelmeskednek. Az emberek miközben együttesen lépnek föl, nem változnak át különböző tulajdonságokkal bíró másfajta lényekké [...]. Az embereknek a társadalomban sincsenek más tulajdonságaik, csak olyanok, amelyek az egyéni ember természetének törvényeiből származnak, és azokból megmagyarázhatók. Társadalmi jelenségekben az Okok Összetétele általános törvény.

[...]

[A korábbiakban – HM.] megvizsgáltuk azt a kérdést, hogy vajon az okok összetettségétől függő jelenségek lehetnek-e tárgyai a megfigyelésen és kísérleten alapuló helyes indukciónak, és a legtöbb bizonyíték alapján arra következtettünk, hogy nem. [...]

2. Társadalomtudományban a kísérletezés megvalósíthatatlan

Ha a társadalmi jelenségek törvényeinek a megállapítására kísérleti módszereket próbálunk alkalmazni, akkor az első nehézség, amivel szembetalálkozunk, hogy nem rendelkezünk mesterséges kísérletek lebonyolítására alkalmas eszközökkel. Még ha kísérleteket tetszés szerint végezhetnénk, és azokat korlátlanul végrehajthatnánk, akkor is roppant kedvezőtlen lenne a helyzet, mind amiatt, hogy minden egyes esemény összes tényének megállapítása és tekintetbe vétele lehetetlen, mind amiatt, hogy mielőtt a kísérlet eredményének megállapításához szükséges idő eltelne, (a folytonosan változó tények következté-

ben) sok lényeges körülmény nem idézné állandóan ugyanazt elő. Miután nyilvánvalóan nincs lehetőségünk semmiféle kísérlet végrehajtására, így a kísérletek bizonyító erejével szemben felvethető logikai ellenvetések megfontolása szükségtelen. Csak azt figyelhetjük meg, amit a természet vagy más okok létrehoznak. [...]

3. A megkülönböztetési módszer megmagyarázhatatlan

[...]

[...] a társadalomtudományi kutatás során lehetetlen elérni azokat a feltételeket, amelyeket a specifikus tapasztalat meggyőző módon történő tanulmányozása igényel.

[...]

[...] Bár a társadalomtudományban a közvetlen tapasztalatra alapozott helyes indukciónak közel teljes mértékben akár utánozható is, ez csupán a bizonyítóerő mindenféle valódi érték nélküli megtévesztő látszata.

[...]

8. fejezet

A geometriai vagy absztrakt módszerről

1. E gondolkodásmód jellegzetességei

[Az előző problémából adódó – HM.] hibát leginkább a tudományos kutatásban nem elég járatos emberek követik el: gyakorlati politikusok [...] és hiányosan képzett emberek [...].

[...] a tudományos kutatás természetében meglehetősen járatos tudósok [...] – annak tudatában, hogy véletlen megfigyelés vagy közvetlen kísérletezés útján lehetetlen helyes elméletet alkotni az olyan komplex összefüggésekről, mint amilyenek a társadalmi jelenségek – azokhoz az egyszerűbb törvényekhez fordultak, amelyek e jelenségekben közvetlenül érvényesülnek, amelyek nem mások, mint az ezekben részt vevő emberi lények természetének törvényei. E tudósok felismerték [...], hogy a társadalomtudománynak szükségszerűen deduktívnak kell lennie. De a tárgy sajátos természetének hibás meggondolása miatt – és gyakran azért, mert miután a tudományos képzésüket túl korai szinten szakították félbe, minden deduktív tudomány mintaképeként a geometriára gondoltak –, a társadalom deduktív tudományát nem a csillagászathoz vagy a természetfilozófiához, hanem tudat alatt a geometriához hasonlóvá tették. A geometria [...] és az okozati viszonyokkal deduktív módon foglalkozó természettanok közti egyik legfeltűnőbb különbség a következő: a geometriában nincs helye a mechanikában és annak alkalmazásában állandóan előforduló elmentéses erőknek és ellenkező hatással bíró, vagy egymást módosító okoknak.

A mechanikában állandóan találunk két vagy több olyan mozgatóerőt, amelyek nem harmonikus mozgást, csupán nyugalmi állapotot váltanak ki, vagy különböző irányba való elmozdulást attól, amit a kiváltó erők egyike képes lenne előidézni. [...] akár az egymást követő, akár a szimultán hatások következményei egészben vagy részben semlegesítik is egymást: amit egy erő érvényre juttat, azt egy másik részben vagy egészben megsemmisíti. A geometriában ilyenmi nem fordul elő. [...]

[...]A mechanika akkor hasonlítana a geometriához, ha minden mozgás egyetlen erőből, és nem ellentétben álló erőkől következne. Úgy tűnik, a társadalom geometriai elméletében feltételezik azt, hogy a társadalmi jelenségekre ez szintén érvényes; hogy azok mindegyike mindig csak egyetlen erőből, az emberi természet egyetlen egy tulajdonságából következik. [...]

3. A Bentham-iskola hasznosságfilozófiája

Filozófiai alapelvekkel ellenkezik az, hogy a tudomány a jelenségeket meghatározó néhány hatóerőre épít, és a többit a gyakorlat ügyességére vagy a bölcs találgatásra bízza. Vagy nem szabad tudományos formákra igényt tartani, vagy egyenlő mértékben kell tanulmányozni minden meghatározó tényezőt, és arra kell törekedni, hogy amennyire csak lehet, mindegyiket a tudomány határain belül vegyük figyelembe; enélkül biztosan aránytalanul nagy figyelmet szentelnénk az elméletünkben számításba vett tényezőknek, miközben a többit tévesen értékelnénk, és jelentőségüket valószínűleg le is becsülnénk. Még akkor is kívánatos volna, hogy a szóban forgó természeti törvények összességéből és ne csak egy részéből induljanak ki a dedukciók, ha a kihagyott törvények a többivel összehasonlítva olyan jelentéktelenek lennének, hogy azokat a legkülönbözőbb célből és a legtöbb esetben tényleg figyelmen kívül lehetne hagyni. Ez azonban a társadalomtudomány esetében még csak megközelítően sem igaz. Lényegileg a társadalmi jelenségek nem az emberi természet egyes tényezőitől függenek, amelyeket más tényezők csak jelentéktelenül módosítanak. E jelenségekre az emberi természet sajátosságainak összessége hat, és egyetlen olyan sajátosság sincs, amelyik csak csekély mértékben hat. Egyetlen olyan sajátosság sincs, amelynek eltávolítása vagy jelentős változása ne befolyásolná lényegesen a társadalom összképét, és többé-kevésbé ne változtatná meg a társadalmi jelenségek általános összefüggését.

[...]

9. fejezet

A fizikai vagy a konkrét deduktív módszerről

1. A közvetlen és a megfordított deduktív módszerek

[...] Bármilyen komplexek a jelenségek, azok egymásutánja és egyidejű fennállása az elkülönült elemek törvényeiből következik. A társadalmi jelenségekben a körülmények bármilyen komplex összessége által létrehozott eredmények pontosan egyenlők az egyenként vett körülmények hatásainak összességével; a komplexitás nem a törvények túlságosan nagy számából ered, hanem a kevés számú törvénynek engedelmességgel együttesen ható tényezők alkotó-elemeinek és adatainak rendkívül nagy számából. A társadalomtudomány (amit a csiszolatlanságnak megfelelően szociológiának neveznek) következőképpen deduktív tudomány; de nem a geometria, hanem a sokkal komplexebb fizikai tudományok mintaképe szerint. Minden egyes jelenség törvényét azokból az okozati törvényekből vezeti le, amelyekből az függ, de nem csupán egy ok törvényéből [...], figyelembe veszi a jelenségre együttesen ható összes okot és azok törvényeit egymással egyeztetni. Módszere röviden, a konkrét deduktív módszer [...].

[...] Ezt a módszert alkalmazva [...] tisztában kell lennünk azzal, hogy ugyanaz a nagyfokú komplexitás, amely szükségessé teszi a dedukció eszközt, bizonytalanná is teszi azt; és a helyes alkalmazás során e nehézségek növekedésével szembe is kell nézni.

[...]

[...] egy megfelelő ellenszer [...] az igazolás [...] művelete [...], a következtetés eredményeinek egybevetése magukkal a konkrét jelenségekkel, és ha elérhető, azok empirikus törvényeivel. Valamely konkrét deduktív tudományba vetett bizalmunk alapja nem maga az *a priori* érvelés, hanem az ebből adódó eredmények és *a posteriori* megfigyelések közötti összhang. A másiktól független két eljárás bármelyike a vizsgálat tárgyának bonyolultabbá válásakor olyan gyorsasággal veszít értékéből, hogy egyre inkább teljesen értéktelen lesz; ezzel szemben [...] a kétfajta eljárás eredményének megegyezése esetében [...] ez egyáltalán nem szükségszerű [...]. Ebből következik, hogy a két eljárás elsőbbségi rendje zavaros, néha az adott eljárás a fordítottjával egyenértékű; olyannyira, hogy ahelyett, hogy következtetéseinket gondolkodás útján először levezetnénk, majd azokat megfigyeléssel igazolnánk, néha a specifikus tapasztalatból ideiglenesen nyerhető következtetésekkel kezdünk, és azután hozzuk azokat összhangba az emberi természet *a priori* érvelésen alapuló elveivel.

[...] Comte a szociológiai vizsgálódás természetéhez elválaszthatatlanul hozzátartozónak tekintette ezt a megfordított rendet. Úgy tekintett a társadalomtudományra, mint ami lényegileg a történelemből nyert általánosításokból áll, amelyeket az emberi természet törvényeiből származó következtetések ré-

vén igazolunk, és nem elsődlegesen felvetünk. [...] Annak ellenére, hogy e felfogás tartalmaz igazságot [...], azt hiszem, hogy a szociológiai kutatásokban jelentős mértékben van tere mind a közvetlen, mind a fordított deduktív módszernek.

2. A közvetlen deduktív módszer nehézségei a társadalomtudományban

[...] a szociológia, *a priori* dedukciók rendszereként felfogva, nem lehet a pozitív előrejelzések tudománya, csakis a tendenciák tudománya. [...] még megközelítőleg is csak ritkán ismerhetjük meg [...] az összes lehetséges egyidejűleg ható tényezőt, és még kevésbé tudjuk a sok összekapcsolódó elem közös eredményét felbecsülni. [...] az a tudás, amelyik előrejelzésként hiányos, útmutatásként mégis igen értékes lehet. Amint valaki magánügyeinek az igazgatásához, éppúgy a társadalmi ügyek bölcs igazgatásához sincs szükség arra, hogy képesek legyünk tévedhetetlenül előrelátni tevékenységünk eredményeit. [...] A gyakorlati politika célja az, hogy az adott társadalmat a lehető legtöbb olyan körülménnyel rendezze át, amelyek tendenciája előnyös, és amennyire lehetséges távolítsa el vagy közömbösítse azokat, amelyek tendenciája hátrányos. Annak ellenére, hogy csak tendenciákat ismerünk, és nem rendelkezünk azok végeredményének pontos előrejelzési képességével, ez mégis jelentős mértékű hatalommal ruház fel bennünket.

Tévedés lenne azonban akár a tendenciákra vonatkozóan is feltételezni azt, hogy sok olyan állításhoz juthatunk, amely kivétel nélkül igaz minden társadalomban. [...] Bármi, ami észrevehető mértékben befolyásolja a társadalom valamely elemét, az ennek következtében befolyásolja az összes többi elemét is. Minden társadalmi jelenség keletkezési módja a törvények összekeveredésének különös esete. A társadalmi körülmények egyetlen vonatkozását sem érthetjük meg elméletileg, sem irányíthatjuk gyakorlatilag anélkül, hogy figyelembe ne vennénk a körülmények minden más vonatkozását. [...] A társadalom deduktív tudománya nem állít fel olyan tételt, amely valamely okozat okát általános módon jelenti ki; inkább arra tanít meg, hogy egy adott eset körülményeiről hogyan kell megalkotni a helyes tételt. Nem kívánja általánosságban megadni a társadalom törvényeit, csak azt, hogy a társadalom jelenségeit milyen módon határozzák meg egy adott társadalom különös elemei és adatai.

A deduktív tudomány révén megalkotható általános tételek tehát a szó legszigorúbb értelmében hipotetikusak. A körülmények néhány feltételezett sorozatán alapulnak, és azt fejezik ki, hogy e körülmények között miként fog hatni néhány adott ok, feltéve, hogy azokkal semmi más nincs kapcsolatban. Ha a feltételezett körülmények sorozata egy létező társadalomnak a mása, akkor a következtetések erre a társadalomra vonatkozóan igazak, azzal a feltétellel és annyiban, hogy a számításba nem vett körülmények összhatását más té-

nyezők nem befolyásolják. Ha közelebb kívánunk kerülni a konkrét igazsághoz, arra kell törekedni, hogy minél több egyéni jelleget adó körülményt vegyünk számításba vagy próbáljunk meg számításba venni.

[...] a tudomány általános tételeinek megalkotására szolgáló körülmények hipotetikus kombinációját nem tehetjük sokkal komplexebbé anélkül, hogy rohamosan ne halmozódna fel a tévedés veszélye, ami végül következtetéseink minden értékétől megfoszt minket. Az olyan kutatásnak, amely az általános tételek elérésének eszköze, a komolytalanságot elkerülendő a társadalmi tények azon osztályaira kell szorítkoznia, amelyeket a többihez hasonlóan ugyan minden társadalmi tényező befolyásol, a főként *közvetlenül* ható tényezők száma azonban mégis kevés.

3. Milyen mértékben tanulmányozhatók külön a szociológiai elmélet különböző ágazatai? A politikai gazdaságtan jellemzése

[...] a különféle társadalmi tények általában közvetlenül és elsődlegesen függenek minőségileg különböző okoktól. Ezért nemcsak előnyös, hanem feltétlenül szükséges is, hogy ezeket külön tanulmányozzuk éppúgy, ahogy a természetes testben elkülönítve tanulmányozzuk minden alapvető szerv és szövet fiziológiáját és patológiáját, annak ellenére, hogy mindegyiknek a működése az összes többi állapotán alapul; és annak ellenére, hogy a jellegzetes testalkat és a szervezet általános egészségi állapota hozzájárul a speciális szerv állapotának a meghatározásához, sőt gyakran a lokális okkal szemben döntővé is válik.

Ezen a megfontoláson alapul a társadalomkutatás különféle önálló, bár nem független ágazatainak vagy osztályainak a létezése.

A társadalmi jelenségeknek például létezik egy olyan terjedelmes osztálya, amelyben a közvetlen meghatározó okok főként a gazdagság iránti vágy következtében hatnak, és amelyben nagy fontosságú az a jól ismert pszichológiai törvény, hogy a több haszon előnyösebb a kevesebbnél. [...] Amikor az emberi természet ezen egy törvényéből, és az emberi szándékra e törvényen keresztül ható alapvető külső tényezőkből – legyenek ezek akár általánosak, akár korlátozódnak különös társadalmi állapotra – kiindulva érvelünk, lehetőségünk nyílik arra, hogy a társadalmi jelenségek e részét megmagyarázzuk, és előre jelezzük, de csak annyiban, amennyiben ezek ilyen típusú körülményektől függenek; figyelmen kívül hagyva a társadalom másfajta körülményeinek hatását. Emiatt a figyelembe vett körülményeket nem is vezetjük vissza a társadalom valamely más tényezőire mint lehetséges kiindulásra, és nem is vesszük figyelembe, hogy bármelyik többi körülmény milyen módon zavarhatja meg, ellensúlyozhatja

vagy módosíthatja az előbbi hatását. Így alkotható meg az a tudományág, amit politikai gazdaságtannak nevezünk.

[...]²

Bármelyik adott társadalmi állapotban az előbb bemutatott általános tételekhez hasonló tételekből széles körű és fontos gyakorlati útmutatások vezethetők le még akkor is, ha az elmélet nem veszi figyelembe a különféle okok módosító hatását, valamint átmenetileg nem veszi tudomásul a folyamatban lévő általános társadalmi változás hatását – bár a közgazdászok nagyon gyakori tévedése, hogy egy bizonyos társadalmi állapot alapfogalmaiból levont következtetéseket olyan állapotokra is alkalmazzák, amelyekben sok alapfogalom nem ugyanaz [...].

[...]

5. A társadalomtudomány empirikus törvényei

[...] a legtöbb deduktív tudományban [...] a megfigyelt tényeken előzetesen elvégzik az előkészület bevezető munkáját. [...] a tények előzetes feldolgozása abból áll, hogy megtaláljuk [...] a jelenségek empirikus törvényeit. Ebből következően meg kell vizsgálni, hogy vajon a társadalomtudomány tényein elvégezhető-e ugyanilyen előzetes műveletek, hogy vajon a történelemben és a statisztikában léteznek-e bármiféle empirikus törvények. [...]

[...] az empirikus törvények néha megfigyelhetők [...], de gyakran az okok megfigyelésére azok hatásainak a megfigyelésén kívül nincs más eszközünk. Utóbbi esetben a szükséges adatok hiányában a deduktív tudomány alkalmatlan az okozatok pontos előrejelzésére [...].

A kísérleti eljárás [...] nem tekinthető az igazsághoz vezető pontos útnak, hanem csak olyan eszköznek [...], amellyel a deduktív tudomány számára szükséges adatok elérhetők. Ha a társadalmi tények közvetlen okai közvetlenül nem figyelhetők meg, akkor az okozatok empirikus törvénye (ebben az esetben ennél több el sem érhető) egyben az okok empirikus törvényét is megadja számunkra. [...]

6. Verifikáció a társadalomtudományban

[...]

Miután nincsenek olyan előzetes empirikus általánosításaink, amelyekkel egybevetethetnénk az elmélet következtetéseit, a közvetlen igazolás egyetlen módja az, hogy az elmélet következtetéseit összevetjük egy egyedi kísérlet vagy

² Az itt kihagyott szöveget Mill egy korábbi írásából vette át, amelyre ő maga is utal. Vö: előző Mill tanulmány 558–559. oldal. – HM.

eset végeredményével. De a nehézségek itt is jelentősek. Ahhoz, hogy egy kísérlet révén igazoljunk egy elméletet, a kísérlet körülményeinek pontosan ugyanolyanoknak kell lenniük, mint amilyenekről az elméletben szó van. De a társadalmi jelenségek között nincs két olyan eset, amelynek körülményei pontosan egyformák. [...]

Még ha a közvetlen igazolás megvalósíthatatlan is, létezik közvetett igazolás, amelynek értéke aligha kisebb, és amely mindig megvalósítható. [...] Hogy a tudomány milyen mértékben nyújt biztos alapot még meg nem történt események előrejelzésére (ennél fogva azok gyakorlati kezelésre), annak próbája az, hogy milyen mértékben tudta volna előre megjósolni a ténylegesen bekövetkező eseményeket. [...]

Hogy tudományunk és az egyes esetre vonatkozó ismeretünk alkalmassá tesz-e bennünket a jövő előrejelzésére, annak igazolására azt kell bemutatni, hogy az előbbieket lehetőséget adtak volna számunkra a jelen és a múlt előrejelzésére. Ha van valami, amit nem tudtunk volna előrejelezni, akkor a hátramaradt jelenség magyarázata további tanulmányozást igényel; vagy addig kell kutatni az egyedi eset körülményei között, amíg nem találunk olyan körülményt, amely a meglévő elméletünk elvei alapján érthetővé teszi a megmagyarázatlan jelenséget, vagy vissza kell fordulni és magának az elméletnek a kiterjesztésével vagy tökéletesítésével kell megkísérlni a magyarázatot.

10. fejezet

A fordított deduktív vagy történeti módszer

1. A társadalom általános tudománya és a speciális szociológiai kutatás közti különbség

Kétféle szociológiai kutatás van. Az egyikben azt a kérdést tesszük fel, hogy feltételezve a társadalmi viszonyok bizonyos általános állapotát, milyen hatása lesz egy adott oknak. [...] a másikban [...] azt vizsgáljuk, hogy mely törvények határozzák meg magukat az általános körülményeket. Ez utóbbi esetben a kérdés az, hogy [...] milyen okok idézik elő, és milyen jelenségekkel jellemezhetőek a társadalmi állapotok általánosságban. E kérdések megoldása alkotja a társadalom általános tudományát, amelynek alapján korlátozni és ellenőrizni kell a másik, a sokkal speciálisabb vizsgálat következtetéseit.

2. Mit jelent a társadalom egy meghatározott állapota?

[...]

[...] A társadalomtudomány alapvető feladata [...] azoknak a törvényeknek a felfedezése, amelyek alapján a társadalom egy meghatározott állapota létrehozza a következő és az annak helyébe lépő állapotot. Ez feltárja az emberi és

társadalmi fejlődés jelentős és gyakran vitatott kérdését; ez olyan elv, amelyet a tudomány tárgyakként a társadalmi jelenségek minden helyes koncepciója magában foglal.

3. Az emberi és társadalmi fejlődés

Az emberi természet és a társadalom tudományának nem feltétlenül különös, de egyik különös mértékben ráillő jellegzetessége, hogy olyan vizsgálati tárggyal foglalkozik, amelynek sajátosságai változékonyak. Nem azt akarom mondania, hogy napról napra változékonyak, hanem korról korra; és nemcsak az egyének tulajdonságai változnak meg, hanem a többség tulajdonságai sem ugyanazok az egyik és a másik korban.

E sajátosság alapvető oka, hogy az okozatok széleskörűen és állandóan visszahatnak azok okaira. Azok a körülmények, amelyekben az emberiség éppen létezik, a saját törvényeiknek és az emberi természet törvényeinek megfelelő hatást kifejtve alakítják az emberi lények jellemvonásait; másfelől az emberi lények alakítják és formálják saját maguk és az utánuk következők körülményeit. [...]

12. fejezet

A gyakorlat vagy a művészet logikájáról; beleértve az erkölcsant és a politikát

1. Az erkölcsant nem tudomány, hanem művészet

[...]
[...] a tudománytól megkülönböztetett művészet ismétető jegye a felszólító mód. Bármilyen szabályokról vagy előírásokról, és nem ténykérdésekre vonatkozó kijelentésekről szól – művészet: az etika vagy erkölcsant tulajdonképpen egyik része csak az emberi természetre és társadalomtudományra alapozott művészetnek.

Az etika módszere ezért csakis olyan lehet, amilyen a művészet vagy a gyakorlat módszere általában [...].

2. A művészet szabályai és a megfelelő tudomány tételei közötti kapcsolat

[...]
A politika irányelvét vagy a művészet akármelyik szabályát csakis a megfelelő tudomány tételeivel lehet megindokolni.

[...] A művészet kitűz magának egy elérendő célt, amit pontosan meghatároz, és átad a tudománynak. [...] A tudomány átadja a művészetnek azt (az indukciók és dedukciók sorozatából megszerzett) tételt, hogy milyen cselekvések végrehajtásával lehet a célt elérni. A művészet ezekből a premisszákból

következtet arra, hogy kívánatos-e a cselekvések végrehajtása, és ha ezeket megvalósíthatónak is tartja, akkor az elméleti tételt szabállyá vagy előírássá alakítja át.

[...]

4. A művészet nem lehet deduktív

Nyilvánvalóan tévednek [...] azok, akik állítólagos általános gyakorlati irányelvekből akarnak következtetni az egyedi esetekhez illeszkedő szabályokra [...]. Még nagyobb tévedést követnek el azok, akik nemcsak az adott cél elérésének általános szabályaként, hanem az általában vett cselekvés általános szabályaként kezelik ezeket az elveket [...].

5. Minden művészet valamilyen gyakorlati használatra alkalmas módon elrendezett tudományos igazságokból áll

A művészet szabályainak alapjai a tudomány tételei között találhatóak meg. Egy bizonyos művészet, vagy a művészetek bizonyos rendszere szabályokból áll, valamint annyi elméleti tételből, amennyi tartalmazza e szabályok igazolását. [...] A tudomány úgy csoportosítja és rendezi el a maga igazságait, hogy lehetővé tegye azt, hogy egyetlen nézőpontból a lehető legtöbbet értsünk meg a világ(egyetem) általános rendjéből. Bár a művészetnek el kell fogadnia az általános törvényeket, ezeknek a részletekbe menő következményeit mégis csak annyiban vizsgálja, amennyiben azok az irányítás szabályainak kialakulásához vezetnek [...].

[...]

6. Teleológia vagy a célok elmélete

[...]
A tudományos megfigyelő vagy gondolkodó pusztán mint ilyen nem jó gyakorlati tanácsadó. [...] Hogy a célok vajon olyanok-e, amelyeknek elérésére tényleg kell törekedni, és ha igen, akkor vajon mely esetekben és meddig, ennek eldöntése nem tartozik a tudomány művelőjének dolgai közé, ennek megítélésére a tudomány önmagában soha senkit nem tesz alkalmassá. [...] de azoktól, akik az emberi természettel és a társadalommal foglalkoznak, állandóan elvárják, hogy ne csak azt mondják meg, ami van, hanem azt is, aminek lennie kellene. [...]

7. A végső mérce vagy a teleológia alapelveinek szükségessége

[...] Nemcsak a megismerésnek, hanem az irányításnak is vannak alapelvei. Kell lennie valamilyen mércének, amivel meghatározzuk a céloknak és a vágyak

célpontjainak abszolút és viszonylagos jóságát vagy silányságát. Bármilyen is a mérce, csak egy mérce lehet [...].

[...] anélkül, hogy véleményemet igazolnám, [...] itt csak bejelentem meggyőződésemet, hogy az általános elv, amivel a gyakorlat összes szabályának összhangban kell lennie [...], nem más, mint az emberiség, jobban mondva az érző lények boldogságához vezető hasznosság, más szóval a teleológia végső elve a boldogság elősegítése³ [...].

Mill, J. S.: *The Logic of the Moral Sciences*. London: Duckworth, 1987.

Ez az írás eredetileg *A System of Logic Ratiocinative and Inductive being a connected view of the principles of evidence and the methods of scientific investigation* c. mű VI. könyve.

A System [...] először 1843-ban jelent meg. A VI. könyv 1987-es különkiadása a *System* [...] 1872-es nyolcadik kiadása alapján készült.

Magyarul megjelent a teljes mű hetedik kiadása: Mill, János Stuart: *A deduktív és induktív logika rendszere mint a megismerés elveinek és a tudományos kutatás módszerének előadása*. Budapest: Franklin-Társulat. 1873–1877. Fordította: Szász Béla.

(Szász Béla magyar fordítását átdolgozta Hild Márta.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük, de néhány esetben a fontosabb lábjegyzetekre utalunk.)

³ A könyv hetedik kiadásában itt a következő lábjegyzet található: Ennek az elvnek a kifejtéséről és igazolásáról szól a „*Utilitarianism*” című kis füzetem. – HM.

CARL MENGER

A társadalomtudományok és különösképpen a politikai gazdaságtan módszerére vonatkozó vizsgálódások

(részletek)

ELSŐ KÖNYV

A közgazdaságtan mint elméleti tudomány és annak viszonya a történeti és gyakorlati gazdaságtudományokhoz

Első fejezet

A nemzetgazdaságtan területén végzett kutatás különféle szempontjai

[...]

A jelenségvilágot két, lényegileg különböző szempontból vizsgálhatjuk. Vagy konkrét jelenségek léteznek a térbeni és időbeni helyzetükben, egymáshoz való konkrét viszonyukban, vagy pedig ezek változatosságában ismétlődő empirikus formák, amelyek megismerése tudományos érdeklődésünk tárgya. A kutatás egyik iránya a jelenségek konkrét, helyesebben egyedi aspektusának megismerését célozza, a másik az általános aspektusuk megismerését. Így, a megismerésre való törekvés eme két fő irányának megfelelően a tudományos tudás két nagy osztályával szembesülünk: az előbbit röviden *egyéninek* nevezhetjük, a másikat *általánosnak*. Az emberi elmének a konkrét jelenségek (az egyediségek) megismerése iránti érdeklődése és ennek a gyakorlati élet szempontjából való jelentősége magától értetődő; és ugyanilyen az egyediségek megismerésére való törekvés eredményeinek formális természete is. Nem ennyire nyilvánvaló azonban az általános megértés számára az általános tudás természete és jelentősége; s minthogy az elméleti tudományok természetének és a történetiekkel való szembenállásuknak a megértéséhez ez a téma igen fontos, helyénvaló, hogy itt egynemely megfigyelést tegyünk.

A konkrét jelenségek nagy változatosságának dacára még futólagos megfigyeléssel is érzékelhetjük, hogy nem minden egyes jelenség mutat föl különleges, az összes többiétől eltérő empirikus formát. A tapasztalat e helyett arra tanít minket, hogy meghatározott jelenségek hol nagyobb, hol kisebb pontossággal ismétlődnek, és a dolgok változataiban visszatérnek. Ezeket az empirikus formákat *típusoknak* nevezzük. Ugyanez igaz a konkrét jelenségek közötti viszonyokra is. Ezek sem mutatnak minden egyes esetben teljes egyediséget. Ehelyett különösebb nehézség nélkül figyelhetünk meg olyan viszonyokat, melyek hol nagyobb, hol kisebb szabályossággal (pl. egymásra következésükben, fejlődésükben, együttes előfordulásukban való szabályossággal) ismétlődnek kö-

zöttük; e viszonyokat *tipikus*aknak nevezzük. A vásárlás, a pénz, a kínálat és kereslet, az ár, a tőke és a kamatláb a gazdaság tipikus empirikus formáinak a példái. Másrészt pedig az árak a kínálatnövekedés eredményeképp bekövetkező szabályszerű esése, egy áru árának a pénzmennyiség növekedése miatti emelkedése, a kamatlábnak jelentős tökefelhalmozódás miatti esése stb. a gazdasági jelenségek közötti tipikus viszonyokként jelennek meg előttünk. Az általunk általánosnak, illetőleg egyedinek nevezett jelenségek közötti, valamint a jelenségekről való általános, illetőleg egyedi tudás közötti ellentét valószínűleg teljesen világos az eddig elmondottakból.

A típusoknak és a jelenségek közötti tipikus viszonyoknak a kutatása valószínűleg felbecsülhetetlen jelentőségű az emberi élet számára, nem kisebb jelentőségű, mint a konkrét jelenségek megismerése. Az empirikus formák ismerete nélkül nem volnánk képesek a minket körülvevő jelenségek miriádjait sem felfogni, sem pedig elménkben osztályozni; ez a való világ átfogóbb megismerésének az előfeltétele. A tipikus viszonyok ismerete nélkül nemcsak a valóságos világ mélyebb megértésétől lennénk megfosztva, ahogy majd később megmutatjuk, hanem, ahogy könnyen beláthatjuk, a közvetlen megfigyelésen túlmenően minden tudástól is, azaz a dolgok mindennemű *előrejelzésétől és ellenőrzésétől* is. Minden emberi előrejelzésnek és – közvetve – a dolgok minden önkényes alakításának is az a tudás a feltétele, amelyet az imént *általánosnak* nevezünk.

A fentebbi állítások a jelenségvilág minden tartományára igazak, s ilyenképp az emberi gazdaságra is általánosságban, és annak társadalmi formájára, a „nemzetgazdaságra” különösen. Az utóbbinak a jelenségeit is a fentebbi két, homlokegyenest különböző szempontból szemlélhetjük; és a közgazdaság területén különbséget kell tennünk egyrészt az időben és térben egyedi (konkrét) jelenségek, és azok egyedi (konkrét) viszonyai, másrészt a típusok (empirikus formák) és azok tipikus viszonyai (a szó legtagabb értelmében vett törvények) között. A gazdaság területén is találkozunk egyedi és általános tudással, és ennek megfelelően a jelenségek egyedi aspektusának tudományaival, és az általános aspektus tudományaival. Az előbbihez tartozik a gazdaság története és statisztikája, a másodikhoz az elméleti gazdaságtan, mivel az első kettőnek a feladata az egyedi gazdasági jelenségek kutatása, még ha különböző nézőpontokból is. Az utóbbinak a feladata a gazdasági jelenségek empirikus formáinak és törvényeinek (általános természetének és általános kapcsolódásainak) kutatása.

A fentebbi szembeállítás gyakran szokták – még ha egy kicsit más értelemben is – a *történeti* és az *elméleti* tudományok megkülönböztetésével jellemezni. A gazdaság története és statisztikája történeti tudományok ebben az értelemben, míg a közgazdaságtan elméleti tudomány.

A tudományok fentebbi két nagy csoportján kívül egy harmadikat is figyelembe kell vennünk, amely lényegileg különbözik az előzőleg megnevezettektől: ezen pedig az ún. *gyakorlati tudományokat* avagy *technológiákat* értjük.

Az ilyen típusú tudományok nem tudatosítják velünk a jelenségeket sem történeti, sem pedig elméleti szempontból; egyáltalán nem tanítják meg nekünk, hogy mi *van*. Ehelyett a témájuk az, hogy meghatározzák azokat az alapelveket, melyek révén a különböző feltételeknek megfelelően egy meghatározott fajta erőfeszítést a leghatékonyabban lehet véghez vinni. Megtanítják nekünk, hogy milyeneknek *kellene* lenniük a feltételeknek, hogy meghatározott emberi célokat elérhessünk. Ilyen jellegű technológiák a gazdaság területén a *gazdaságpolitika* és a *pénzügytan*.

Speciális céljaink számára ennek megfelelően a gazdaság területén három tudománycsoportot kell megkülönböztetnünk: először is a *történeti* tudományokat, vagyis a gazdaság történetét és statisztikáját, melyek feladata a gazdasági jelenségek egyedi természetének és egyedi kapcsolódásainak leírása; másodszor pedig az *elméleti* közgazdaságtant, amelynek feladata azok általános természetének és általános kapcsolódásainak (törvényeiknek) a leírása; harmadszor pedig a nemzetgazdaság *gyakorlati* tudományait, amelyek feladata a (különböző feltételekhez alkalmazott) hatékony cselekvés alapelveinek kutatása és leírása a nemzetgazdaság területén (*gazdaságpolitika* és *pénzügytan*).

A *politikai gazdaságtan* alatt pedig a nemzetgazdaság elméleti-gyakorlati tudományait fogjuk érteni (elméleti közgazdaságtan, gazdaságpolitika és pénzügytan), melyeket manapság általában a fentebbi megnevezés alatt foglalnak egybe.

HARMADIK KÖNYV

A társadalmi jelenségek organikus megértése

Második fejezet

Azon társadalmi jelenségek elméleti megértése, amelyek nem egyezmények vagy közvetlen törvényhozás következményei, hanem a történelmi fejlődés nem szándékolt eredményei

[...]

4.§. Azon társadalmi struktúrák eredetének *egzakt (atomisztikus) megértése, amelyek a társadalmi fejlődés nem szándékolt eredményei*

[...] a társadalmi struktúrák eredetének elméletét fogom néhány példa révén bemutatni: a pénz, az államok, a piacok stb. keletkezéséét, és így az olyan társadalmi intézmények keletkezéséét, amelyek nagymértékben szolgálják a társadalmi érdekeket, és amelyeknek az eredetét az esetek nagy többségében

nem lehet visszavezetni pozitív törvényekre, vagy a szándékos közösségi akarat egyéb kifejeződéseire.

a) *A pénz eredete*

[...] Ez olyan jelenség, amelynek megértése a kezdetek óta igen nagy nehézséget okozott a társadalomfilozófusoknak. [...]

A probléma, amelyet a tudománynak itt meg kell oldania, egy *társadalmi* jelenség, a társadalom tagjai részéről való egyöntetű cselekvésmód megmagyarázása, amelynek közösségi indokai felismerhetők, de amelyeknek egyéni indokai a konkrét helyzetekben nehezen felfoghatók. Elég nyilvánvaló az a gondolat, hogy ezeket egy egyezményre vagy egy törvényhozói aktusra vezessük vissza, különösképp, ha a pénz későbbi érme-formáját vesszük figyelembe. Platón azt gondolta, hogy a pénz „a barter megállapodásszerű jele”, Arisztotelész pedig azt mondta, hogy a pénz *megegyezés* révén jött létre, nem természet által, hanem *törvény* révén. [...] kevés kivétellel a középkori gondolkodók hasonló véleményen voltak az érme-pénzzel kapcsolatban, s e vonulat napjaink közgazdaszáig tart.

Hiba volna e véleményt mint elvileg hibásat elvetni, hisz a történelem valóban mutat példákat arra, hogy bizonyos árukat törvénnyel nyilvánítottak pénzzé. Mindazonáltal ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy a legtöbb ilyen esetben a törvényi szabályozás bizonyíthatóan nem arra irányult, hogy bizonyos áruféleséget pénzként vezessen be, hanem inkább arra, hogy elismerje azt, hogy valamely áruféleség már pénzzé vált. Az persze biztos, hogy a pénz intézményét, mint bármely más társadalmi intézményt be lehet vezetni egyezmény vagy törvényhozás útján, különösen amikor egy régi kultúra elemeiből új közösségek jönnek létre, pl. a gyarmatok esetén. Sőt kétségtelen, hogy az ilyen intézmények további fejlődése a magasabb szintű gazdasági kultúra idején rendszerint az utóbbi módon történik. Ezért a fentebbi vélemény részben igazolható.

A most tárgyalt társadalmi intézményekkel kapcsolatban viszont azt a helyzetet is meg kell értenünk, amikor semmiképp sem lehet azt történelmileg törvényalkotási tevékenység eredményének tekinteni, vagyis, amikor azt látjuk, hogy a pénz a nemzetgazdaság feltételeiből ilyen tevékenység nélkül, azaz „eredendően” vagy mások kifejezésével „szervesen” fejlődött ki. Itt a fentebbi megközelítés semmiképpen sem engedhető meg, és a tudomány feladata az, hogy megértesse velünk a pénz intézményét azáltal, hogy bemutatja azt a folyamatot, melynek során a gazdasági kultúra fejlődésével egy meghatározott áruféleség vagy áruféleségek elhagyják jószág-voltuk szféráját, és pénzzé válnak az emberek bárminemű kifejezett egyezménye, ill. törvényhozási aktus nélkül. Ez nem más, mint az a kérdés, hogy bizonyos áruféleségek hogyan válnak

olyan jószággá, amelyet mindenki elfogad, ha eladandó árujáért cserébe felajánlják, akkor is, ha nincs is szüksége rá.

E jelenség magyarázatát a következő gondolatmenet adja meg. Amíg pusztán barter uralkodik egy nemzetben, az egyéneket először természetesen egyetlen cél vezérli a cserében: feleslegüket csak olyan javakra cserélik el, amelyekre közvetlenül szükségük van, és visszautasítanak minden olyasmit, amire egyáltalán nincs szükségük, vagy amiből elegendő készletük van. Ha valaki a feleslegét a piacra viszi, akkor ahhoz, hogy az általa kívánt javakat cserébe megkaphassa, nemcsak olyasvalakit kell találnia, akinek szüksége van az ő árujára, hanem olyasvalakit is, aki az általa keresett javakat kínálja eladásra. Ez az a körülmény, amely oly sok akadályt gördít a forgalom útjába, amikor tiszta barter uralkodik, és azt a lehető legszűkebb keretek közé szorítja.

Ilyen helyzetben egy nagyon hatékony eszköz kínálkozott eme az áruforgalomra teherként ránehezedő áldatlan körülmény felszámolására. Minden egyén könnyedén megfigyelhette, hogy a piacon bizonyos javak iránt – nevezetesen azok iránt, amelyek nagyon általános szükségletet elégítettek ki – nagyobb a kereslet, mint mások iránt. Ebből adódóan ezen jószág igénylői között könnyebben talált olyanokat, akik az általa keresett jószágot kínálták, mint ha kevésbé piacképes áruval ment a piacra. Egy nomád törzsből mindenki saját tapasztalatából tudja például, hogy ha marhát visz a piacra, akkor az ezen árut barter révén megszerezni kívánó sok ember között könnyebben talál olyat, aki a neki kellő jószágot kínálja, mint ha egy más, csak kis körben igényelt áruféleséget vitt volna a piacra. Ezért aztán minden egyénben, aki a fentebbi értelemben kevésbé piacképes áruféleséget vitt a piacra, felmerült az a nyilvánvaló gondolat, hogy ne csak olyan jószágra cserélje azt el, amelyre szüksége van, hanem – ha ez közvetlenül nem volt lehetséges – másokra is. Ezek kifejezetten olyanok voltak, amelyekre pillanatnyilag nem volt szüksége, de piacképesebbek voltak, mint az övé. Evvel ő persze nem érte el közvetlenül a tervezett gazdasági műveletének végső célját (hogy megszerezze a neki szükséges jószágot!), de lényegesen megközelítette azt. Ilyeténképpen a gazdálkodó egyének gazdasági érdeke, *egyéni* érdekeik növekvő tudatosításával, mindenféle egyezmény vagy jogi kényszer nélkül, *sőt a közérdek bármilyen fokú figyelembevételével nélkül*, arra vezeti őket, hogy áruikat piacképesebbekre cseréljék ki, még ha nincs is szükségük azokra közvetlen fogyasztói szükségleteik szempontjából. Az utóbbiak közül aztán, ahogy az teljesen nyilvánvaló, megint csak azokat választják, amelyek a legkönnyebben és a leggazdaságosabban felelnek meg a barter-eszköz funkciójának. Így a szokás nagy ereje által befolyásolva az a jelenség tűnik föl előttünk, hogy a gazdasági kultúra fejlődésével bizonyos jószágfajtákat mindenki elfogad a cserében. Ezek az idő és tér tekintetében a legpiacképesebbek, a legkönnyebben szállíthatók, a legtartósabbak és a legkönnyebben oszthatók. Ezért bármely más áruféleségre elcserélhetők. Ezek azok az áruk, amelyeket

elődeink *Geld*nek hívtak, amely a *gelten* „teljesíteni”, „fizetni” igéből származik.

A pénz keletkezése szempontjából a *szokás* óriási jelentősége nyilvánvaló a most leírt folyamatból, melynek során bizonyos javak pénzzé válnak. A kevésbé piacképes árukra a piacképesebb, tartósabb, oszthatóbb stb. árukra való elcserélése minden egyes gazdálkodó egyén érdekében áll. De egy ilyen csereügylet valóságos lebonyolítása előfeltételezi az erre az érdekre vonatkozó tudást azoknak a gazdálkodó alanyoknak részéről, akik a fentebbi tulajdonságokért hajlandók elfogadni a barterben az áruikért olyan árut, amely önmagában talán teljesen haszontalan a számukra. Ez a tudás sosem egyszerre alakul ki a nemzetcsoporthoz minden tagjában. Először csak néhány gazdálkodó alany veszi észre a kiaknázható előnyt. Ez azért történik meg, mert ők akkor fogadnak el más, piacképesebb árut a sajátjukért cserébe, amikor áruik hasznos javakra való közvetlen cseréje nem lehetséges vagy felettébb bizonytalan. Ez olyan előny, amely *magában véve független egy árufelvásárlás pénzként való általános elismerésétől*, mivel ilyen csere mindig és minden körülmények között lényegesen közelebb viszi a gazdálkodó alanyt az ő végső céljához, vagyis a számára szükséges javak megszerzéséhez. Köztudott azonban, hogy nincs jobb eszköz arra, hogy az emberek tudatosítsák saját gazdasági érdekeiket, mint hogy látják azoknak a gazdasági sikereit, akik a helyes eszközöket működtetik céljaik eléréséhez. Ezért világos az is, hogy mi sem kedvezhetett jobban a pénz kialakulásának, mint az, ha kiválóan piacképes javakat lehetett kapni minden más áruért, amit a legélelmesebb és legeszesebb gazdálkodó alanyok már igen régóta elértek a saját gazdasági előnyük érdekében. A gyakorlat és a szokás tehát nem kis részben járult hozzá ahhoz, hogy az időlegesen legpiacképesebb áruk legyenek azok, amelyeket nemcsak sok, hanem végül minden gazdálkodó egyén az árujáért cserébe kap.

A pénz, ez a közjót a szó legszorosabb értelmében szolgáló intézmény, ahogy láttuk, törvényhozás útján is létre jöhet, éppúgy, mint más társadalmi intézmények. De ez korántsem az egyetlen és nem is a legeredetibb mód, ahogy a pénz kifejlődött. Ezt inkább a fentebb leírt folyamatban kell keresni, amelynek a természetét csak tökéletlenül lehetne magyarázni, ha „szerves”-nek akarnók nevezni, vagy ha a pénzt az „eredendő” vagy az „eredeti” stb. kifejezésekkel illetnők. A pénz eredetét nyilván inkább úgy lehet teljes mélységében megérteni, ha megtanuljuk az itt tárgyalt *társadalmi* intézményt úgy felfogni, mint a társadalom tagjai kifejezetten *egyéni* erőfeszítéseinek nem szándékolt eredményét, nem tervezett következményét.

b) *Néhány más társadalmi intézmény eredete általánosságban és a gazdaságban különösképpen*

Néhány más társadalmi struktúra eredete is hasonlóképpen magyarázható meg. Ezek éppúgy a közösségi jólétet szolgálják, sőt okozzák, anélkül, hogy a közjó előmozdítását célzó társadalmi szándék szabályos következményei lennének.

[...]

c) *Záró megjegyzések*

Feltehetnők mármint a kérdést annak a folyamatnak az általános természetéről, amelytől azok a társadalmi jelenségek nyerik eredetüket, amelyek nem társadalmian teleologikus tényezők eredményei, hanem társadalmi mozgások nem szándékolt eredményei. Ez olyan folyamat, amely a pozitív törvényhozással létrehozott társadalmi jelenségek keletkezésével ellentétben voltaképp „szerves”-nek minősíthető. A fenti kérdésre adandó válasszal kapcsolatban immáron aligha merülhet fel kétely.

A társadalmi jelenségek társadalmilag teleologikus keletkezésének jellemző eleme a társadalomnak mint olyannak e jelenségek létrehozására irányuló szándéka, azon körülmény mellett, hogy azok a cselekvő alanyként felfogott társadalom közös akaratának vagy az uralkodóknak a szándékolt eredményei. A szerves eredetű társadalmi jelenségek ezzel szemben azzal jellemezhetőek, hogy a társadalom tagjai egyéni erőfeszítéseinek nem szándékolt következményeként jelennek meg előttünk, azaz az egyéni érdekek céljából kifejtett erőfeszítéseként. Ilyeténképp, az előbb jellemzett társadalmi struktúrákkal ellentétben, ezek – hangsúlyozzuk – egyénileg teleologikus tényezők társadalmi eredményei.

Úgy hisszük, az előbbieken nemcsak egyszerűen bemutattuk annak a folyamatnak az igazi természetét, amelynek a társadalmi jelenségek nagy része a létét köszönheti, és amelyet eddig csak kósza analógiákkal és jelentéktelen frázisokkal jellemeztek. Úgy hisszük, egy másik eredményt is elértünk, amely fontos a társadalomtudományok módszertana szempontjából.

Fentebb már utaltunk arra, hogy számos gazdasági jelenség, melyeket általában nem lehet „szervesen” keletkezett „társadalmi” struktúráknak tekinteni, pl. piaci árak, bérek, kamatlábak, stb. pontosan ugyanúgy jöttek létre, mint azok a társadalmi intézmények, melyeket az előző részben említettünk. Hiszen rendszerint azok sem társadalmilag teleologikus okok eredményei, hanem az *egyéni* érdekeiket követő gazdálkodó alanyok megszámlálhatatlan erőfeszítésének nem szándékolt eredményei. Ezek elméleti megértését, természetük és mozgásaik elméleti megértését egzakt módon csak ugyanúgy lehet elérni, mint

a fentebb említett társadalmi struktúrákét. Azaz úgy, hogy lebontjuk őket elemekre, eljutva okaik *egyéni* tényezőihez és megvizsgáljuk azokat a törvényeket, amelyek szerint az emberi gazdaság itt tárgyalt bonyolult jelenségei ezekből az elemekből felépülnek. Ez pedig, aligha kell mondani, az a módszer, amelyet fentebb úgy jellemeztünk, mint amely általában egyedül megfelelő a társadalmi jelenségek birodalmával kapcsolatos elméleti kutatás irányának pontos meghatározásához. A „szervesen” létrejövő társadalmi struktúrák eredetének egzakt megértésére és az egzakt közgazdaságtan fő problémáinak megoldására szolgáló módszerek azonosak.

Menger, C.: *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere*. Leipzig, 1883. Angol nyelven megjelent: *Problems of Economics and Sociology*. Urbana: University of Illinois Press, 1963. (Ed.: L. Schneider)
A szemelvény az angol nyelvű kiadás alapján készült.

(A szemelvényt Horváth László fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöltük.)

JOHN NEVILLE KEYNES

A politikai gazdaságtan tárgya és módszere (részletek)

[...]

II. fejezet

A politikai gazdaságtan viszonya az erkölcsstanhoz és a gyakorlathoz

1.§. *A gazdasági szabályszerűségek, a gazdasági ideálok és a gazdaság szabályozási irányelvek különbsége.*

[...]

Az alábbiakban a következő kifejezéseket használom: *pozitív tudomány*, amelyet úgy definiálhatnánk, mint az ismeretek olyan rendszerezett egysége, amely azzal foglalkozik, ami van; *normatív* vagy *regulatív tudomány*, amely az ismeretek olyan rendszerezett egysége, amely annak feltételeit tárgyalja, aminek lennie kellene, és ennek megfelelően a ténylegestől megkülönböztetve az ideállal foglalkozik; *művészet*, amely egy adott végcél eléréséhez szükséges szabályok rendszere. A pozitív tudomány tárgya a *szabályszerűségek* vizsgálata, a normatív tudományé az *ideálok* meghatározása, a művészeté az *irányelvek* szabályokba foglalása.

Az, hogy vajon a politikai gazdaságtant mint pozitív tudományt vagy mint normatív tudományt vagy mint művészetet vagy mint ezek kombinációját kell-e tekinteni, bizonyos fokig pusztán elnevezés és osztályozás kérdése. A legfontosabb azonban, hogy megkülönböztessük a közgazdasági vizsgálatokat aszerint, hogy a fenti kategóriák melyikébe sorolhatók be; és hogy tisztázzuk azok kölcsönös kapcsolatát. Általános körülöttük a zűrzavar, és ez sok hiba forrásául is szolgál.

[...] arra fogok törekedni, hogy megmutassam, egyszerre lehetséges és szükséges, hogy a gazdasági szabályszerűségeket a gazdasági ideáloktól függetlenül és anélkül tárgyaljuk, hogy megfogalmazzunk a szabályokat, jóllehet az ellentétes irányú megfogalmazásra ez nem érvényes [...].

[...]

3. §. *Indítékok, annak felismerésére, hogy a politikai gazdaságtan tiszta pozitív tudomány, az egyetlen olyan terület, amely azért van, hogy kimutassa a gazdasági szabályszerűségeket.* – Még ha el is fogadjuk, hogy logikailag lehetséges a gazdasági jelenségek vizsgálatánál szétválasztani a pozitív vizsgálatokat az etikai és gyakorlati vizsgálatoktól, akkor sem teljesen biztos, hogy ez a szétbontás nem felesleges. Rámutathatunk arra, milyen óriási hatást gyakorol az emberiség jólétére az, hogy milyen módokon termeli meg és osztja szét a gazdagságot; és hangsúlyozhatjuk azt a tényt, hogy azoknak az emberi tevékenységeknek, amelyek a közgazdászok kutatásainak a tárgyát alkotják, etikai jelentőségük van, amelyeket legalább olyan mértékben fontos figyelembe venni, mint a közgazdasági jelentőségüket. Igazán nem különleges, hogy egy lényegében etikai megközelítésű politikai gazdaságtan nagy vonzerő a komoly elméknek. Az sem meglepő, hogy ahogy szociális érzékenységünk szélesedik és erősödik, növekvő fokú türelmetlenséggel kellene tekintenünk arra az elképzelésre, amely a tisztán pozitív típusú vizsgálatokon nem lép túl.

A valódi kérdés azonban mindezek mellett elhomályosul. Senki sem kívánja, hogy a tisztán elméleti vizsgálatoknál rögtön véget érjenek elemzéseink. A közgazdaságtanban általánosan elfogadott, hogy a tények pozitív feltárása nem jelenti egyben a kutatás végét, hanem azokat felhasználják a gyakorlati vizsgálatokhoz, amelyekben az etikai megfontolásoknak megadható a nekik megfelelő szerep. A kérdés nem az, vajon a pozitív kutatás teljessé teszi-e és egyben megalapozza-e a közgazdasági vitákat, hanem az, vajon szisztematikusan kell-e kombinálni etikai és gyakorlati vizsgálatokkal, vagy először is függetlenül kell-e kezelni.

A tudományos célszerűség talajáról nézve az utóbbi alternatíva tűnik kedvezőbbnek. Munkánk sokkal körültekintőbb lesz, és egyben az elméleti és gyakorlati következtetések is sokkal hihetőbbek lesznek, ha megelégszünk azzal, hogy egyszerre csak egy dolgot teszünk. A továbbiakban részletesen bemutat-

juk azokat a magyarázatokat, amelyek a pozitív vizsgálatok függetlenségének világos felismerése mellett sorakoztathatók fel.

(1) Az a kísérlet, hogy összeolvasszuk az elemzéseket arra vonatkozólag, hogy mi van, és minek kellene lennie, valószínűleg útjában áll annak, hogy tiszta és torzításmentes választ adjunk bármely kérdésre. [...] Amíg a végső cél az emberi viselkedés befolyásolása, addig a közvetlen cél, amit szem előtt kell tartani, a pozitív tények ismerete. Nem valószínű, hogy pontos és alapos tudást ér el a közgazdász azzal, ha tárgyát a gyakorlati problémák felmerülésének a sorrendjében, egyenként dolgozza ki ahelyett, hogy az elméleti kutatással szisztematikusan foglalkozna. [...]

(2) Az a kísérlet, hogy kombináljuk az elméleti és gyakorlati vizsgálatokat, arra vezet, hogy megerősödik a gazdasági igazságok természetéről elterjedt tévhit. A tiszta tudomány állításaiként lefektetett elveket állandóan úgy magyarázzák, mintha azok gyakorlati útmutatások alapelvei lennének. [...]

[...]

(3) Még egy oka van annak, hogy miért kell a politikai gazdaságtan pozitív tudományát elkülönítve és függetlenül kezelni. Lehetséges, hogy az ismeretek bővülésével hamarabb juthatunk általános megegyezésre arról, hogy mi van és mi lehet a gazdasági világban, mint azokkal a szabályokkal kapcsolatban, amelyeknek az egyének és csoportok tevékenységeit kellene irányítaniuk. Az előbbi csak azt igényli, hogy a tényekkel kapcsolatban legyen egyetértés; az utóbbit azonban magakadályozhatják az eltérő ideálok, csakúgy, mint a tényekre és lehetőségekre vonatkozó eltérő nézőpontok. [...]

Ha a politikai gazdaságtant az elmélet oldaláról tekintjük, a jobb előrehaladás érdekében nélkülözhetetlen, hogy a vita minden külső vagy kezdetleges forrását kiküszöböljük; továbbá, hogy biztosak lehessünk abban, annál hamarabb fog a tudomány kiemelkedni a viták fázisából, minél több elvét vitatjuk meg etikai és gyakorlati megfontolásoktól függetlenül. Az etikának a közgazdaságtanra erőszakolása csak gyarapítaná és állandósítaná a nézeteltérések forrásait. Ezért, ha a közgazdaságtani problémák etikai megközelítése nem pusztán szentimentális és felszínes, hanem szisztematikus és alapos, akkor a már hosszú ideje viták tárgyát képező alapvető etikai kérdéseket nem lehet kikerülni – ilyen kérdések például a standard méltányosság meghatározása, és standard kapcsolata az általános haszonelvűséggel. Habár e kérdéseknek egy későbbi fázisban történő vizsgálata szükséges lehet, semmilyen ok nem zárja ki, hogy a közgazdaságtannak ne lehetne ezektől független pozitív tudománya.

A következőkben, amikor a *politikai gazdaságtan* kifejezést további módosítások nélkül használjuk, azon pozitív tudományt értünk.

[...]

6. §. *A fejezetben bemutatott megkülönböztetések metodológiai jelentősége.* – [...] A különböző vizsgálati módszerek relatív értéke nagyon eltérő aszerint,

hogy etikai és gyakorlati álláspontra, vagy tisztán tudományos álláspontra helyezkedünk. [...]

[...] a módszer kérdéseivel kapcsolatos nézetkülönbségek túlzottá váltak. Az ebből eredő vitákban [...] a vitázók egy része főként az elméleti kérdésekre [...], a másik csoport főleg a gyakorlati problémákra gondol [...].

Ezenkívül, mert a politikai gazdaságtant tisztán gyakorlatinak tekintik, néhány szerző hibásan arra a következtetésre jutott, hogy tagadja, hogy bármely közgazdasági doktrína határozott vagy egzakt kifejezéseket enged meg. Azt használják fel, hogy a vizsgálat nem eredményezhet többet, mint olyan használható szabályok összességét, amely számos korlátozás és kivétel esetében csak korlátozottan érvényes és használható. [...] nyilvánvalóan tévedés lenne feltételezni, hogy [...] ami igaz a gazdasági szabályokra, az egyben igaz a gazdaság elméleti tételeire is.

[...] A következő fejezetek szinte teljes mértékben a politikai gazdaságtannal mint pozitív tudománnyal foglalkoznak, és azzal a módszerrel, amellyel e tudomány állításai megfogalmazódnak.

VI. fejezet

A közvetlen tapasztalati megismerés módszere a politikai gazdaságtanban

1. §. *A megfigyelés előzetes funkciói a közgazdasági vizsgálatokban.* – Ebben a fejezetben bemutatjuk, hogy egy szűk terület kivételével, önmagában a közvetlen tapasztalati megismerés módszere nem biztosíthatja a közgazdasági igazságok elérésének biztos és megfelelő megalapozását, és hogy ennek megfelelően a politikai gazdaságtant nem tekinthetjük – mint ahogy azt sokan vélik – pusztán empirikus vagy induktív tudománynak. Először azonban helyénvaló lenne határozottan kijelenteni, hogy ez csak az igazság egyik oldala. Ha ugyanis a tisztán induktív megközelítés nem kielégítő, akkor ugyanúgy elégtelen a tisztán deduktív is. Gyakori tévedés az is, hogy ezeket a módszereket [... úgy – *HM.*] állítják be, mintha az egyik használata kizárná a másikat. Éppen ellenkező a helyzet: a közgazdaság-tudomány teljes kidolgozása egyedül csak ezek elfogulatlan kombinációja által lehetséges. [...]

A közgazdasági vizsgálatok kezdetén a megfigyelésnek nagyon fontos rendeltetése van, egyesek mégis hajlamosak ezt figyelmen kívül hagyni. Először is, még a deduktív közgazdaságtan is megfigyeléseken keresztül jut el alapvető premisszáikhoz. Ebből a nézőpontból alapvetően fontos azon motivációk működésének introspektív vizsgálata, amelyek az emberek gazdasági tevékenységeit elsősorban meghatározzák; ez az introspektív vizsgálat összekapcsolódhat más emberek közgazdasági környezetben tanúsított viselkedésének a megfigyelésével. Ahhoz is, hogy meghatározzuk, meddig és milyen módon lehet összehasonlítani és mérni a gazdasági motivációkat, szükség van megfigyelésre.

Az a tapasztalati tény, hogy ezek általában mérhetőek, a legfontosabb okok egyike, amiért a politikai gazdaságtan jelentős mértékben képes beleilleszkedni a deduktív tudományok körébe.

Vizsgálni kell azokat a legfontosabb fizikai és más körülményeket is, amelyek a gazdasági tevékenységeket korlátozzák. Különösen fontos megvizsgálni a társadalom jogrendszerének felépítését annak általános gazdasági vonatkozásában. [...] A deduktív okfejtést megelőző megfigyelés általában nem komplex közgazdasági tények megfigyelése, hanem olyan egyszerű közgazdasági erők és körülményeké, amelyek között ezek működnek. Ezen erők működése révén épülnek fel a komplex közgazdasági tények.

Mindemellett az összes közgazdasági vizsgálatban követelmény az is, hogy a komplex jelenségek leírása és ideiglenes osztályozása céljából maguknak a jelenségeknek legyen néhány előzetes megfigyelése. A közgazdaság-tudomány tárgyát ténylegesen alkotó jelenségek így konkrét megnyilvánulásukban kerülnek áttekintésre. [...]

Azon a tartományon belül, amit leíró és osztályozó közgazdaságtannak lehetne hívni, az értékes közgazdasági munkák alkalmazási lehetősége korlátlan. Szélesebb értelemben, a leíró közgazdaságtan tartalmazza a teljes gazdaságtörténetet és gazdaságstatisztikákat. De ezzel együtt az így rendelkezésre álló egyes tények ismerete nem jelenti a közgazdaság tudomány végét vagy célját. Egyáltalán nem volna szükséges, hogy ezt firtassuk, ha néha nem fordulna elő olyan nézet, hogy a politikai gazdaságtan csak leíró és osztályozó empirikus tudomány. Néhány szerző úgy tartja, a létező körülmények között lehetetlenség, hogy a közgazdász többet vigyen véghez, mint a nómenklatúra kiszolgálását, a közvetlenül megfigyelt tények leírását és osztályozását; ezért mondják azt, hogy a közgazdásznak „elégedettnek kell lennie azzal, hogy megfigyel, osztályoz, leír és elnevez”.

Azonban a politikai gazdaságtan egyáltalán nem érdemli meg a tudomány elnevezést, ha a közgazdászok nem képesek megmagyarázni a gazdaság jelenését, és felfedni az okozati összefüggések törvényeit. A pusztán leírás nem alkothat tudományt; a politikai gazdaságtannak nincs olyan tisztán osztályozó szakasza, amire alapozva ez összehasonlítható lenne az olyan típusú tudományokkal, mint a zoológia vagy a botanika [...].[...]a közgazdaságtan szükségszerűen az okok és okozatok tudománya. A közgazdászok kénytelenek arra törekedni, hogy kinyomozzák az okokhoz tartozó okozatokat, és hogy meghatározzák az okozatokhoz tartozó okokat. De az okozati összefüggések meghatározásához szükség van valamilyen induktív vagy deduktív, vagy ezek kombinációját jelentő logikai apparátus segítségével. A pusztán visszatükröző megfigyelések sehogyan sem biztosítják a kívánt betekintést.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy bár a konkrét gazdasági jelenségek bizonyos előzetes leírása és osztályozása jogosan előzheti meg azok gazdaságelméleti ke-

zelését, ennek ellenére az ilyen leírások és osztályozások először is ideiglenesek. [...]

Bármilyen fontosságot is tulajdonítunk a tisztán leíró közgazdaságtannak, a megfigyelésektől tovább kell haladnunk a logikai hitelességet kielégítő következtetések kidolgozásáig [...].

[...]

2. §. *A kísérlet korlátozott hatásköre a politikai gazdaságtanban.* – A megfigyelést és a kísérletet gyakran szembeállítják egymással, mintha azok az ismeretek megszerzésének különálló módszerei lennének. Természetesen ez nem igaz. A kísérlet nem több annál az eljárásnál, amellyel szándékosan állítunk elő jelenségeket saját magunknak azért, hogy így azokat sokkal előnyösebb körülmények között vizsgálhassuk meg. A kísérletben ellenőrizhetőek a vizsgált jelenségek, és általában sokkal precízebben ismerhetőek fel azok a körülmények, amelyek között a jelenségek megvalósulnak, mint azokban az esetekben, ahol azok a mi tevékenységünkől függetlenül mennek végbe. [...]

VII. fejezet

A deduktív módszer a politikai gazdaságtanban

1. §. *A deduktív módszertan természete.* – Amennyiben a közvetlen tapasztalati megismerés módszere nem képes a gazdaság törvényeiről megbízható ismereteket nyújtani, olyan módszerhez kell folyamodni, amelynek lényege a legfőbb hatóerők gondolati szétválasztásából, és különböző feltételek során megvalósuló következményeik dedukciójából áll. Ezért a teljes komplexitásukban megnyilvánuló konkrét tények vizsgálatától teljes mértékben függő *a posteriori* érvelést helyettesítjük az általános elvek megelőző ismeretétől függő *a priori* érveléssel. Az általános elvek lehetnek először is pszichológiai elvek, és már korábban megalkotott sokkal egyszerűbb gazdasági törvények. [...] Teljes formájában e módszer három lépésből áll. Először is [...] meghatározzuk a működő legfontosabb erőket, és azokat a törvényeket, amelyek szerint ezek működnek. Ezután következik a tisztán deduktív fázis, amelyben levonjuk azokat a következtetéseket, hogy adott körülmények között miként működnek ezek az erők. Végül a következtetésünk összehasonlítása azzal, ami közvetlenül megfigyelhető, lehetővé teszi számunkra, hogy teszteljük az előbbi két lépés helyességét és gyakorlati alkalmasságát, és hogy javaslatokat tegyünk a szükséges módosításokra.

2. §. *A „hipotetikus” kifejezés alkalmazása a közgazdaság-tudományra.* – A deduktív módszertanra támaszkodó politikai gazdaságtan általában alapvetően hipotetikus jellegűnek tekintik. Ez a meghatározás azonban óvatos és megfontolt magyarázatot igényel [...].

Az összes okozati törvényről mondhatnánk azt, hogy hipotetikus, amennyiben pusztán azt állítja, hogy *ellensúlyozó hatások hiányában* eredményez bizonyos hatásokat. Tulajdonképpen, bármely adott esetben lehetnek ellentétes irányú hatások; ezért az okozati törvényeket csak a tendenciák megfogalmazásaként tekintjük. Ebből következik, hogy az okozati összefüggéseket feltáró összes tudomány, és kiváltképp a deduktív módszert alkalmazó tudományok – beleértve a politikai gazdaságtant és az asztronómiát – tartalmaznak hipotetikus elemet.

Az előbbi kicsit másképpen is megfogalmazhatjuk, ha azt mondjuk, hogy a közgazdaságtanban a deduktív módszerek alkalmazása bizonyos szinten az absztrakciók használatát jelenti, szükségszerűvé téve a *ceteris paribus* korlátozás gyakori ismétlődését. Az absztrakciók legmesszebb azokban az okfejtésekben mennek, ahol feltettük, hogy az egyéni érdek motívuma akadálytalanul működik a gazdasági szabadság állapotában; azaz azokban az okfejtésekben, amelyek magukban foglalják a „gazdálkodó egyén” („*economic man*”) koncepcióját. De minden olyan esetben, ahol deduktív módszert alkalmazunk, ez többé-kevésbé jelen van. Ezért bizonyos körülmények vagy bizonyos változások közgazdasági hatásainak deduktív vizsgálatában szükségszerűen feltételezzük a zavaró erők és az egyidejű, de független változások hiányát. Amennyiben, mint más változások, ezek is egy megfigyelt változás vagy egy megfigyelt körülmény eredményei, akkor természetesen figyelembe kell venni ezeket [...]. A *függő és független* változások itt bemutatott megkülönböztetése alapvető fontosságú és egyben elég egyszerű. Ugyanakkor nehéz is ezt mindvégig tisztán szem előtt tartani a komplikált viták során [...].

Azonban ebből nem következik, hogy csak azért mert egy törvény a fenti értelemben hipotetikus, valótlan is, és nincs kapcsolata a tényleges eseményekkel. Jóllehet az ok-okozati törvényeket bizonyos szempontból hipotetikusnak, más szempontból azonban kategorikusnak tekinthetjük. Kategorikusan megerősítik azt a módot, amelyben adott okok működnek. Sőt, még ha egy okot bizonyos fokig ellensúlyoz is más, nála erősebb és ellentétes irányú okok eredője, attól még ez az ok továbbra is kifejti hatását, és ennek megfelelően befolyásolja a végeredményt. Senki sem tételezi fel, hogy a gravitáció törvénye megszűnt, amikor egy léggömb felemelkedik a levegőben, vagy a víz szintje emelkedik a szivattyúban [...].

[...]

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon a deduktív politikai gazdaságtan ténylegesen nem hipotetikusabb-e még annál is, mint ahogy bemutatottuk. Világos, hogy bármikor, amikor deduktív okfejtéssel kapunk eredményeket, azok tényleges jelenségekre történő alkalmazhatóságának hipotetikusnak kell maradnia addig, amíg nem határoztuk meg, hogy melyek az érvelés alapját képező előfeltételek, és hogy milyen messze esnek a valóságtól. Nem mondhatjuk-e ezek

alapján, hogy a politikai gazdaságtannak legalább néhány következtetése hipotetikus abban az értelemben, hogy nem pusztán az ellentétes irányú hatások hiányát kívánja meg, hanem inkább bizonyos *pozitív* feltételek megvalósulását, amelyek tulajdonképpen nem mindig valósulnak meg? [...]

Bizonyos, hogy a közgazdászok deduktív módszereik alkalmazása során nagyon gyakran építkeznek olyan pozitív feltételekből, amelyek nem általánosan megfigyelhetők. Valójában a premisszáikat meg kell változtatniuk azért, hogy azok megfeleljenek a különböző eseteknek; ezért érthető, hogy alkalmazhatóságuk a feltételrendszerektől függ. [...] Még azoknak a feltevéseknek is [...], amelyekből hiányzik a zavaró hatás, van pozitív oldaluk. Ezért az érvelés relevanciája, amelyet eddig a tényleges jelenségek magyarázatának tekintettünk, megkívánja, hogy valójában azok az okok, amelyek hatását nem vettük figyelembe, szigorúan „zavaró” tényezők legyenek [...]

[...] Amíg a tiszta elmélet feltételezi, hogy az okok mesterségesen leegyszerűsített körülmények között működnek, addig megköveteli azt is, hogy azok az okok, amelyek hatását vizsgáljuk, *veroe causae* abban az értelemben, hogy a valós gazdasági világban valóban működnek és ténylegesen túlsúlyt képeznek.

[...]

Azokat az eredményeket, amelyekre ebben a pontban jutottunk, röviden úgy összegezzük, hogy a deduktív politikai gazdaságtant helyesen határozzuk meg hipotetikusnak akkor, ha ez alatt nem értünk mást, mint először is azt, hogy törvényei csak a *tendenciák* megállapításai, és éppen ezért gyakran alá vannak vetve annak a korlátozó feltételnek, hogy *minden más változatlan*; másodsorban pedig azt, hogy számos következtetése bizonyos *pozitív* feltételek megvalósulásától függ, amelyeket valójában nem mindenkor észlelünk. Adott feltételek esetén azonban a törvények kategorikusan lehetnek kifejtve. A feltételek mindamelllett nem önkényes feltételezések eredményei, de úgy vannak megválasztva, hogy amilyen széleskörűen csak lehet, feleljenek meg a valós tények azon különböző formáinak, amelyekben maguk a gazdasági jelenségek megnyilvánulnak. Ennek következtében, ha azt mondjuk, hogy a politikai gazdaságtan – már amennyiben felhasználja a deduktív módszert – hipotetikus tudomány, akkor meg kell védenünk azzal az elképzeléssel szemben, hogy valótlanságokat eredményez, vagy hogy egyáltalán nincs összhangban a közgazdasági jelenségek tényleges rendszerével.

3. §. *A megfigyelés szerepe a deduktív módszer alkalmazásában.* – [...] Minden fenntartás nélkül mondhatnánk, hogy a politikai gazdaságtannak attól függetlenül, hogy igénybe veszi-e a deduktív módszertant vagy sem, megfigyelésekkel kell kezdődnie és végződnie. [...] kimutatható az a tendencia, hogy megfelelnek arról: a deduktív módszertan egésze három szintet tartalmaz, ezek közül csak egy ténylegesen deduktív, a másik kettő a premisszák induktív

meghatározása és a következmények induktív igazolása. A deduktív módszertan igazi jellegzetességét teljesen félreértik azok [...], akik azon az alapon utasítják vissza a segítségét a politikai gazdaságtanban, hogy az alkalmazása azt jelenti, figyelmen kívül hagyjuk a tényeket, és a közgazdasági világ törvényeit úgy próbáljuk kitalálni, hogy eközben teljesen figyelmen kívül hagyjuk azt, ami ténylegesen végbemegy.

[...]

Először is, a megfigyelés irányítja a közgazdászt saját eredeti premisszái kiválasztásában. [...] a politikai gazdaságtan legabsztraktabb kezelése esetén sem szabad ezeket tetszőlegesnek vagy véletlenszerűeknek tekintenünk. A fenti cél érdekében szükséges megfigyelések gyakran tényleg kicsit többet tartalmazhatnak, mint néhány leggyakoribb mindennapi dolog visszatükröző szemlélését. Arra azonban emlékeznünk kell, hogy a közgazdász nem mindig egy és ugyanazon feltételrendszerrel dolgozik; néhány esetben sokkal kiterjedtebb ismeretekre van szükség ahhoz, hogy meghatározzuk, mik lehetnek a premisszák. [...]

Másodszor, a megfigyelések lehetőséget biztosítanak a közgazdásznak arra, hogy meghatározza, a feltevései milyen jól közelítik a valós tényeket adott gazdasági körülmények között. Így megtudja, hogy premisszáinak milyen mértékű módosítására van szükség; vagy ha nincs szükség vagy lehetőség a premisszák megváltoztatására, akkor milyen mértékű engedményt kell tennie az úgynevezett zavaró hatásoknak. [...]

[...] más álláspontokról tekintve [...] a megfigyelések meghatározzák a deduktívan szerzett törvények pozitív érvényességének határait. A közgazdasági világ folytonos változásoknak van kitéve. Bizonyos feltevések a gazdasági fejlődés bizonyos szintjén alkalmazhatók, egy másik szinten azonban durván szemben állhatnak a tényekkel. Éppen ezért a tények átfogó ismeretének segítése nélkül jelentős a veszélye annak, hogy a közgazdasági doktrínáknak szélesebb körű felhasználási lehetőséget tulajdonítunk, mint amennyivel azok valójában rendelkeznek. [...]

Harmadszor, a közgazdász felhasználja a megfigyeléseket annak érdekében, hogy illusztrálja, tesztelje és megerősítse deduktív következtetéseit. Ezen a ponton fontos, hogy észrevegyük, a bizonyítás a tényleges jelenségek kielégítő magyarázatából állhat, és valójában gyakran ebből is áll, és nem szükségszerűen olyan jelenségek felfedezéséből, amelyek közvetlen általánosításokként igazolhatják a deduktívan szerzett következtetéseket.

Természetesen néhány esetben az elmélet bármilyen igazolása helyett bemutatjuk a tiszta ellentmondást az események tényleges lefolyása és a deduktív okfejtés között, megmutatva, hogy az utóbbi, ha nem kifejezetten téves, akkor semmilyen esetben sem adja a tények megfelelő magyarázatát. Ekkor meg kell határozni a hiba vagy a tökéletlenség forrását. Lehetséges, hogy az empirikus

vizsgálatok kimutathatják olyan okok működését, amelyek a kérdéses jelenségekre jelentős hatást gyakorolnak, de amelyeket nem vettünk figyelembe; vagy lehetséges, hogy a helyes hatásokat figyelembe vettük, de azok relatív erősségét rosszul becsültük meg; vagy lehetett magában a deduktív érvelésben is a hiba.

[...] Ezért külön-külön okunk lehet arra, hogy elhiggyük, premisszáink a valós tényeknek megfelelnek, a deduktív eljárás helyes; és ezek alapján bízhatunk a következtetéseinkben, jóllehet explicit bizonyításuk szinte lehetetlen.

[...]

5. §. *A deduktív politikai gazdaságtan premisszái.* – Azokban az absztrakt érvelésekben, amelyek a gazdaságelmélet legkiemelkedőbb részét képezik, a közgazdászokat premisszáik kiválasztásában irányító legfőbb elvek az általános érvényűség és az egyszerűség; az előbbi azért, hogy amennyire csak lehet, kiszélesítse azt a hatáskörét, amelyben az elmélet használható [...], az utóbbi azért, hogy a deduktív érvelés folyamata ne legyen túl bonyolult. Az, hogy az emberek a lehető legkisebb áldozat árán kívánják növelni megelégedettségüket, a csökkenő határhaszon törvénye az árucikkek mennyiségének a növekedése során, a földből származó csökkenő hozadék elve, és ehhez hasonló más premisszák azok, amelyek a szükséges mértékben általános érvényűek. [...]

[...] Az első követelmény az, hogy a premisszák végül tartalmazzák az összes olyan körülményt, amely valamilyen jelentős hatást gyakorol a kérdéses jelenségekre abban a térben és időben, amelyre a vizsgálatok elsődlegesen vonatkoznak. A második követelmény ismét az egyszerűség. Az alkalmazott hipotéziseknek képesnek kell lenniük arra, hogy a deduktív következtetések bázisát képezzék; éppen ezért világos és pontos formát kell hogy öltsenek, és minél kevesebbnek és egyszerűbbnek kell lenniük úgy, hogy még meggyőzően közel maradjanak a tényekhez.

[...]

[...] még ha lehetséges is volna az olyan premisszák előzetes felsorolása, amelyek az egész közgazdaság-tudomány alapjául szolgálnak, lehetetlen lenne, hogy végérvényesen ellenőrizzük az ilyen premisszák helyességét [...]

6. §. *A deduktív módszer speciális módosításai.* – A deduktív módszertannak vannak bizonyos módosításai, amelyek viszonylag egyszerűnek tüntetik fel a meglehetősen bonyolult problémák hatékony kezelését. Különösen hasznosak abban, hogy az egyszerű hipotézisektől kiindulva fokozatosan egyre bonyolultabb hipotéziseket dolgozzunk ki. A kezdetben feltételezett körülmények kudarcot vallhatnak a valós tények még csak hozzávetőleges ábrázolásánál is. [...] Így haladhatunk egészen addig, amíg végül a feltételek meglehetősen jól megfelelnek a tényeknek. [...]

A deduktív módszertannak egy másik érdekes és hasznos variációja az, ahol számos alternatív körülményt veszünk figyelembe, amelyek lefedik a gyakorlatilag lehetséges összes esetet, és megvizsgáljuk, mi történne az egyes ese-

tekben. Ilyenkor meg lehet határozni azokat a korlátokat, amelyek között az igazság található – és már amennyiben bármilyen konkrét esetben lehetséges felfedezni a valós dolgok kapcsolatát a hipotetikus feltételekkel – a deduktív megoldásnak gyakorlati haszna lehet. [...]

[...]

Vannak a deduktív módszertannak más változatai is, amelyekben a tárgyalás matematikai szimbólumokból és grafikonokból áll. [...]

VIII. fejezet

Szimbolikus és grafikus módszerek a politikai gazdaságtanban

1. §. *A politikai gazdaságtan matematikai jellege.* – Jevons meghatározása szerint a politikai gazdaságtan szükségszerűen matematikai jellegű; és ha a *matematikai* meghatározást szélesebb értelemben használjuk azon célból, hogy tartalmazza az összes olyan vizsgálatot, amely mennyiségi relációkkal foglalkozik, akkor a tudomány ilyen leírásának a helyessége egyszerű szemléltetést feltételez. Ugyanis a politikai gazdaságtan egyszerűen nem foglalkozik olyan kérdésekkel, mint például az, hogy az események vajon meg fognak-e történni vagy sem. Olyan jelenségekkel foglalkozik, amelyeknek mennyiségi vonatkozása alapvető fontosságú, és amelyeknek egyik legfőbb tárgya, hogy meghatározza azokat a törvényeket, amelyek ezeknek a jelenségeknek a növekedését és csökkenését szabályozzák. A legfontosabb tételei ennek megfelelően összekapcsolódnak azzal a módszerrel, amelyben egy mennyiség változása más mennyiségek változásától függ.

[...]

4. §. *A szimbolikus és grafikus módszerek felhasználásából származó előnyök.* – Először is arra a megállapításra jutunk, hogy a politikai gazdaságtan matematikai természetű elgondolásokat tartalmaz, amelyek matematikai szellemű elemzést kívánnak; másodsor, hogy vannak a tudománynak olyan területei, amelyekben értékes segítséget nyújthat a szimbolikus és grafikus módszerek tényleges alkalmazása. A matematika mostanáig nem bizonyulhatott a közgazdasági vizsgálatok és magyarázatok teljesen nélkülözhetetlen eszközének; de nehéz lenne eltúlozni azt a hasznát, amit a matematikai ötletek alkalmazása eredményezett a gazdaságelmélet központi problémáinál.

[...]

Keynes, J. N.: *The Scope and Method of Political Economy*. London: Macmillan, 1891.

(A szemelvényt Ligeti Zsombor fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

LIONEL CHARLES ROBBINS

Tanulmány a közgazdaság-tudomány természetéről és jelentőségéről

(részletek)

I. fejezet

A közgazdaságtan tárgya

1. Bevezetés

[...]

Amint Mill száz évvel ezelőtt kimutatta, a tudomány definíciója általában nem megelőzi, hanem követi magának a tudománynak a létrejöttét: „Éppúgy, ahogy egy várost körülvevő falat általában nem a későbbiekben megépülő építmények gyűjtőedényeként húznak föl, hanem egy már létező aggregáció körülhatárolása céljából.” Valóban a tudomány lényegi sajátosságából következik, hogy amíg a tudomány jelentős mértékű fejlettségi fokot nem ér el, tárgyának a definícióját szükségszerűen nem is lehet jól megadni. A tudomány egységessége inkább abban nyilvánul meg, hogy egységesek maguk a problémák, amelyeket a tudomány megold, és ezt az egységességet sem fedezik fel addig, amíg a tudomány magyarázó elveinek kölcsönös kapcsolatát meg nem állapítják. [...]

[...] Ezen egységesség megértése nélkül könnyen térhet le bárki a helyes útról. [...]

2. A közgazdaságtan „materialista” definíciója

Valószínűleg sokan, de az angolszász országokban mindenképpen elfogadják a közgazdaságtannak azt a definícióját, amely az anyagi jólét okainak tanulmányozására vonatkozik. Ez közös eleme [...] Marshall [...] és az angol közgazdászoktól nagyon eltérő szemléletmódot képviselő Pareto definíciójának, ami végül e definíció szentesítéséhez vezetett. J. B. Clark definíciója is hallgatólagosan ezt tartalmazza.

[...]

Az, hogy a modern angol közgazdászok a közgazdaságtant az anyagi jólét okaival foglalkozó tudományként írják le, még furcsábbnak tűnik, ha arra a teljes egyetértésre gondolunk, ahogy a „termelékenység” nem anyagi definícióját alkalmazzák. Emlékszünk, Adam Smith annak alapján különböztette meg a produktív és nem produktív munkát, hogy a kézzelfogható anyagi dolgok ter-

melésére a szóban forgó fáradozás vezet-e vagy nem. [...] A modern közgazdászok nem fogadták el [...] a produktivitásnak ezt a koncepcióját [...]. [...]

Ez esetben nem félrevezető-e a közgazdaságtant az anyagi jólét okainak a tanulmányozásaként leírni? [...]

E definíció fennmaradásához vezető okok leginkább történeti jellegűek. Ez a fiziokrata hatás utolsó maradványa. Az angol közgazdászok rendszerint nem tanúsítanak érdeklődést a tárgy és a módszer iránt. Tíz esetből kilencben, ahol ez a definíció előfordul, valószínűleg teljesen kritikátlanul veszik azt át valamilyen korábbi műből. [...]

[...] Fogadjuk el [...] a „gazdasági” és „nem gazdasági” kifejezések olyan használatát, mintha az megfelelné az anyagi és nem anyagi jóléthez vezető hozzájárulásnak. Ebben az esetben [...] azt mondhatnánk, hogy egy társadalom jóléte annál nagyobb, minél nagyobb az anyagi célokra fordított idő aránya, és minél kisebb a nem anyagi célokra fordított arány. [...] Így is el kell azonban ismerni, hogy szokásosan használva a „gazdasági” kifejezést, az továbbra is azt a gazdasági problémát jelenti mind a társadalom, mind az egyén számára, hogy választani kell e két fajta tevékenység között – azt a problémát, hogy a termékek, a szabadidő és a termelési lehetőségek adott relatív értékelése mellett a napi huszonnégy óra adott kínálatát hogyan kell ezek között megosztani. [...]

[...]

3. A közgazdaságtan „szűkösséghez” kapcsolódó definíciója

[...] A helyzet semmi esetre sem reménytelen. A „materialista” definíció kritikai vizsgálatából [...] továbblépve azonnal kialakíthatjuk azt a definíciót, amely az előbbi összes kifogástól mentes lehet.

[...] a legegyszerűbb eset, amelynek [...] van gazdasági aspektusa az elszigetelt ember esete, aki az idejét megosztja a reáljavak termelése és a szabadidő élvezete között. Mennyiben tartalmaz ez ilyen aspektust?

A válasz megtalálható azon pontos feltételek megállapításában, amelyek szükségszerűvé teszik az ilyen megosztást. Négy ilyen feltétel van. Az első, hogy az elszigetelt embernek egyaránt szüksége van reáljavakra és szabadidőre. A második, hogy egyikből sem rendelkezik minden szükségletének kielégítéséhez elegendő mennyiséggel. A harmadik, hogy eltöltheti az idejét reáljavi mennyiségének kiegészítésére, vagy több szabadidő megszerzésére. Negyediként – a rendkívüli esetek többségének kivételével – feltételezhetjük, hogy a reáljavak és a szabadidő különböző összetételére vonatkozó szüksége eltérő. Következésképpen választania kell. Gazdálkodnia kell. Idejének és erőforrásainak megosztása összefügg szükségleteinek rendszerével. Ezeknek mind van gazdasági aspektusa.

Ez a példa tipikus a gazdasági tanulmányok teljes területén. A közgazdász szempontjából az emberi létezés feltételei négy alapvető jellegzetességet mutatnak. A célok egymástól eltérőek. Az idő és e célok elérésére szolgáló eszközök korlátozottak, alternatív felhasználásra alkalmasak. Ugyanakkor a célok különböző fontosságúak. Itt vagyunk tehát érző lények, egy nagy halom szükséglettel és vágyakozással, az ösztönös hajlamok hajtóerejével, amelyek mind különböző módon buzdítanak minket cselekvésre. De az idő, amelyben e hajlamok megnyilvánulhatnak, korlátozott. A külső világ nem nyújt bőséges lehetőséget ezek teljes kielégítéséhez. Az élet rövid. A természet fukar. Nekünk, embereknek több célunk is van. De azért életünket különböző dolgok megtételére fordíthatjuk, eszközeinket és mások szolgálatait különböző célok elérésére használhatjuk.

Önmagában a célok sokfélesége nem szükségszerűen foglalkoztatja a közgazdászt. [...]

Azonban az eszközök pusztán korlátozottsága önmagában elégséges a gazdasági jelenség előidézéséhez. Ha a szükségletek kielégítésének eszközei nem használhatók fel alternatív módon, akkor azok szűkösek lehetnek ugyan, de nem gazdálkodhatunk velünk. [...]

[...] a szűkös eszközök alternatív felhasználhatósága teljes mértékben feltétele az olyan fajta jelenség létezésének, amelyet [közgazdászként – *HM.*] elemzünk. [...]

Ha az idő és a célok elérésének eszközei korlátozottak és alternatív felhasználásra alkalmasak, és ha fontosságuk tekintetében a célok különbözőek, akkor a magatartás szükségszerűen veszi fel a választás formáját. [...]

[...] A közgazdaságtan az a tudomány, amely az emberi magatartást a célok és az alternatív felhasználású szűkös eszközök viszonyaként tanulmányozza.

4. Közgazdaságtan és cseregazdaság

[...] Az általunk elutasított koncepciót [...] osztályozó jellegű koncepciónak nevezhetjük. [...] Az általunk elfogadott koncepciót *analitikusnak* tekintjük. [...]

Definíciónk széles határain belül magától értetődik, hogy a közgazdász figyelme elsősorban a cseregazdaság bonyolultságára irányul. [...] Az elszigetelt ember nézőpontjából a gazdasági elemzés felesleges. [...] Ugyanez a helyzet egy „zárt” kommunista társadalomban. [...]

II. fejezet
Célok és eszközök

[...]

2. Közgazdaságtan és a célok

A közgazdaságtan, amint láttuk, a magatartásnak azzal az aspektusával foglalkozik, amely az adott célok eléréséhez szükséges eszközök szükségességéből ered. Ebből következik, hogy a közgazdaságtan teljes mértékben semleges a célokkal szemben; vagyis, bármely cél elérése csak annyiban tartozik érdeklődési körébe, amennyiben annak elérése függ a szűkös eszközöktől. A közgazdász a célokkal, mint olyanokkal nem foglalkozik. [...]

Robbins, L. C.: *An Essay on the Nature & Significance of Economic Science*. New York: University Press, 1984. Az eredetileg 1932-ben megjelent könyv harmadik kiadása.

(A szemelvényt Hild Márta fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

PAUL ANTHONY SAMUELSON

A közgazdasági elemzés alapjai

(részletek)

I. RÉSZ

I. fejezet
Bevezetés

A különböző elméletek lényegi vonásai közötti analógiák létéből olyan általános elmélet léte következik, amely megalapozza az egyedi elméleteket, és egyesíti őket e lényegi vonások tekintetében. [...]

Egy jó intuícióval megáldott közgazdász talán már kezdettől fogva gyanította volna, hogy a látszólag különböző területek – termeléselmélet, fogyasztói magatartás, nemzetközi kereskedelem, közpénzügyek, üzleti ciklusok, jövedelemelemzés – feltűnő formai hasonlóságokkal rendelkeznek, és hogy munkát takaríthatunk meg, ha ezeket a közös elemeket elemezzük.

Nem állíthatom, hogy lett volna ilyen előrelátó képességem. Csak miután izzasztó munkát végeztem e területeken, akkor világosodott meg előttem, hogy lényegében ugyanazok az egyenlőtlenségek és tételek jelentek meg újra és újra, és egyszerűen ugyanazokat a tételeket bizonyítgatom fölöslegesen sokszor.

Tudatában voltam persze annak, hogy mindegyik területen vannak független változók, amelyeket vélhetően hatásos, független egyensúlyi feltételek határoznak meg [...]. De [...] nem tudatosult bennem, hogy e területeken vannak formailag azonos, *tartalmas* tételek, amelyek lényegében analóg módon vezethetők le.

Ez nem meglepő, hiszen az elméleti és alkalmazott közgazdasági írások elenyésző töredéke foglalkozik *operacionálisan tartalmas* tételek levezetésével. Legalábbis részben, ez annak a rossz módszertani elfogultságnak a következménye, amely szerint az *a priori* előfeltevésekből leszűrt közgazdasági törvények szigorúan egzaktak és érvényesek, függetlenül bármily tapasztalati, emberi magatartástól. De csak nagyon kevés közgazdász ment ilyen messzire. A legtöbb örült volna, ha tartalmas tételekig jut el, ha talál ilyeneket. Az irodalom ugyanis bővelkedik a hamis általánosításokban.

[...]

Szerény eredményeiért a közgazdász azzal a gondolattal vigasztalta magát, hogy olyan eszközöket készít, amelyek a végén még sikert hozhatnak. Az ígéret mindig a jövőre vonatkozik; olyanok vagyunk, mint azok a jól edzett atléták, akik sosem indulnak versenyen, és ezért eltunyulnak. Még korai lenne eldönteni, vajon az utóbbi évtized gondolati újításai kigyomlálják-e majd a dekadencia összetéveszthetetlen jeleit, amelyek 1930 előtt egyértelműen jelen voltak a közgazdasági gondolkodásban.

*Tartalmas tétel*en egyszerűen egy empirikus adatokra vonatkozó olyan hipotézist értek, amelyről elképzelhető, hogy meg lehet cáfolni, még ha ideális feltételek mellett is. Egy *tartalmas tétel* lehet hamis is. Lehet érvényes, de triviális. Az érvényessége meghatározatlan is lehet, és lehet, hogy a gyakorlatban igen nehéz vagy lehetetlen meghatározni. A létező adatokkal, például nem lehet ellenőrizni azt a hipotézist, hogy a sókereslet rugalmassága 1.0. De ez mégis *tartalmas*, mert ideális körülmények között lehetne tervezni olyan kísérletet, amellyel remélhetőleg a hipotézis megcáfolható.

Az olyan állítás azonban, hogy rugalmatlan kereslet esetén az áremelkedés növeli az összbevételt, ebben az értelemben nem *tartalmas tétel*. Nincs benne semmi hipotézis – még az sem, hogy egyáltalán létezik-e rugalmas kereslet –, ez egyszerűen a definícióból adódóan igaz. Talán van némi „pszichológiai” haszna abban, hogy segíti a közgazdászokat helyes ténybeli kérdések megfogalmazásában, de ebben is kételkedem.

[...] Kísérletet teszek arra, hogy kimutassam, igenis léteznek tartalmas tételek a gazdasági jelenségek különféle területein. Ezek nem légből kapottak, és nem is általánosan igaz és gyéren alkalmazható *a priori* állításokból vezetjük le őket. Csaknem teljes mértékben kétfajta, nagyon általános hipotézisből következnek. Az első, hogy az egyensúly feltételei ekvivalensek egy mennyiség maximalizálásával (minimalizálásával). [...]

Mindazonáltal, ha elhagyjuk a gazdasági egységek szintjét, akkor az ismeretlenek meghatározódása nem köthető valamilyen szélső értékhez. [...] Ekkor specifikálhatók a rendszer dinamikus jellemzői, és megfogalmazható az a hipotézis, hogy a rendszer stabil egyensúlyban van-e vagy pedig mozgásban. A komparatív statika és a dinamika között fennálló, általam *megfelelési elv*nek nevezett kapcsolat révén, meghatározott, *operacionálisan tartalmas* tételek vezethetők le egy ilyen egyszerű hipotézisből. [...]

A tételek tapasztalati érvényessége vagy sikeressége persze nem múlhatja felül az eredeti hipotézisét. Mi több, a stabilitási hipotézisnek nincs teleológiai vagy normatív jelentősége. [...]

Samuelson, P. A.: *Foundation of Economic Analysis*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press, 1983.
Az először 1947-ben, azonos címmel megjelent könyv bővített kiadása. A könyv eredeti verzióját 1941–1942-ben adták ki.

(A szemelvényt Horváth László fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

MILTON FRIEDMAN

A pozitív közgazdaságtan módszertana

(részletek)

[...]

Ez a tanulmány elsősorban a Keynes [John Neville Keynes – *HM.*] által óhajtott „tisza pozitív tudomány” megalkotása során felmerülő módszertani kérdéseket érinti. [...] Még ma is annyira általános [...] a Keynes által panaszolt zavar, annyi körülmény gátolja a közgazdaságtan pozitív tudományként való elismerését, hogy célszerűnek tűnik a tanulmány bevezetéseként néhány megjegyzést fűzni a pozitív és a normatív közgazdaságtan közötti kapcsolathoz.

1. A pozitív és a normatív közgazdaságtan közötti kapcsolat

[...] A pozitív közgazdaságtan elvileg független bármilyen etikai megfontolástól vagy normatív ítélettől. Mint Keynes mondja, azzal foglalkozik, „ami van”, és nem azzal, „aminek lennie kell”. A pozitív közgazdaságtan az általánosításoknak egy olyan rendszerét tartalmazza, ami lehetővé teszi, hogy helyesen írassuk le bármilyen környezeti változás hatását; teljesítménye pedig előrejelzései pontosságán, hatókörén és a tényekkel való összhangján múlik. Röviden: a pozitív közgazdaságtan ugyanolyan „objektív” tudomány, mint bármely természettudomány, illetve azzá lehet. Természetesen az a tény, hogy a közgazdaságtan az emberek közötti kapcsolatokkal foglalkozik, továbbá, hogy a kutató maga is része kutatása tárgyának – még hozzá sokkal közvetlenebb módon, mint a természettudományokban –, jelentősen megnehezíti az objektivitás elérését, ugyanakkor a társadalomtudós olyan adatokhoz juthat hozzá, amilyenek a természettudósok sohasem állnak rendelkezésére.

[...]

A normatív közgazdaságtan és a közgazdaságtan módszere ugyanakkor nem lehet független a pozitív közgazdaságtantól. Minden gazdaságpolitikai következtetés szükségszerűen nyíltan vagy burkoltan egy, a pozitív közgazdaságtanhoz tartozó predikción nyugszik, amely utóbbi megmondja, mi a következménye annak, ha inkább ezt tesszük, mint azt. Természetesen nem létezik kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés a gazdaságpolitikai következtetések és a pozitív közgazdaságtan következtetései között; ha létezne ilyen, akkor nem létezne elkülönült normatív tudomány. [...]

2. A pozitív közgazdaságtan

A pozitív tudomány végső célja, hogy olyan „elméleteket”, illetve „hipotéziseket” alkosson, amelyek a még meg nem figyelt jelenségekre vonatkoznak, érvényesek, tartalmasak, azaz (nem közhelyszerű) előrejelzéseket tartalmaznak. Az ilyen elmélet általában két összetevő komplex elegye. Egyrészt egy „nyelv”, amely az „érvelés rendszerezett és jól szervezett módszereinek” a kialakítására hivatott. Másrészt alapvető hipotézisek összességéé, amelyek a bonyolult valóság lényeges vonásainak a kiemelésére hivatottak.

Az elmélet – mint nyelv – nem rendelkezik szubsztanciális tartalommal, nem más, mint tautológiák halmaza. Feladata, hogy katalógusrendszerként működjön, rendszerezze az empirikus anyagot, és elősegítse annak megértését; így megítélésének kritériumai is megegyeznek egy katalógusrendszer kritériumaival. Tisztán és pontosan vannak-e megfogalmazva a kategóriák? El tudunk-e egyértelműen helyezni minden egyedi adatot a rendszerben, vagy hiányzik az egyértelműség? A rovatok és az alrovatok úgy vannak-e megtervezve, hogy könnyedén megtalálhatunk bármilyen egyedi adatot, vagy hosszan kell keres-

gélünk? Azok az adatok, amelyeket majd együtt akarunk kezelni, közösen lettek-e katalogizálva? Elkerüli-e a katalógus a bonyolult utalásokat?

Az ezekre a kérdésekre adott válasz részben logikai, részben konkrét megfontolásokon múlik. A formális logika törvényei önmagukban meg tudják mutatni, hogy egy ilyen nyelv teljes és konzisztens-e, azaz, hogy a nyelvi állítások „igazak” vagy „hamisak”. A konkrét tényanyag önmagában megmutatja, hogy egy „analitikus katalógusrendszer” kategóriáinak létezik-e tartalmas empirikus megfelelője, azaz a kategóriák alkalmasak-e konkrét problémák bizonyos csoportjainak elemzésére. [...]

Az elméletet – mint szubsztanciális hipotézisek összességét – aszerint ítéljük meg, mennyire képes előrefelezni az általa magyarázni kívánt jelenségcsoportot, azaz milyen a prediktív ereje. Csak a valóságos tényanyag mutathatja meg, hogy vajon az elmélet „jó” vagy „rossz” vagy, hogy feltételesen érvényesként „elfogadható” vagy „elvetendő”. Mint azt később részletesen is megindoklom, egy elmélet *érvényességének* egyedüli releváns próbája kizárólag előrejelzéseinek a tapasztalattal való összevetése lehet. A hipotézist elvetjük, ha előrejelzéseinek a tények („sokszor”, de legalábbis gyakrabban, mint más hipotézisekből származtatott előrejelzéseknek) ellentmondanak; és igen megbízhatónak tartjuk, ha számtalan ilyen próbát „túlél”. A valós tények sohasem „igazolhatnak” egy hipotézist, mindössze esetleg nem cáfolják nyilvánvalóan. [...]

[...] a hipotézis ellenőrzésére szolgáló predikciónak egyáltalán nem olyan jelenségre kell vonatkoznia, amely még sohasem fordult elő; nyugodtan elképzelhetők olyan jelenségek is, amelyek már bekövetkeztek, csak empirikusan még nem figyelték meg őket, illetve az eddigi megfigyelések ismeretlenek a kutató számára.

Egy hipotézisből például következhet az is, hogy 1906-ban ennek és ennek kellett volna történnie, ha adottak bizonyos ismert körülmények. Ha az adatfeltárás azt mutatja, hogy valóban ez és ez történt, akkor az előrejelzés megerősítést nyer; ha viszont az derül ki, hogy nem ez történt, akkor ezzel a predikciónak ellentmondtunk.

Ebben az értelemben egy hipotézis érvényessége önmagában nem ad elégséges kritériumot a különböző hipotézisek közötti választáshoz. A megfigyelt tények véges számosságúak; ezzel szemben a hipotézisek száma végtelen. [...] A pótlólagos tények, amelyekkel a hipotézisnek összhangban kell lennie, kiszűrhetnek néhány további hipotézist; ám elképzelhetetlen, hogy végül csak egyetlen a véges számosságú tényekkel kizárólagos összhangban levő hipotézis marad. Ily módon, a hozzáférhető tényekkel összhangban levő hipotézisek közül némileg önkényes a választás, noha általános az egyetértés, hogy érdemes figyelembe venni olyan, már önmagukban is az objektív specifikációnak teljesen ellentmondó kritériumokat, mint az „egyszerűség” és az „eredményesség”.

Egy elmélet annál „egyszerűbb”, minél kevesebb tudásra van szükség egy adott területre vonatkozó predikcióhoz és annál „eredményesebb”, minél pontosabb és minél tágabb területre terjed ki az előrejelzés, minél több új kutatási irányt mutat. A logikai teljesség és a konzisztencia igen fontosak; de csak másodlagos jelentőségűek; feladatuk annak biztosítása, hogy a hipotézis valóban mindenki számára azt mondja, amit ténylegesen sugallni kíván – tehát hasonló szerepet játszanak, mint az aritmetikai pontosság ellenőrzése a statisztikai számításokban.

Sajnos, a társadalomtudományokban csak ritkán van mód egy-egy predikció ellenőrzésére olyan kísérletekkel, amelyeknek kifejezett célja a leginkább zavarónak ítélt mellékhatások kiszűrése. Általában az éppen adódó „kísérletekből” származó tényekre kell támaszkodnunk. Az, hogy nincs mód ún. „kontrollált kísérletek” végzésére, véleményem szerint nem jelent döntő különbséget a társadalom- és a természettudományok között, mivel egyrészt ez nem kizárólag a társadalomtudományokat jellemzi – példa erre az asztronómia –, másrészt a kontrollált és a nem kontrollált kísérletek között legfeljebb egy lépés a különbség. Nincs tökéletesen ellenőrzött kísérlet, ám mindenfajta tapasztalat bizonyos mértékig ellenőrzött, abban az értelemben, hogy egyes zavaró hatások a kísérlet során lényegében konstansnak tekinthetők.

A tapasztalati úton szereshető bizonyítékok bőségesek, és gyakran éppen olyan meggyőzőek, mint a mesterséges kísérletek során felhalmozott adatok, tehát a laboratóriumi kísérletek hiánya nem jelent áthághatatlan akadályt ahhoz, hogy a hipotéziseket előrejelzéseik pontosságával teszteljék. Az így nyert evidenciákat azonban sokkal nehezebb értelmezni, mivel gyakran bonyolultak és szinte mindenkor közvetettek és tökéletlenek. Összegyűjtésük fáradtságos munka, értelmezésük kifinomult gondolatmenetet kíván, ami viszont ritkán igazán meggyőző erejű. Annak tagadása, hogy a közgazdaságtanban is léteznek „perdöntő” kísérletekből származó, átütő erejű és közvetlen bizonyítékok, megakadályozza a hipotézisek adekvát tesztelését. Ez azonban jóval jelentéktlenebb probléma, mint az, hogy ennek következtében a hozzáférhető evidenciák által igazolt következtetések alapján létrejöheto általános és azonnali közmegegyezés útjába számos nehézség gördül. Ez viszont lelassítja és megnehezíti a sikertelen hipotézisek kigyomlálását; ritkán irtják ki őket végleg, és a „gyomok” mindig újra felütik a fejüket.

[...]

A lényegi közgazdasági hipotézisek tesztelési nehézségeinek egyik következménye a formális és tautologikus elemzésekbe való menekülés. [...] a tautológiák kiemelkedően fontos szerepet játszanak [...] mint specializált nyelv, illetve mint „analitikus katalógusrendszer”. Emellett, a matematika és a formális logika – amelyek maguk is tautológiák – hathatós segítséget nyújtanak az érvelés helyességének ellenőrzésében, a hipotézisek következményeinek feltárá-

sában és annak meghatározásában, hogy vajon a különbözőnek feltételezett hipotézisek nem ekvivalensek-e, illetve miben áll különbözőségük.

A közgazdaságtannak ahhoz, hogy képes legyen előrejelzésre, és ne csupán mechanikusan írja le egy-egy lépés következményét; ahhoz, hogy más legyen, mint egyszerűen „áruhás matematika”, többnek kell lennie, mint tautológiák rendszerének. És – mint azt fentebb említettem – maguknak a tautológiáknak is a hasznossága végső soron azon múlik, hogy elfogadhatók-e azok a tartalmi hipotézisek, amelyek a nehezen kezelhető empirikus jelenségek rendszerezéséhez szükséges speciális kategóriákat sugallják.

A közgazdasági hipotézisek tesztelési nehézségeinek talán egy még súlyosabb következménye az, hogy táplálják az empirikus bizonyítékoknak az elméleti munkákban játszott szerepe körüli félreértéseket. Az empirikus tényanyag két, egymással szorosan összefüggő szempontból is létfontosságú: a hipotézisek megalkotásában és érvényességük tesztelésében.

[...] Feltéve, hogy a hipotézis összhangban van a már rendelkezésre álló tapasztalatokkal, további tesztelése során megfigyelhető, de eddig nem ismert tényeket vezetünk le belőle, és ezeket összevetjük a pótlólagos empirikus bizonyítékokkal. A teszt akkor releváns, ha az így levezetett tények a hipotézis által magyarázni kívánt jelenségek csoportjába tartoznak, és eléggé pontosan körvonalazottak ahhoz, hogy a tapasztalat bebizonyíthassa esetleges hibás voltukat.

A hipotézisek kialakítása és tesztelése két vonatkozásban is rokon egymással. Először is a mindkét szakaszban szerepet játszó tények részben az adatgyűjtés, illetve az adott kutató tudásának esetlegességeiből adódnak. A hipotézis következtetései tesztelését szolgáló tények előfordulhattak már a hipotézis megalkotását elősegítő „nyers” adatok között is, és megfordítva. Másodsorban ez a folyamat sohasem a nullpontról indul; már az úgynevezett „kiinduló szakasz” is magában foglalja a korábbi hipotézisek következtetéseihez a megfigyelésekkel való összevetését; éppen az e következtetésekből meglevő ellentmondások ösztönöznek új hipotézisek megalkotására, illetve a régiéket felülvizsgálatára. Így tehát ez a módszertanilag két különálló szakasz a gyakorlatban egyidejűleg zajlik.

Ezzel a nyilvánvalóan célratörő eljárással kapcsolatos félreértés a „hipotézis által magyarázni kívánt jelenségek csoportja” mondat köré sűrűsödik. A társadalomtudományokban nehéz egy adott jelenségcsoporttal kapcsolatban új tényeket feltárni és megítélni, vajon ezek összhangban vannak-e a hipotézis következtetéseivel. Mindez annak feltételezésére ösztönzi az embert, hogy más, könnyebben elérhető tények is ugyanolyan relevánsak a hipotézis érvényességének megítélésében – azaz, miután a hipotézisnek nemcsak következtetései, hanem „feltevései” is vannak, úgy ezeknek a „feltevéseknek” a „valósághoz” való viszonya *különbözik* a hipotézis érvényességének a következtetések által történő tesztelésétől, illetve *kiegészíti* azt. Ez az általánosan elfogadott né-

zet alapvetően téves, és számos tévhit forrása. Anélkül, hogy valamennyire is megkönnyítené a rossz és a jó hipotézisek szétválasztását, inkább csak összevarja a problémát, fokozza az empirikus bizonyítékoknak a közgazdasági elméletben játszott szerepével kapcsolatos félreértéseket, ténútra viszi a pozitív közgazdaságtan kifejlésztésével kapcsolatos erőfeszítéseket és végül megakadályozza, hogy létrejöjjön a pozitív közgazdaságtan munkahipotéziseire vonatkozó közmegegyezés.

Amennyiben egy elmületről egyáltalán elmondható, hogy vannak „feltevései” és amennyiben ezek „valószerűsége” a predikciók érvényességétől függetlenül megítélhető, a kapcsolat az elmélet jelentősége és „feltevései valóságosság” között majdnem épp az ellenkezője annak, amit a bírált nézetek sugallnak. Az igazán fontos és jelentős hipotézisekről kiderül, hogy „feltevései” messze nem adnak pontos képet a valóságról, és általában (ebben az értelemben) minél jelentősebb az elmélet, annál kevésbé reálisak feltevései. Ennek oka igen egyszerű. Egy elmélet akkor szignifikáns, ha kevéssel sokat tud „magyarázni”, ha a magyarázni kívánt jelenséget körülvevő bonyolult és aprólékos részletek tömegéből képes elvonatkoztatni néhány közös és döntő fontosságú elemet és kizárólag ezek alapján érvényes predikciót adni. Ahhoz, hogy egy hipotézis releváns legyen, feltevéseiben a valóság hamis leírását kell, hogy adja, nem szabad, hogy figyelembe vegye, magyarázza kísérő jelenségek bármelyikét, mert éppen a hipotézis sikere maga mutatja meg, hogy mindezek irrelevánsak a magyarázni kívánt jelenségek szempontjából.

Kevésbé paradox módon ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy egy elmélet „feltevéseivel” kapcsolatban nem az a helyes kérdés, hogy vajon leírásukban „valóságosak”-e, mert sohasem azok, hanem inkább azt kell kérdezni, hogy vajon a kitűzött cél szempontjából a valóság jó közelítésének tekinthetők-e. Ezt pedig csak úgy lehet megválaszolni, ha megvizsgáljuk, hogy működik-e az elmélet, azaz elég pontos előrejelzéssel szolgál-e. A két független teszt ily módon egyetlen tesztté redukálódik.

[...]

3. Tesztelhető-e egy hipotézis feltevései valóságosságuk által?

[...] Vegyük egy gyakorlott biliárdjátékos által elért találatok előrebecslésének a problémáját. Egyáltalában nem tűnik ésszerűtlennek, hogy a legjobb előrejelzést az a hipotézis szolgáltatja, amely szerint a biliárdjátékos úgy lök, *mintha* tisztában lenne a golyó optimális irányát meghatározó bonyolult matematikai képletekkel, mintha szemre pontosan meg tudná becsülni a golyók helyzetét leíró hajlásszögeket stb., mintha a képletek alapján villámgyors számításokat tudna készíteni és mintha el tudná érni, hogy a golyók a képletek által meghatározott irányba guruljanak. A fenti hipotézisben egyáltalán nem

azért bízunk, mintha azt hinnénk, hogy egy biliárdjátékos, még akár a leggyakorlottabb is végigcsinálná a fenti procedúrát; inkább azt gondoljuk, ha valamilyen módon nem tudná lényegében ugyanazt az eredményt elérni, akkor nem lenne tényleg *gyakorlott* biliárdjátékos.

[...] már csak egy lépés az a közgazdasági hipotézis, hogy a vállalkozók a legkülönbözőbb feltételek mellett úgy viselkednek, *mintha* azt keresnék, hogyan tudják racionálisan maximalizálni a várható hozamot [...], és mintha minden adat rendelkezésükre állna ahhoz, hogy sikeresen megoldják az optimalizálási feladatot. Azaz úgy viselkednek, *mintha* ismernék a releváns keresleti és költségfüggvényeket, mintha kiszámítanák valamennyi előttük nyitva álló cselekvési lehetőség határköltségét és határbevételét, és minden tevékenységüket éppen addig a pontig terjesztenék ki, ahol a határköltség egyenlő a határbevétellel. Természetesen az üzletemberek egyáltalán nem oldják meg ténylegesen, illetve szó szerint mindazokat a szimultán egyenleteket, amelyekkel a matematikus közgazdák fogalmazzák meg előszeretettel ezeket a hipotéziseket [...]

A hozammaximalizálási hipotézisbe vetett bizalmat egészen más tények indokolják. Ez részben hasonló a biliárdjátékos esetében felhozotthoz, azaz ha csak az üzletemberek viselkedése így vagy úgy nem közelíti meg a hozammaximalizálással összhangban levő magatartást, úgy vajmi kevés ideig fognak megmaradni az üzleti életben. Bármi is legyen az üzleti magatartás szemmel látható, közvetlen meghatározója – megszokott reakció, véletlen szerencse vagy bármi más, ha ezek a racionális és tudatos hozammaximalizálással konzisztens magatartást eredményeznek, úgy az üzlet prosperálni fog és újabb, a terjeszkedéshez szükséges forrásokat szerez. Ha azonban nem így alakulnak a dolgok, akkor a cég fokozatosan elveszti saját forrásait [...]. A „természetes kiválasztódás” folyamata ily módon hozzájárul a hipotézis igazolásához – vagy, még inkább, ha adott a természetes kiválasztódás, akkor a hipotézis elfogadása annak megítélésén múlik, vajon a hipotézis megfelelően határozza-e meg a túlélés feltételeit.

A hozammaximalizáló hipotézis mellett még fontosabb bizonyíték a sokféle alkalmazásból származó tapasztalat, és főként az, hogy ezek alapján a hipotézis következtetései rendre érvényesnek bizonyultak. [...] az a tény, hogy hosszú időn keresztül elfogadták és folyamatosan alkalmazták ezt a hipotézist, és még mindig nem tudtak egy alternatív átfogó és ellentmondásmentes hipotézist kidolgozni és általánosan elfogadtatni – komoly közvetett bizonyíték a hozammaximalizáló hipotézis értéke mellett. Egy hipotézis *mellett* szóló bizonyítékokat a hipotézis sorozatos megcáfolhatatlansága szolgáltatja és ezek a bizonyítékok állandóan gyarapodnak, amíg csak a hipotézist alkalmazzák [...].

4. Egy elmélet „feltevéseinek” jelentősége és szerepe

[...]

A módszertanban, akárcsak a pozitív tudományban általában sokkal nagyobb megbízhatósággal lehet negatív, mint pozitív állításokat megfogalmazni, így sokkal kevésbé bízom meg az elmélet „feltevéseinek” jelentőségéről és szerepéről itt következő állításaimban, mint az előző bekezdések negatív megjegyzéseiben. Amennyire látom, egy „elmélet feltevései” három egymással rokon pozitív funkciót töltenek be: *a)* gyakran egy elmélet gazdaságos kifejtését avagy leírását biztosítják; *b)* sokszor elősegítik a hipotézisnek a következtetéseken keresztül történő tesztelését és végül *c)* [...] néha megfelelő eszközt jelentenek az elmélet érvényességi körét leíró feltételek specifikálásában. Az első két pont igényel bővebb kifejtést.

a) „Feltevések” alkalmazása egy elmélet kifejtésében

[...]

[...] egy elmélet vagy egy hipotézis egyrészt egy állítást tartalmaz, amely megmondja, hogy a speciális jelenségsoport szempontjából bizonyos tényezők fontosak, míg mások következőképpen nem fontosak, másrészt tartalmazza a fontosnak ítélt tényezők működési módjának egy specifikációját. Így a hipotézist úgy tekinthetjük, mint ami két részből áll: először is egy fogalmi világból, illetve absztrakt modellből, amely egyszerűbb, mint a „való világ”, és csak a hipotézis által fontosnak tartott tényezőket tartalmazza; másrészt pedig egy szabályhalmazból, amely meghatározza a jelenségeknek azt a csoportját, amelyek esetén a „modell” a „való” világ adekvát leképezésének tekinthető és specifikálja a modell változói és entitásai, valamint a megfigyelhető jelenségek közötti megfeleltetéseket.

Ez a két rész jellegében egymástól igen eltérő. A modell az „algebra”, illetve „logika” módján absztrakt és teljes. A matematika és a formális logika arra kell, hogy a modell konzisztenciáját és teljességét ellenőrizze, illetve következtetéseit feltárja. A modellben semmi helye és semmi funkciója a bizonytalanságnak, a talánoknak vagy a közelítő megoldásoknak. [...]

Ugyanakkor a modell alkalmazásának szabályai nem lehetnek absztraktak és teljesekek. Konkrétaknak és következőképpen tökéletleneknek kell lenniük – a teljesség csak egy fogalmi világban lehetséges és nem a „való világban”, ámde ez utóbbi az, ami értelmezhető.

Míg a modell nem más, mint megtestesülése annak a féligazságnak, hogy „nincs új a nap alatt”, addig a modellalkalmazás szabályai nem hagyhatják figyelmen kívül azt a nem kevésbé fontos féligazságot, hogy „a történelem sohasem ismétli önmagát”. [...] Ha arra törekszünk, hogy a tudományt amennyire csak lehet „objektívvé” tegyük, akkor azt kell célul kitűznünk, hogy amennyire

csak lehet, explicit módon határozzuk meg szabályait és tágítsuk mindazon jelenségek tartományát, amelyre ezt meg is tehetjük. De bármennyire is sikeres ez a törekvésünk, még mindig elegendő tér marad a szabályok alkalmazásának megítélésére. Minden jelenségnek megvannak a maga sajátosságai, a szabályok által le nem fedhető vonásai. Annak megítélése, hogy ezeket figyelembe kell venni vagy sem, hogy ezek érintik vagy sem azt, hogy milyen entitások által, milyen megfigyelhető jelenségeket kell identifikálni a modellen belül, az egy olyan képesség, amit nem lehet megtanítani. Ezt nem lehet bemagolni, csak sok-sok tapasztalattal, „egészséges” tudományos légkörben élve megtanulni. Valamennyi tudományban ezen a ponton válik el az „amatőr” a „profitól”, ez az a hajszál, amely a tudóst elválasztja a „megszállottól”.

[...]

Amikor egy elmélet „alapvető feltevéseiről” beszélünk, azt hiszem, hogy az absztrakt modell kulcselemeit próbáljuk megragadni. Általában számtalan mód kínálkozik arra, hogy egy modellt a maga teljességében írjunk le [...]. Ezek logikailag mind ekvivalensek: amit egyik szempontból egy modell axiómáinak vagy posztulátumainak tekinthetünk, az más szempontból tételnek is tekinthető, és megfordítva. Azokat a speciális „feltevéseket”, amelyeket „döntőnek” nevezünk, azon az alapon választjuk ki, hogy mennyire felelnek meg a modell egyszerű és gazdaságos leírásának, mekkora az intuitív valószínűségük, és mennyire képesek megmutatni – még ha következtetéseiken keresztül is – a modell alkalmazásának vagy megítélésének releváns szempontjait.

b) A „feltevések” szerepe az elmélet közvetett tesztelésében

Egy hipotézis kifejtésekor nyilvánvalónak tűnik, hogy a kifejtéshez szükséges állítások mely része vonatkozik a „feltevésekre” és mely része a következtetésekre; ám mégse könnyű szabatosan megfogalmazni ezt a különbséget. Úgy gondolom, hogy ezt nem annyira magának a hipotézisnek a jellege határozza meg, hanem inkább a hipotézis konkrét felhasználási módja. Ha pedig ez így van, akkor egy modellel kapcsolatban az állítások osztályozásának problémamentessége azt tükrözi, hogy egyértelműen meghatározott a hipotézisek felhasználásának a célja. Abból a lehetőségből, hogy egy absztrakt modell tételei és axiómái felcserélhetők, az a lehetőség következik, hogy az absztrakt modellnek megfelelő szubsztanciális hipotézis „következtetései” és „feltevései” is kölcsönösen felcserélhetők. Ez nem azt jelenti, hogy bármely következtetés kicserélhető bármely feltevessel, hanem csak azt, hogy létezik az állításoknak egy olyan halmaza, amelyből már következik a többi.

[...]

[...] az, amit egy hipotézis feltevésének nevezünk, csak annyiban használható a hipotézis érvényességének az ellenőrzéséhez (annyiban szolgált köz-

vetett bizonyítékokat), amennyiben ezt a feltevést magát is a hipotézis következtetésének tekinthetjük, és a valósággal való összhangja lehetetlenné teszi bizonyos következtetések megcáfolását, illetve amennyiben ez a feltevés olyan újabb gondolati következtetésekhez vezet, amelyek alkalmasak az empirikus megfigyelésre. Ez a bizonyíték azért csak közvetett, mivel a feltevés, illetve az asszociált következtetések nem arra a jelenségcsoportra vonatkoznak, amelyet a hipotézis magyarázni kíván. Valójában mint az a fentiekből kiderül – ez az a fő kritérium, amelynek segítségével eldönthetjük, hogy egy állítást a „feltevések” vagy a „következtetések” közé soroljunk be; a közvetett bizonyíték pedig akkora nyomatékot kap, amennyire szoros kapcsolatot tételezünk fel a két jelenségcsoport között.

Egy hipotézis „feltevései” más módon úgy segíthetik elő a közvetett tesztelést, hogy kimutatják a más hipotézisekkel való rokonságot, és így a rokon hipotézisek érvényességét igazoló bizonyítékok relevánssá válnak a szóban forgó hipotézis szempontjából is. Tegyük fel például, hogy egy hipotézist egy bizonyos magatartástípussal kapcsolatban fogalmaztak meg. Egy ilyen hipotézis általában bármilyen speciális „feltevés” nélkül megfogalmazható. De tegyük fel, hogy a hipotézis ekvivalens egy sor feltevessel, például azzal a feltevessel, hogy az emberek az önérdeküket keresik.

Ebben az esetben hipotézisünk közvetett módon plauzibilissá válik, mivel más hipotézisek, melyek ugyanezt a feltevést alkalmazták, sikeresnek bizonyultak egy más jelenségcsoport esetében; legalábbis azt mondhatjuk, hogy nem példa nélkül álló és nem is sikertelen egy ilyen feltevés alkalmazása. Tulajdonképpen az az állítás, hogy a feltevések kimutatják a látszólag független hipotézisek közötti rokonságot, egy lépés az általánosabb hipotézisek megalkotása felé.

[...]

5. A gazdasági problémákra vonatkozó néhány következmény

Az előzőekben elemzett elvont elméleti-módszertani problémák közvetlen kapcsolatban vannak az „ortodox” elméletet állandóan mint „nem valóságű elméletet” támadó kritikákkal, valamint mindazokkal a kísérletekkel, amelyek – annak érdekében, hogy az elmélet felmentessék a vád alól – újrafogalmazzák az elméletet. [...]

[...] az ilyen bírálat messze nem érinti a lényegét, hacsak nem egészen ki olyan tényekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy a kritizált elméletől ilyen vagy olyan szempontból eltérő hipotézisek előrejelzései a jelenségek széles körére jobbak. Az igazság az, hogy a legtöbb hasonló bírálat nem egészen ki ilyen érvekkel, hanem majdnem teljes mértékben a „feltevések” és a „valós világ” közötti (feltételezetten) közvetlenül megfigyelhető eltéréseken alapszik. [...]

A bírálókat kevés vagy egyáltalán semmilyen bizonyítékot nem hoznak fel arra vonatkozóan, hogy az üzletemberek tényleges piaci viselkedése – amit tényleg csinálnak és nem csak mondanak – mennyire van összhangban egyrészt a bírált hipotézis, másrészt az alternatív hipotézisek következtetéseivel.

Sem az elmélet, sem „feltevései” nem lehetnek tökéletesen „valósághűek”, a szó szoros értelmében. [...]

Természetesen a tökéletesen valósághű elmélet fogalma csak egy papírtigris. Nincs olyan bíráló, akinek célja ez a logikai szélsőség lenne, legfeljebb csak annyit mond, hogy az általa bíralt elmélet „feltevései” „túlságosan” irreálisak, és olyan feltevéseket javasol, amelyek reálisabbak, ám korántsem tökéletes, illetve szolgai módon. [...] Mi a kritériuma annak, hogy a valósághűségtől való eltérést még elfogadhatónak vagy már elfogadhatatlannak ítéljük meg? [...]

[...] A tudomány alapvető hipotézise az, hogy a látszat félrevezető, és csak a tények megfelelő interpretálása vagy átrendezése után derül ki, hogy a felszínen független és eltérő jelenségek egy mélyebben fekvő és viszonylag egyszerűbb struktúra megnyilvánulásai. Ennek a hipotézisnek – mint bármely másinak is – a megítélési alapja éppen a hipotézis gyümölcse – és ennek a tesztnek a tudomány ez idáig nagy sikerrel tett eleget. Ha bizonyos „gazdasági jelenségek” sokféleképpen és összetettnek tűnnek, ez bizonyára azért van, mivel még nem találtuk meg a megfelelő magyarázó elméletet. Lehetetlen az ismert tényeket az egyik oldalra, a „gyakorlatban közvetlenül alkalmazható” elméletet pedig a másik oldalra sorolni. Az elmélet éppen a „tények” észlelésének módja, és a „tényeket” elmélet nélkül nem lehet érzékelni. [...]

A leírási pontosság és az analitikus relevancia összekeverése nemcsak teljesen lényegtelen, hanem egyben ezek félreértését eredményezte, és a vélt hibák kijavítására irányuló kísérleteket tétlenül vitte. Az elméleti közgazdák által kifejlesztett absztrakt modellekben szereplő „ideáltípusokat” olyan leíró kategóriáknak tekintették, amelyek tökéletesen és közvetlenül megfelelnek a való világ entitásainak, függetlenül a modell felhasználási céljától. A valóság és a modell között feltárt nyilvánvaló eltérések szükségképpen olyan sikertelen kísérleteket ösztönöztek, amelyek tökéletes leíró kategóriákra próbáltak felépíteni egy-egy elméletet.

[...]

[...] Az ideáltípusok nem leíró kategóriák; feladatuk, hogy kiemeljék az adott probléma szempontjából döntő vonásokat. [...]

6. Következtetések

[...]

[...] A hipotézisek kidolgozása az inspiráció, intuíció és invenció dolga; lényege az, hogy valami újat látunk meg egy már jól ismert anyagban. Ez egy olyan folyamat, amelyet csak pszichológiai és nem logikai kategóriákkal lehet

leírni, csak önéletrajzokból és életrajzokból, nem pedig a tudományos módszerre vonatkozó értekezésekből lehet megtanulni, és csak maximákkal, valamint példákkal, nem pedig szillogizmusokkal és tételekkel lehet továbbfejleszteni.

Friedman, M.: *The Methodology of Positive Economics*. Első megjelenés: *Essays in Positive Economics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953.

Magyarul megjelent: Milton Friedman: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. (válogatta: Riesz Miklós, a fenti tanulmányt fordította: Király Júlia), Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

PAUL ANTHONY SAMUELSON

A metodológia problémái – vita.

Megjegyzés: Az American Economic Association 1962. december 27–29-ei ülése tűzte napirendjére „A metodológia problémái” című témakört. Az ülés megnyitóját Fritz Machlup tartotta. Ezen az ülésen hangzott el Ernest Nagel „*Assumption in Economic Theory*” („Feltevések a közgazdasági elméletben”) c. előadása, amelyben a tudományfilozófus védelmébe veszi az addig már sok kritikát kapott Friedman-tanulmányt, „*A pozitív közgazdaságtan módszertanát*”. (vö: Friedman-szemelvény.) A témáról folytatott vita egyik résztvevője Samuelson, akinek hozzászólása a fenti címmel került be a metodológiai irodalomba. (A vita további menetéről lásd a következő szemelvényhez írt megjegyzést.) – *HM*.

(részletek)

[...]

A „végsőbb magyarázatok” kereséséhez ragaszkodó más tekintélyekkel szemben [... a vitában – *HM*.] Friedman professzort örömmel üdvözölték [...].

[...] amit én és más olvasók Friedman új fordulatának hiszünk, amit a nevével kikerülve mostantól kezdve „F-csavar”-nak [„F-Twist”] fogok hívni – mert remélem, hogy ez félreértelmezése a szándékának –, az a következő: egy elmélet vindikálható, ha (néhány) következménye a közelítés egy hasznos fokáig, tapasztalatilag érvényes; „magának” az elméletnek vagy az „előfeltevéseinek” a tapasztalati irrealitása teljesen lényegtelen az érvényességének és értékének a szempontjából.

Néhol úgy tűnik, az F-csavar még tovább megy, és azt állítja: egy elméletnek kifejezett érdeme, ha tartalma és előfeltevései (vagy egy részük) irreális, mivel csak akkor illeszkedhetik jól tapasztalati helyzetek széles körébe, ha nem csak egy szűk valóságdarabkára szabták. Ha a bonyolult valóságot nem valami nála egyszerűbbel magyarázzuk, akkor (egyáltalán, ill. az elméletalkotással) nem sokat értünk el.

Az F-csavar utóbbi része elválasztható az alapvető részétől. Noha úgy vélem, hogy ennek az utóbbi résznek a fogalmazása félresikerült, és hogy a benne lévő igazság-csírát máshogy kellene kifejezni, a szűk terjedelem megakadályozza, hogy ezt itt megtárgyaljam, s arra kényszerít, hogy az alapvető F-csavarra összpontosítsak, amely alapvetően téved abban, hogy a ténybeli pontatlanság értelmében vett irrealitás még a közelítés tűrhető fokán is bármi más lehetne, mint az illető elmélet vagy feltételezés (vagy feltételezés-rendszer) hibája. Némely pontatlanságok rosszabbak, mint mások, ez azonban csak annyit jelent, hogy a tapasztalati tudomány elleni vétkek némelyike rosszabb, mint a többi, de semmi esetre sem jelenti azt, hogy a vétkek érdem, vagy hogy kis vétkek nem vétkek.

Egy filozófusnak vagy természettudósnak az F-csavar nem jelent túl sokat, és a tárgyalása talán el is hagyható. Napjaink közgazdászai számára azonban – és megkockáztatom, Friedman professzor számára is – az érvényessége lényegbevágó kérdés. A nem pozitivista Milton Friedmannek ugyanis [...] erős effektív kereslete van, amelyet a pozitívizmusnak egy érvényes F-csavarbeli jellegével ki lehetne elégíteni. A kritikusok szerint az F-csavar motivációja abban áll, hogy támogatást nyújtson (1) a tökéletes versenyen alapuló *laissez faire*-modellnek, amely folyamatos támadásoknak volt kitéve az utóbbi évszázadban a szakmán kívülről, és a monopolista verseny forradalma óta az utóbbi harminc évben a szakmán belülről is, (2) kisebb mértékben pedig a profitmaximalizálási hipotézisnek, a közhely, az igazság és a hamisság eme keverékének.

Még ha dr. Friedman azt állítja is, hogy ez nem így van; [...] mégis, úgy tűnik, magának az F-csavarnak helyes használata volna, ha azt mondanánk: „az F-csavar eredetéről és céljáról való elméletünk 'irreális' lehet ugyan (ami csak eufemizmus arra, hogy tapasztalatilag teljesen rossz), de – na és. Elméletünk következménye megfelel ama ténynek, hogy a chicagóiak arra használják a módszertant, hogy kimagyarázassák magukat, ha állításaikkal szemben ellenvetések merülnek fel.”

Ez persze olcsó tréfa. Bajos azt mondani, hogy valaki a saját csapdjába esik, s ugyanakkor azt hangoztatni, hogy nincs is ilyen érvényes csapda. Röviden kell elmagyaráznom, miért nem érvényes az F-csavar. Eme érvek közül sok megtalálható Friedman esszéjében is, ahogy arra Nagel rámutatott; de ez esetleg csupán nemes inkonzisztenciát mutat, s nem sebezhetetlenséget. Ráadásul

én nem egy konkrét személy nézeteit tárgyalom, hanem az F-csavart, s az éppilyen rossz lenne akkor is, ha más volna a neve, pl. S-csavar.

1. Definiáljunk egy elméletet (nevezzük B-nek), mint axiómák, posztulátumok vagy hipotézisek egy halmazát, amely valamit állít a megfigyelhető valóságról. (Ha semminemű elképzelhető megfigyelés nem tudja ezen axiómarendszer még elvileg sem cáfolni, megerősíteni, érinteni vagy hatással lenni rá, akkor B nem közgazdaságtan, csillagászat, fizika, biológia, vagy akármilyen, ami joggal lenne tudománynak nevezhető. Lehetne nyelv-modell, logika, matematika, matematikai valószínűség-számítás vagy geometria, netán játszózatás – de ez valami más.

2. Friedman egy olvasójának megbocsátható lenne olyasfajta csúsztatás, melyben úgy vélné, hogy a B-nek nevezett valaminek vannak következményei, (nevezzük őket C-nek), melyek valahogyan utána vagy belőle következnek és (így) valamennyire különböznek tőle.

3. Ugyanennek az olvasónak megbocsátható lenne, ha úgy gondolná, hogy éppúgy, ahogyan B-nek vannak C következményei, amelyek utána jönnek, ugyanúgy vannak egyfajta előzményei is, melyeket „előfeltevések”-nek nevezhetünk (és A-val jelölhetünk).

4. Az F-csavar azt mondja, hogy ami fontos, az a C-nek a tapasztalati realizmusa, legalább is „a közelítés egy tűrhető fokáig”. Ha C tapasztalatilag érvényes (realisztikus), akkor B fontos, még akkor is, ha A – és illetéknépp B maga is – tapasztalatilag nem érvényes (irreális abban az értelemben, hogy tapasztalatilag ellentmond ismert vagy megismerhető tényeknek, a közelítés bármely tűrhető fokán).

5. Ha C a B-nek a teljes következményhalmaza, akkor azonos B-vel. B implikálja saját magát, és mindent, amit ő maga implikál. C-nek nem lehet semmiféle olyan, bárhogyan definiált, ténybeli helyessége, amelyet B is ne élvezne. Az előfeltevések azon minimális halmaza, amelyből B következik, azonos B-vel, és ha A-t így értelmezzük, akkor annak realizmusa nem különbözhet a B elméletnek és a C következménynek a realizmusától.

6. Most azonban tekintsük a C egy valódi részalmazát, amely a B-nek néhány, de nem az összes implikációját tartalmazza, s amelyet „C-”-nek nevezhetünk. Tekintsük továbbá az előfeltevéseknek egy olyan kibővített halmazát, mely A-t valódi részalmazként tartalmazza, vagyis amely implikálja A-t (és B-t, C-t és C- -t), de azt A nem teljesen implikálja. Nevezzük ezt „A+”-nak. Formalizált jelölésekkel azt írhatjuk, hogy:

$$A+ \supset A \equiv B \equiv C \supset C-$$

7. Most pedig tételezzük föl, hogy C-nek teljes (vagy kielégítő) tapasztalati érvényessége van. És álljunk ki mellette. És álljunk ki a B elmélet és az A előfeltételezés mellett.

8. Nem mondhatjuk ugyanebben az értelemben, hogy $A+$ mellett is kiálunk, hacsak annak teljes tartalma is – amelyet úgy jelölhetünk, hogy $A+ \equiv B+ \equiv C+$ – nem érvényes tapasztalatilag. Ha $C+$ -nak az a része, amely nincs C -ben, irreális olyan értelemben, hogy tapasztalatilag hamis a közelítés megkövetelt szintjén, akkor abban egyértelműen $A+$ a hibás. $A+$ részének az érvénytelensége nem lényegtelen az értéke szempontjából. Ha $A+$ -nak csak az A részhalmaza érvényes, akkor $(A+)-(A)$ és $A+$ rossznak minősítendő. Ha – ahogy az gyakran megtörténik – nincs bizonyítékunk $A+$ ténybeli pontosságáról vagy pontatlanságáról, akkor egyszerűen megspóroljuk annak értékelését, és csupán A mellett törünk lándzsát. Ha semmiféle bizonyítéknak nincs hatása $(A+)-(A)$ -ra, akkor [...] $A \equiv B \equiv C$ -re összpontosítunk, megfelelkezve $A+$ -ról.

9. Fölösleges magyaráznom, hogy $C-$ tapasztalati érvényessége önmagában miért nem világítja meg azt, hogy $A \equiv B \equiv C$; fölösleges, mert épp e logikával számoltam le az előbb.

Ezzel teljessé vált bizonyításom az F -csavar hibás voltáról.

[...]

Nem szabad összetett tényekre szabályosságot – vagy megközelítő szabályosságot – erőltetni, ha ilyen nincs ott. A jó tudomány azokat a szabályosságokat és egyszerűségeket veszi észre, amelyek a valóságban benne vannak – majdnem azt mondtam, hogy „ott kinn”. Az epiciklusok szörnyűbbek, mint a tökéletes körök, de a régi csillagászoknak igazuk volt, amikor elhagyták a tökéletes köröket, s nem mondták azt, hogy „még ha hibásak és tökéletlenek is, mégiscsak a legjobb kerek a városban”.

[...]

A tapasztalat azt sugallja, hogy a természet titokzatos egyszerűséget mutat, csak tudnunk kell észrevenni. Ez külön előny, és nem feltétlenül van így. Az irreális, absztrakt modellek gyakran hasznosnak bizonyulnak e szabályosságok keresésében. (Néha viszont kutatók egész nemzedékeit vezethetik félre.)

E pszichológiai hasznosság nem tévesztendő össze a tapasztalati érvényességgel. A feketekávé hasznos lehet a fizikusoknak, matematikusoknak, közgazdászoknak és művészeknek. A kávé azonban mégiscsak kávé. Az ilyen absztrakt modellek olyanok, mint az építkezésen használt állványzat; az épületnek magától kell megállnia. Ha az absztrakt modellek tapasztalatilag hamis elemeket tartalmaznak, akkor ki kell dobnunk a modelleket, nem pedig elkendőzni a hibáikat.

[...]

Samuelson, P. A.: *Problems of Methodology – Discussion. American Economic Review*, May, 1963. Vol. 53, pp. 231–236.

(A szemelvényt Horváth László fordította.)

PAUL ANTHONY SAMUELSON

Elmélet és realizmus: Válasz.

Megjegyzés: A fenti címmel megjelent cikkben válaszolt Samuelson arra a kritikára, amelyet Fritz Machlup részéről kapott az American Economic Association 1962. december 27–29-ei, a metodológia problémáival foglalkozó ülésen elhangzott hozzászólása miatt (lásd előző szemelvény). Machlup cikke, – „Paul Samuelson on Theory and Realism” („Paul Samuelson az elméletről és a realizmusról”) – tulajdonképpen Friedman védelmében bírálja Samuelsont. Ez a cikk Samuelson válaszával együtt jelent még az *American Economic Review*-ban. (A vita előzményeiről lásd az előző szemelvényhez írt megjegyzést.) – HM.

(részletek)

1. A dzsiudzsicu művészete abban áll, hogy az ellenfél erejét saját maga ellen irányítsuk. Fritz Machlup nagyszerű lábmunkáját csodáltam, amikor olvastam arra irányuló kísérletét, hogy ahhoz, hogy megsemmisítse újabb állításmat, amely szerint egy elmélet szégyene és nem dicsősége az, ha ellentmond a ténynek, felhasználta a nemzetközi tényezőár-kiegyenlítődésről és az operacionálisan tartalmas tételekről szóló korábbi írásaimat.[...] Az ügy azonban komoly, és meg kell mondanom, hogy érzésem szerint semmi okom arra, hogy Machlup érvét megvizsgálva megváltoztassam véleményemet, vagy hogy elveim és gyakorlatom között bármiféle ellentmondást ismerjek el.

2. Tisztázzuk, miről is van szó. Senki sem gondolja, hogy valami is *tökéletes* lehet, főképp nem egy egyszerűsített elmélet. Minden tudós kiegyezik a közelítés bizonyos fokával; s ez így is van rendjén. [...] A tudomány iszonyú el-tévelyedésének tartom azt a nézetet, hogy *annál jobb egy elmélet, minél nagyobbak a gyengéi*; megjegyzem, hogy a szerencsésebb egzakt tudományok művelőinek eszükbe se jutna ilyesmit hangoztatni. A rabszolgasággal kapcsolatban Thomas Jefferson azt mondta, hogy reszket a hazájáért, ha arra gondol, hogy egy igazságos Isten van a Mennyekben. Nos, ama túlzó állításokkal kapcsolatban, amelyeket a közgazdaságtanban a dedukció és az *a priori* gondolkodás erejéről hangoztattak a klasszikus szerzők – Carl Menger, Lionel Robbins, Frank Knightnek néhány tanítványa, valamint Ludwig von Mises –, a mesterségem jó híréért reszketek. Szerencsére mindezt már magunk mögött hagytuk. Még sincs ok arra, hogy a tapasztalati valóság megcáfolására buzdítsunk, még kevésbé, hogy dicsóítsuk az ilyen cáfolást.

3. Álláspontom éppoly ártatlan, mint amilyen közhelyes. Mégis, Machlup úgy hiszi, hogy abból fakad, hogy minden elméletet visszautasítok. (A „minden elmélet” kétszer alá van húzva a példányomban). Ő azt mondja: „Egy elmélet, a definíciójából fakadóan, sokkal szélesebb körű, mint a belőle levont bármely következtetés.” Ki által adott definícióból fakadóan? Machlup által? Az Isten által? A Webster-féle értelmező szótár által? Nos, nem az enyém által – ahogy

világos kell legyen mindazoknak, akik olvasták korábbi hozzászólásomat. Sőt, a Machluppal szemben e tárgyra vonatkozó még élesebb nézetkülönbséget is be kell vallanom. A tudósok sosem „magyaráznak meg” egy viselkedést egy elmélet, vagy bármilyen más eszköz segítségével. Minden „mélyebb magyarázattal” pótolta leírásról tüzetesebb vizsgálat után kiderül, hogy az csak egy másik leírás, bár lehet, hogy hasznosabb leírás, mert szélesebb területet fed le és világít meg.
[...]

Samuelson, P. A.: *Theory and Realism: A Reply. American Economic Review*, September, 1964. Vol. 54, pp. 736-739.

(A szemelvényt Horváth László fordította.)

FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

A társadalomtudományok tényei

(részlet)

1.

Manapság nincs olyan általánosan elfogadott terminus, amely alkalmas volna az alábbiakban érintett diszciplínák megjelölésére. A „moral sciences” kifejezés *John Stuart Mill* értelmében megközelítőleg ugyan lefedte a területet, régen ódivatúvá vált azonban, s a legtöbb olvasóban nemkívánatos mellékjelentéseket idézne fel. Bár emiatt tanulmányom címében az ismerősen csengő „társadalomtudományok” terminust kell alkalmaznom, mégis annak hangsúlyozásával kell kezdenem, hogy az alábbiakban jelzett problémák korántsem jelentkeznek a társadalmi élet jelenségeit tárgyaló valamennyi diszciplínában. [...] a nyelv vagy a piac, a jog vagy a legtöbb társadalmi intézmény [...] megjelöléseként – *HM.*] kénytelen vagyok a „társadalomtudományok” némileg félrevezető terminusát alkalmazni.

[...] egyre határozottabb meggyőződés alakult ki bennem, hogy mindazok, akik a gazdaságtan terén a közfelfogásnak megfelelően értelmes dolgokról beszélnek, állandóan sértik a tudományos módszer természettudományokból eredeztetett kánonjait; továbbá, hogy még a társadalmi jelenségek magyarázatára vállalkozó természettudósok is ugyanezt teszik, persze ha legalább bizonyos mértékig tartják magukat a józan észhez; illetve hogy azokban a nem ritka esetekben, amikor természettudósok komolyan próbálják meg szakáguk gondolati beidegződéseit társadalmi jelenségekre alkalmazni, az eredmény csaknem kivé-

tel nélkül szerencsétlennek bizonyul [...] Könnyen mutathatunk rá ugyan a társadalomtudományok „tudományosságának” előmozdítását célzó legtöbb konkrét törekvés abszurditására, ezzel szemben sokkal kevésbé könnyű meggyőzően védelmezni saját módszereinket, amelyek, bár a konkrét alkalmazás során a legtöbb ember számára kielégítőnek tűnnek, a kritikus vizsgálódás fényében mégis gyanúsán emlékeztetnek arra, amit rendesen „középkori skolasztikának” szokás nevezni.

[...]

2.

A társadalomtudományok mármost kivétel nélkül annak a módozatait tanulmányozzák, ahogy az emberek környezetükkel – a többi emberrel vagy a dolgokkal – szemben viselkednek [...]. Vajon miként kell meghatározniuk vagy osztályozniuk tevékenységük tárgyait ahhoz, hogy megmagyarázhassuk vagy megérthessük cselekedeteiket? [...]

Az emberi tevékenység tárgyai a társadalomtudományok szempontjából [...] nem annak megfelelően azonos vagy különböző fajtájúak, nem aszerint tartoznak azonos vagy különböző osztályhoz, hogy mi megfigyelők mit tudunk róluk, hanem hogy meglátásunk szerint a megfigyelt személy mit tud róluk. [...]

Amit [...] ténylegesen érzékelünk egy másik személy cselekvéséből, azt mindenkor kiegészítjük azzal, amit a dolgok általunk ismert klasszifikációs rendszereként belevetünk ebbe a személybe, nem mert megfigyelünk másokat, hanem mert mi magunk ezeknek az osztályoknak a terminusaiban gondolkodunk. [...]

3.

[...] először is néhány félreértést kell tisztáznom, azután pedig magyarázatot kell adnom egy – ezzel az osztályozási folyamattal szembeni igényre [...].

Arról a félreértésről van szó, hogy a társadalomtudományok az egyéni viselkedés *magyarázatára* törekednének, s konkrétan arról, hogy az általunk alkalmazott klasszifikáció kimunkált folyamata ilyen magyarázat volna vagy ilyen magyarázatot szolgálna. Ha valamely „tudatos” cselekvésre magyarázatot lehet adni, úgy ez a pszichológia, nem pedig a gazdaságtan, a nyelvészet, a jogtudomány vagy bármely más társadalomtudományi szakág feladatköréhez tartozik. Itt a megérthető egyéni viselkedés típusainak pusztán osztályozását végezzük, kibontakoztatjuk ezt a klasszifikációt – röviden azt az anyagot rendezzük, amelyet föl kell használnunk további feladataink megoldása során. A közgazdászok, s ez a megállapítás talán igaz a többi társadalomtudományra is, rendsze-

rint némi szégyenérzettel ismerik el, hogy feladatvállalásuknak ez a része „mindössze” egyfajta logika. [...]

Az említett igény pedig közvetlenül adódik [... abból – HM.], hogy ugyanis az alkalmazott logika egy ágazatáról van szó. Első hallásra azonban igencsak megdöbbenően hangzik. Arról van szó, hogy saját elménk ismereteiből „a priori”, „deduktív” vagy „analitikus” értelemben levezethető az értelmes viselkedés valamennyi lehetséges formájának (legalábbis elvileg) *kimerítő* klaszszifikációja. Ezzel az igénnyel szemben is megfogalmazódnak [...] azok a közgazdászoknak címzett kötekedő megjegyzések, amelyek amiatt [...] szólnak meg bennünket, hogy tudásunkat saját elménk belsejéből fejtjük ki terjengősen. Ha viszont meggondoljuk, hogy értelmes viselkedésről szólva saját szellemünk fényében értelmezett cselekvéseket tárgyalunk, úgy ez az igény már nem kelt rossz benyomást, és valójában mindössze egy magától értetődő körülményt fogalmaz meg. [...]

[...] az ily módon osztályozott egyéni viselkedések különböző fajtáit hipotetikus modellek építőelemeiként alkalmazzuk, arra törekedvén, hogy a társadalmi viszonyoknak a mi világunkban ható mintáit reprodukáljuk. [...] Vajon [...] ahelyett, hogy a saját gondolkodásunkban föllelhető mozzanatokból „modelleket konstruálunk”, nem pusztán megfigyelésből és tapasztalatból kellene merítenünk minden ismeretünket?

Igen elterjedt az az elképzelés, hogy ha az egyéni cselekvéstől a társadalmi közösségek megfigyeléséhez fordulunk, akkor a hozzávetőleges és szubjektív spekulációk birodalmából lépünk át az objektív tények körébe. Ez mindazok hitvallása, akik úgy vélik, hogy a társadalomtudományokat a természettudományok modelljét utánozva teszik „tudományosabbá” [...]

Hitem szerint azonban pusztán illúzió [...], hogy [...] az olyan szociális közösségek, mint a „társadalom” vagy az „állam” vagy bármely konkrét társadalmi intézmény vagy jelenség bármilyen értelemben objektívebb volna, mint az egyének értelmes cselekvései. Amellett fogok érvelni, hogy a „társadalmi tények” – abban a sajátos értelemben, amelyben ez a terminus a fizikai tudományokban szerepel – nem nagyobb mértékben tények, mint az egyéni cselekvések vagy ezek tárgyai; hogy ezek az úgynevezett „tények” igen pontosan a saját elménkben található összetevőkből felépített szellemi modelleknek ugyanahhoz a fajtájához tartoznak, mint amelyeket az elméleti társadalomtudományokban is konstruálunk [...]

[...] a társadalomtudományoknak mindenkor azt szokták tanácsolni, [...] hogy a történelmet a tényekért faggassák, a kísérleti metódus helyett pedig a „történelmi módszer” alkalmazását javasolják. [...]

[...] A helyzet korántsem az, hogy először „adott” történelmi tényeket tanulmányozunk, s talán ezt követően általánosítunk belőlük. Sokkal inkább arról van szó, hogy elméletet alkalmazunk, amikor egy korszakkal kapcsolatos

ismereteink közül bizonyos részeket kiemelünk, s egyazon történelmi tény értelmesen kapcsolt összetevőiként fogjuk fel őket. A maguk egészében sohasem figyelünk meg államokat vagy kormányzatokat, csatákat vagy kereskedelmi tevékenységeket, vagy épp népeiségeket. E kifejezések bármelyikét alkalmazva, mindenkor olyan sémára utalunk, amely értelmes viszonyok révén kapcsolja egybe az egyéni tevékenységeket; olyan elméletet használunk ugyanis, amelyből kiderül számunkra, hogy mi része és mi nem része tárgyunknak. [...]

A társadalomelmélet, az általam használt értelemben, logikailag tehát megelőzi a történelmet. [...] A történész által tárgyalt társadalmi komplexumok, szociális egészek sohasem találhatók meg készen abban az értelemben, ahogy a szerves, állat- és növényvilág állandó struktúrái készen adóttak. Ő maga hozza létre ezeket konstrukciós vagy értelmezési aktus révén [...]

[A társadalomtudományok ... – HM.] nem a társadalmi *egészekről* mint egészekről szólnak; nem tesznek úgy, mintha tapasztalati megfigyelések révén képesek volnának olyan törvények fölfedezésére, amelyekhez az emberi viselkedés, vagy épp az említett komplexumok változása igazodik. Célkitűzésük inkább az, [...] hogy *konstruálják* ezeket a komplexumokat, hogy a strukturális viszonyok olyan sémáit rajzolják meg, amelyeket a történész alkalmazhat, amikor jelentéssel bíró egészé próbálja egybefogni a ténylegesen föllelt mozzanatok. [...]

[...] a társadalomtudományok elméletei nem olyan „törvényekből” állnak, amelyek fizikai terminusokban definiálható objektumok viselkedésének tapasztalati szabályai volnának. A társadalomtudományok elméletei mindössze arra tesznek kísérletet, hogy olyan érvelési technikát kínáljanak, amely segít a konkrét tények egybekapcsolásában, ám, a matematikához vagy a logikához hasonlóan, nem magukról a tényekről szól. Ennélfogva [...] sohasem igazolhatók vagy falszifikálhatók a tényekre utalva. Mindössze azt ellenőrizhetjük és kell is ellenőriznünk, hogy előfeltevéseink adottak-e a konkrét esetben. [...] Maga az elmélet azonban s értelmezésének szellemi sémája sohasem „verifikálható”, hanem csak konzisztenciája mérhető fel. Akár irrelevánsnak is bizonyulhat, ha a belőle adódó feltételek sohasem teljesülnek; vagy inadekvát lehet, mert nincs megfelelő számú feltételre tekintettel. A tények mégsem falszifikálhatják jelentősebb mértékben, mint amennyire a logikát vagy a matematikát cáfolhatják.

[...]

Hayek, F. A. von: *The Facts of the Social Sciences*. In: Hayek, F. A. von: *Individualism and Economic Order*. Chicago: Gateway Edition, 1972. 57–76. o. (A Cambridge University Moral Sciences Club előtt 1942-ben tartott előadás) Magyarul megjelent: Friedrich A. von Hayek: *Piac és szabadság*. (Válogatta: Madarász Aladár), Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1995. 253–269. o.

(A tanulmányt Mezei I. György fordította.)

FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK

A tudás látszata

(részlet)

[...]

Szemben a fizikai tudományokkal, a közgazdaságtanban és más komplex jelenségekkel foglalkozó tudományágakban a vizsgálendő jelenségeknek nem minden összefüggéséről tudunk kvantitatív adatokat gyűjteni, és sokszor épp a leglényegesebbekről nem. Míg a fizikai tudományokban általában azt feltételezik – és valószínűleg jó okkal –, hogy a vizsgált jelenségre ható bármely fontos tényező közvetlenül megfigyelhető és mérhető, az olyan komplex jelenségek esetében, mint a piac, amely nagyszámú egyén cselekvésétől függ, a folyamat kimenetelét meghatározó valamennyi körülmény [...] aligha lesz valamikor is tökéletesen megismerhető vagy megmérhető. S miközben a természettudományokban a kutató mérni tudja azt, amit egy *prima facie* elmélet alapján fontosnak tart, a társadalomtudományokban gyakran azt tekintik fontosnak, ami a mérés számára hozzáférhető. Ezt néha odáig viszik, hogy az elmélettől megkí-vánják, hogy kizárólag mérhető mennyiségekre legyen alapozva.

Aligha tagadható, hogy egy ilyen kívánság meglehetősen önkényességgel korlátozza azoknak a tényeknek a körét, amelyek a való világban felmerülő jelen-ségek lehetséges okának tekinthetők. Ez a nézet [...] egészen paradox következményekhez vezet. A piaccal és hasonló társadalmi struktúrákkal kapcsolatban természetesen számos tényt ismerünk, amit nem tudunk mérni és amiről csak rendkívül pontatlan, általános információval rendelkezünk. [...]

[...]

Miért kell mármost a közgazdaságtan esetében megvállanunk tudatlansá-gunkat olyan jellegű tények kapcsán, amilyenek esetében a természettudo-mányok kutatóitól pontos információt szoktak elvárni. Talán nem meglepő, hogy azok, akiket lenyűgöz a természettudományok példája, ezt a helyzetet nem tartják kielégítőnek, és ragaszkodnak a bizonyítás ott fellelhető típusához. Ennek az az oka [...], hogy a társadalomtudományokban a biológiához hason-lóan, de a többi természettudománytól eltérően, *lényegi* komplexitást felmutató struktúrákkal van dolgunk, vagyis olyan struktúrákkal, amelyeket csak vi-szonylag nagy számú változót tartalmazó modellekkel lehet kielégítően jelle-mezni. [...]

[...] A szervezett komplexitás itt azt jelenti, hogy az azt kifejező struktúra jellege nem csupán az egyes összetevők tulajdonságain és relatív gyakoriságán múlik, hanem azon is, hogy az egyes elemek milyen módon kapcsolódnak egymáshoz. Az ilyen struktúrák működésének magyarázatánál ezért az egyes

elemekre vonatkozó konkrét információ nem helyettesíthető statisztikai in-formációval, hanem minden egyes elemről teljes körű egyedi információval kell rendelkezünk, ha az elméletből az egyes elemekre vonatkozó következtetése-ket kívánunk levonni. [...]

[...] A matematikai eljárás mód jelentős előnye, hogy segítségével algebrai egyenletek formájában fejezhető ki egy jelenség jellege általában, anélkül, hogy ismernénk a konkrét megnyilvánulásában szereplő numerikus értékeket. Az algebrái technika nélkül aligha alkothattunk volna ilyen átfogó képet a különbö-ző piaci események kölcsönhatásairól. Innen ered azonban az az illúzió is, hogy e módszer felhasználható a szóban forgó nagyságok számszerű értékének meg-határozására és előrejelzésére is; innen származtatható a mennyiségi vagy nu-merikus állandók meddő keresése. Történt mindez annak ellenére, hogy a mo-derne matematikai közgazdaságtan megalapítóinak soha nem voltak ilyen illúziói. Az igaz, hogy a piaci egyensúlyt leíró egyenletrendszereik úgy vannak megfogalmazva, hogy *amennyiben* az absztrakt formulák minden üres helyét ki tudnánk tölteni, vagyis *amennyiben* az egyenletek valamennyi paraméterét is-mernénk, úgy ki tudnánk számítani valamennyi értékesített áru és szolgáltatás árát és mennyiségét. De amint ezt *Vilfredo Pareto*, eme elmélet egyik megalap-ítója világosan kimondta, az elméletnek nem lehet célja, hogy „az árak nume-rikus értékét megadja”, mert – mint mondja – „abszurd” feltevés, hogy az ösz-szes adathoz hozzá tudunk jutni. A lényegét már a modern közgazdaságtan kiváló előfutárai, a tizenhatodik századi spanyol szerzők meglátták, akik hang-súlyozták, hogy a matematikai ár – ahogy ők mondták, a *pretium mathema-ticum* olyan sok egyszeri körülménytől függ, hogy ember soha meg nem ismer-heti, legfeljebb Isten. Néha azt szeretném, hogy matematikai közgazdaszaink is megszívleljék ezt. Be kell vallanom, gyakran kétségeim vannak afelől, hogy a mérhető mennyiségek keresésére irányuló törekvéseik lényegesen hozzájárul-tak-e a gazdasági jelenségekkel kapcsolatos *elméleti* tudásunk bővüléséhez, szemben érdemeikkel a konkrét helyzetek leírásában. Nem vagyok hajlandó elfogadni azt a kifogást sem, hogy a kutatásnak ez az ága még mindig nagyon fiatal: *Sir William Petty*, az ökonometria megalapítója végül is *Sir Isaac Newton* idősebb kollégája volt a Royal Societyben!

[...]

[...] A természettudományok újabbkori fejlődése annyira fölülmúl min-den várakozást, hogy a tudományok bármilyen korlátjának említése szükség-képpen gyanakvást vált ki. E felismerést elsősorban azok háritják el, akik abban bíztak, hogy az egyre tökéletesedő előrejelzés és irányítás, amit általában a tu-dományos haladás hatásának tulajdonítanak, a társadalmi folyamatokra alkal-mazva lehetővé teszi majd, hogy a társadalmat teljesen a magunk tetszése sze-rint alakítsuk. Igaz, hogy szemben a természettudományos felfedezések okozta lelkesültséggel, a társadalom tanulmányozása révén nyert felismerések inkább

korlátokat szabnak vágyainknak; és talán nem meglepő, hogy szakmánk szenvedélyes ifjú művelői ezt az eredményt nem mindig hajlandók elfogadni. A tudomány hatalmába vetett korlátlan bizalom túlságosan gyakran alapozódik ama a tévhitre, hogy a tudományos módszer kész technikák alkalmazását jelenti, illetve a tudományos eljárás formájának, nem pedig a tartalmának az utánzását, mintha egy szakácskönyvből kiolvasható lenne bármely társadalmi probléma megoldása. Néha egyenesen úgy tűnik, hogy a tudomány technikája könnyebben elsajátítható, mint az azt feltáró gondolkodás, hogy mi is a probléma és miként kell megközelíteni.

Komoly probléma, hogy a nagyközönség egészen mást vár el [...] a tudománytól, mint amire az valójában képes, mert még ha az igazi tudósok felismerik is a társadalom dolgaiba való tudatos beavatkozás korlátait, mindaddig, amíg a közönség többet vár, mindig lesznek olyanok, akik úgy tesznek – esetleg őszintén hisznek benne –, mintha többre volnának képesek a közigények kielégítése terén, mint amennyit a valóságban tehetnek. [...]

[...] Ha abban a hitben cselekszünk, hogy birtokában vagyunk annak a tudásnak és hatalomnak, amely lehetővé teszi számunkra a társadalmi folyamatok tetszőleges alakítását, bár ezzel a tudással valójában *nem* rendelkezünk, komoly károkat okozhatunk. [...] a társadalom szférájában az a tévhit, hogy bizonyos hatalom gyakorlásának jótékony hatása lesz, nagy valószínűséggel csak az embereket kényszerítő új hatalmat hoz létre. Ha ez a hatalom önmagában nem is rossz, gyakorlása nagy valószínűséggel megakadályozza azoknak a spontán rendező erőknél a működését, amelyek oly nagy mértékben segítik az embert céljai elérésében anélkül, hogy tökéletesen megértené őket. Még csak a kezdeti lépéseket tesszük annak megértésében, hogy milyen kifinomult kommunikációs rendszeren alapul a fejlett ipari társadalmak működése – ez a piacnak nevezett kommunikációs rendszer a szétszórt információ megemésztésében hatékonyabb mechanizmusnak bizonyul, mint bármely ember által tervezett mechanizmus.

Hayek, F. A. von: *The Pretence of Knowledge. In: Hayek, F. A. von: New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas.* London: Routledge and Kegan Paul, 1978. 24–34. o. (A Nobel-díj átvételekor 1974-ben mondott beszéd.) Magyarul megjelent: Friedrich A. von Hayek: *Piac és szabadság.* (Válogatta: Madarász Aladár), Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995. 312–321. o.

(A tanulmányt Tóth Sándor fordította.)

(A szemelvényben az eredeti szöveg lábjegyzeteit nem közöljük.)

A RCÉLEK

John Neville Keynes

(1852–1949)

John Neville Keynes „A politikai gazdaságtan tárgya és módszere” (1891) című könyvének köszönhetően kap fontos szerepet a közgazdaságtan történetében, bár minden róla készült írás a nála nagyobb hírnevet szerzett fia, John Maynard Keynes (1883–1946) nevét első helyen említi meg vele kapcsolatban.

Marshall korai tanítványainak egyike volt, akinek pályafutását Marshall kezdetben aktívan támogatta, bevonta őt előadásába, majd hozzásegítette az Oxfordban, 1888-ban megüresedő professzori állás elnyeréséhez. Itt Keynes végül is csak két évig dolgozott, ezt követően többféle nem tanári állást is elvállalt, többek között a cambridge-i egyetemen, ahol az adminisztráció vezetőjeként dolgozott 1910 és 1925 között.

Logikáról írt első könyve a világos előadásmódnak és a matematikai szimbólumok mellőzésének köszönhetően sokáig használatban maradt.

A politikai gazdaságtan módszertanáról szóló híres könyve a Marshall által vezetett *cambridge-i iskola metodológiájának alapvonalait* fektette le. Ez Marshall fő művével („A közgazdaságtan alapelvei”, 1890) egy időben jelent meg, a két könyv ugyanazt a szellemiséget tükrözött és tulajdonképpen kiegészítette egymást. Az előző évtizedek módszertani vitáit (lásd Menger- és Schmoller-arcél), amelyeket többen a politikai gazdaságtan tudományos jellegének a megkérdőjelezéseként is értelmeztek, Keynes lezártnak minősítette. Több lényeges szempontból is igyekezett kibékíteni a különböző álláspontokat. Újrafogalmazta a politikai gazdaságtannak a többi társadalomtudománytól

való megkülönböztetését, és élesen elhatárolta egymástól a pozitív és normatív szemléletű politikai gazdaságtant, valamint a politikai gazdaságtan „művészetét”. Könyvében elsősorban a politikai gazdaságtannal mint *tiszta pozitív tudománnyal* foglalkozott. Kifejezésre juttatta az empirikus és induktív, valamint az absztrakt és deduktív *módszerek összeilleszthetőségét*, amivel tulajdonképpen Milltől elhatárolódva állt középutra. Ugyancsak Milltől eltérő álláspontot képviselt, amikor elismerte a *matematikai eszközök* használatának fontosságát a politikai gazdaságtanban. A gazdasági elméletek fejlődésében a természettudományokhoz hasonló *folytonosságot* látva, a különböző iskolák szintézisére törekvéseként mutatta be kora közgazdaságtanát.

Miután könyvét befejezte, már inkább csak metodológiai témákkal foglalkozott, s bár több könyve nem jelent meg, több módszertani címszót ő írt meg a Palgrave-lexikon számára.

Keynes módszertani könyvének sikere Anglián kívül is jelentős, Marshallhoz hasonlóan nagy hatást gyakorolt mind az európai, mind az amerikai közgazdaságtan fejlődésére. A 20. század metodológiai vitái szempontjából különös jelentőséget ad Keynes könyvének az a tény, hogy *Friedman* „A pozitív közgazdaságtan módszertana” (1953) c. írását Keynes tekintélyének elismerésével kezdi, és saját tanulmányát tulajdonképpen a Keynes által felvetett problémák újratárgyalásaként írja meg.

Amikor az USA-ban, 1955-ben újranyomatják Keynes könyvét, a metodológus Machlup (1902–1983) a könyvet ismertető cikkében minden közgazdász tanár és diák számára feltétlenül fontos, és nem is sok fáradságot igénylő olvasmányként mutatja azt be.

FŐBB MŰVEI

1884. *Studies and Exercises in Formal Logic*. London: Macmillan.
1891. *The Scope and Method of Political Economy*. London: Macmillan.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Blaug, M. 1980. *The methodology of economics: or how Economists explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
Deane, P. 1983. The Scope and Method of Economic Sciences. *The Economic Journal*, 93, March.
Friedman, M. 1953. The Methodology of Positive Economics. In: *Essays in Positive Economics*. Chicago: The University of Chicago Press. Magyarul: A pozitív közgazdaságtan módszertana. In: M. Friedman: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

- Machlup, F. 1957. John Neville Keynes' Scope and Method. *Southern Economic Journal*, Vol. 23. January. In: F. Machlup: *Methodology of Economics and Other Essays*. New York, San Francisco, London: Academic Press. 1978.

(Hild Márta)

Lionel Charles Robbins

(1898–1984)

Robbins angol neoklasszikus közgazdász, akit nehéz lenne egyértelműen besorolni a különböző neoklasszikus iskolák bármelyikébe. A liberális gazdaságfilozófia elkötelezett híve volt, aki a *London School of Economics (LSE)* *professzoraként* nemcsak tanítványaira, hanem az angol kormányzatra is jelentős hatást tudott gyakorolni.

Az LSE-n folytatta tanulmányait, és később ugyanitt kapott állást. A II. világháború alatti kormányzati szolgálat kivételével 1929 és 1960 között a közgazdaságtan tanszék vezetője volt, de azt követően is, hogy elvállalta a *Financial Times* elnöki posztját, élete végéig kapcsolatban maradt az LSE-vel.

Már az 1920-as években sem tartozott az Angliában domináns marshalli hagyományt követő közgazdászok közé, inkább Jevons és Wicksteed (1844–1927) nézeteihez kötődött. Ezen túlmenően angol kortársainál sokkal jobban ismerte és alkalmazta a *kontinentális európai közgazdasági hagyományokat* (mind a lausanne-i, mind az osztrák, mind a svéd iskola nézeteit). Erről az álláspontról kiindulva bírálta pl. Marshall reálköltség-elemzését és a reprezentatív vállalat elméletét, továbbá Pigou jóléti közgazdaságtanát. Bár határozottan szembe szállt Keynes „Általános elmélet”-ével is, a II. világháború után mégis elfogadta a foglalkoztatásnövelés céljából a kormányzati beavatkozást.

Az 1950-es évektől kezdve elsősorban a *közgazdaságtan történetével* foglalkozott, főleg az angol közgazdaságtan fejlődésével. Teljes meggyőződéssel amellet érvelt, hogy az angol klasszikus közgazdászok nem ragaszkodtak elég következetesen a kontinentális *laissez-faire* dogmához.

Robbins tevékenységének legismertebb területe azonban a *közgazdaságtan metodológiájához* való hozzájárulása. A „Tanulmány a közgazdaságtudomány természetéről és jelentőségéről” című mű az 1932-es megjelenéstől kezdve egészen az 1960-as évekig talán a legidézettebb módszertani mű, amit nem feltétlenül Robbins nézeteinek az eredetisége, hanem a megfogalmazásoknak a világossága és egyszerűsége indokol. Robbins felfogása nagyon sok tekintetben hasonlóságot mutat az *osztrák közgazdászok* metodológiai állásfoglalásaival.

Robbins élesen elhatárolja a közgazdaságtant mint tudományt azoktól a társadalomtudományoktól, amelyek *értékítéletre* vezetnek. A közgazdaságtan szerinte nem az emberi cselekvés bizonyos fajtáit vizsgálja, hanem az emberi cselekvés bizonyos aspektusait. A közgazdaság-tudomány definíciójára vonatkozó elemzését és magát a *közgazdaságtan tárgyának* robbinsi definícióját a *mainstream* közgazdaságtan is elfogadta, sőt a közgazdaságtan tankönyvek révén széles körben még népszerűsítette is, bár az értékmentességet többen bírálták. Robbins könyvének többi részét meglehetősen sok kritika érte. Többen kifogásolták a gazdaságelmélet feltevéseire, az előrejelzésre, illetve az elméletek ökonometriai tesztelésére vonatkozó állásfoglalásait. Az empirikus nézeteket elvető Robbinst általában a „szélsőséges a prioristák” közé sorolják.

FŐBB MŰVEI

1932. (1935, 1969.) *Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan.
 1934. *The Great Depression*. London: Macmillan.
 1937. *Economic Planning and International Order*. London: Macmillan.
 1939. *The Economic Basis of Class Conflict*. London: Macmillan.
 1952. *The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy*. London: Macmillan.
 1958. *Robert Torrens and the Evolution of Classical Economics*. London: Macmillan.
 1968. *The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought*. London: Macmillan.
 1971. *Autobiography of an Economist*. London: Macmillan.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Blaug, M. 1980. *The methodology of economics: or how Economists explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Caldwell, B. J. 1982. *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Georg Allen & Unwin.
 Hutchison, T. W. 1938. *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*. London: Macmillan.
 Ifj. Zeller Gy. 1991. Az osztrák iskola metodológiai háttere. Egy nem pozitivistá metodológia furcsa sorsa a közgazdaságtanban. *Aula. Társadalom és gazdaság*, XIII. évf. 3. szám
 Machlup, F. 1978. *Methodology of Economics and Other Essays*. New York, San Francisco, London: Academic Press.
 Peston, M. 1981. 'Lionel Robbins: Methodology, Policy and Modern Theory'. In: *Twelve Contemporary Economists*. (Ed. J. R. Shackleton and G. Locksley) London: Macmillan.

(Hild Márta)

Wilhelm Georg Friedrich Roscher

(1817–1894)

Roscher a 19. század egyik legjelentősebb német közgazdásza, az *első német történelmi iskola megalapítója* és vezető egyénisége. Elsősorban a politikai gazdaságtan módszertanáról kialakított nézeteivel járult hozzá a közgazdaságtan fejlődéséhez. Hatása Németországon kívül is jelentős, műveit több nyelvre is lefordították.

Göttingeni és berlini történelmi és politikatudományi tanulmányait követően a politikai gazdaságtan professzora először Göttingenben, majd 1848-tól élete végéig Lipcsében. Ebből következően óriási hatást gyakorolt a német akadémiai közgazdaságtanra.

A történelmi iskola sajátos hagyománya az angol klasszikus közgazdaságtantól különböző forrásokból ered. Roscher a történelmi, társadalmi és intézményi tényezők fontosságát hangsúlyozva, a *társadalom általános elméleti rendszerének* kidolgozására törekedett. Ennek során a klasszikusok, általa „idealiztikusnak” nevezett módszere helyett „*történelmi-pszichológiai*” módszert alkalmazott. Inkább empirikus és induktív eljárással próbálta leírni a valóságos gazdasági fejlődési folyamatot, a reális gazdasági életet, és a különböző nemzetek történelmi fejlődését összehasonlítva kívánta megtalálni a gazdasági törvényszerűségeket. A klasszikus közgazdászokkal azonban nem fordult teljes mértékben szembe, azok elméletét a történelmi elemzéssel inkább csak kiegészíteni akarta. Fő művének, „A nemzetgazdaságtan rendszeré”-nek 1. kötete a klasszikus közgazdászok hagyományos témáit – termelés, elosztás, árak – hagyományos módon tárgyalja, de azokat mind kiegészíti a megfelelő történelmi leírásokkal. A mű további négy kötete tulajdonképpen alkalmazott közgazdaságtan, ahol az elemzés dominánsan történelmi jellegű. Módszertani és elmélettörténelmi művei (1843, ill. 1874) mérvadóak az iskola későbbi képviselői számára.

Roscher különösen nagy hatást gyakorolt a kor *magyar közgazdaságtanára*. Kautz Gyula (1829–1909) és Földes Béla (1848–1944) a lipcsei egyetemen a tanítványi közé tartoztak, és hazatérve részben alkalmazták az általa követett módszertant, részben propagálták is azt. *Kautz elmélettörténelmi műve* (lásd: Bevezető fejezet) sok tekintetben még jelentősebb és nemzetközileg is elismertebb volt Roscher hasonló elmélettörténeténél. Roschert a Magyar Tudományos Akadémia 1861-ben tagjai közé választotta.

A Roscher által alapított első német történelmi iskola – amelynek másik két jelentős képviselője Bruno Hildebrand (1812–1878) és Karl Knies (1821–1898) – hagyományait Gustav von Schmoller (1838–1917) vezetésével az *újabb német történelmi iskola* viszi tovább (lásd: Schmoller-arcél).

FŐBB MŰVEI

1843. *Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft nach geschichtlichen Methode*. Göttingen.
 1854–1894. *System der Volkswirtschaft*. 5 Vol. Stuttgart.
 Vol. 1: *Die Grundlagen der Nationalökonomie*. 1854. (Magyarul: *A nemzetgazdaságtan alaptanai*. Fordította: Kiss J. Budapest. 1895.)
 Vol. 2: *Nationalökonomik des Ackerbaues und der verwandten Urproduktionen*. 1859.
 Vol. 3: *Nationalökonomik des Handels und Gewerbesleißes*. 1881. (Magyarul: *A kereskedés és ipar története és elmélete*. Fordította: Kiss J. Szeged. 1901.)
 Vol. 4: *System der Finanzwissenschaft*. 1886.
 Vol. 5: *System der Armenpflege und der Armenpolitik*. 1894.
 1861. *Ansichten der Volkswirtschaft aus dem geschichtlichen Standpunkt*. Leipzig und Heidelberg: Winter. (Magyarul az I. rész megjelent: *A nemzetgazdaságtan viszonya a klasszikus ókorhoz*. Budapest. 1884.)
 1874. *Gesichte der Nationalökonomik in Deutschland*. München.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Cunningham, W. 1894–5. Why had Roscher so little influence in England? *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. 5.
 Földes, B. 1920. *Visszaemlékezések Roscher Vilmosra*. Közgazdasági Értekezések. Budapest.
 Henry, W. 1895. *W. Roscher und seine Bedeutung für die Nationalökonomie*. Leipzig.
 Kautz, Gy. 1896. *Roscher W. és a történelmi módszer a közgazdaságtudományban*. Budapest.
 Weber, M. 1903–6. *Roscher und Knies und die logischen Probleme der Historischen Nationalökonomie*. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre, Tübingen. 1922.

(Hild Márta)

Paul Anthony Samuelson

(1915–)

Samuelson a 20. század egyik legnagyobb hatású amerikai közgazdásza. A közgazdasági elmélet számos területén ért el kiemelkedő eredményeket, de nevét a közgazdász szakmán kívüliek széles körében is ismertté tette a nagy sikerű és népszerű, többször átdolgozott *Közgazdaságtan tankönyve*. A II. világháború utáni *mainstream közgazdaságtan* minden pozitív és negatív vonatkozását évtizedekig kötötték össze Samuelson személyével.

Samuelson a chicagói és a harvardi egyetemen folytatott tanulmányokat követően, egészen fiatal kora óta a *Massachusetts Institute of Technology* (MIT)

professzora. Jelentősen befolyásolta az amerikai gazdaságpolitikát és a közvéleményt is.

Két nagy hatású könyve („A közgazdasági elemzés alapjai”, 1947. és „Közgazdaságtan”, 1948.) mellett több száz cikk és tanulmány szerzője.

Könyveivel a mikroökonómia terén Samuelson hozzájárult Pareto nézeteinek elterjesztéséhez, a makroökonómiában pedig Keynes elméleti újításainak elfogadtatásához, a neoklasszikus és keynesiánus elmélet szintéziséhez. Pályafutása kezdetétől fogva *matematikai eszközökkel* igyekezett megoldani a közgazdaságtan problémáit, könyvei révén a matematikai eszközök használata a közgazdasági érvelésben széleskörűen elfogadottá is vált.

A matematikának mint a közgazdasági érvelés nyelvének az általános elfogadása mellett számos metodológiai kérdés azonban nyitott maradt. Samuelson a *deskriptivizmus* mellett érvelt, amely szerint a gazdaságelmélet nem magyarázatokat ad, hanem csak a megfigyelhető jelenségek jobb vagy rosszabb analitikus leírását. Ebből kiindulva szállt vitába Friedman instrumentalista felfogásával, és bírálta az irreális feltevések lehetőségét.

Samuelson több területen ért el jelentős tudományos eredményeket. Ezek a következők: *a) dinamikus közgazdaságtan* (pl. „megfelelési elv”, üzleti ciklusok elemzése, turnpike elmélet, a tőke méréséről folytatott vita), *b) keresletelmélet* (pl. kinyilvánított preferenciaeljárás, a fogyasztói jólét növekedésének kritériuma), *c) nemzetközi közgazdaságtan* (pl. a tényezőárak kiegyenlítődének magyarázata), *d) keynesiánus makroökonómia továbbfejlesztése* (pl. a multiplikátor- és akcelerator-elv összekapcsolása, a munkanélküliség és infláció közötti trade off megfigyelése Solow-val közösen az USA-ban, és e kapcsolat Phillips-görbéként való elnevezése Phillips tiszteletére).

A monetáris gazdaságpolitikát támadva Samuelson védelmezi is a sokat bírált *mainstream* közgazdaságtant. Számos közgazdasági vita résztvevője, többek között a tőke mérése (lásd Robinsón-arcél) és a marxi munkaérték-elméletet érintő trszformációs probléma (lásd: Marx-arcél) körüli vitának is.

Tevékenysége elismeréséért Samuelson 1970-ben, másodikként kapta meg a közgazdasági Nobel-díjat.

FŐBB MŰVEI

1938. A Note on the Pure Theory of Consumer's Behaviour. *Economica*, 5 (February)
 1939. Interaction Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration. *Review of Economics and Statistics*, 21 (May)
 1939. A Syntesis of the Principles of Acceleration and the Multiplier. *Journal of Political Economy*, 47 (December)
 1947. *Foundations of Economic Analysis*. Cambridge: Harvard University Press.

1948. *Economics: An introductory analysis*. New York: McGraw Hill. 15th edn with William D. Nordhaus and Michael J. Mandel, New York: McGraw Hill, 1995. Magyarul: Paul A. Samuelson: *Közgazdaságtan*. Budapest: KJK, 1976., készült a 9. kiadás alapján, Paul A. Samuelson–William D. Nordhaus: *Közgazdaságtan*. Budapest: KJK, 1987., készült a 12. kiadás alapján. (Fordította: Atkári János) és P. A. Samuelson–W. D. Nordhaus: *Közgazdaságtan*. Budapest: KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó. 2000., készült az 1998-as 16. kiadás alapján. (Fordította: Mezei György és Bock Gyula)
1948. International Trade and the Equalisation of Factor Prices. *Economic Journal*, 58 (June)
1958. (with R. Dorfman and R. M. Solow) *Linear Programming and Economic Analysis*. New York: McGraw Hill
1960. (with R. M. Solow) Analytical Aspects of Anti-Inflation Policy. *American Economic Review*, 50 (May)
1971. Understanding the Marxian Notion of Exploitation: A summary of the so-called transformation problem between Marxian values and competitive prices. *Journal of Economic Literature*, 9.
- 1966–1986. *The Collected Scientific Papers of Paul A. Samuelson*. 5 vol., Cambridge, MIT Press.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Arrow, K. J. 1967. Samuelson Collected. *Journal of Political Economy*, 75(5), October.
- Blaug, M. 1980. *The methodology of economics: or how Economists explain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, E. C.–Solow, R. M. (ed.) 1982. *Paul Samuelson and Modern Economic Theory*. New York: McGraw Hill.
- Caldwell, B. J. 1982. *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*. London: Georg Allen & Unwin.
- Feiwel, G (ed) 1982. *Samuelson and Neoclassical Economics*. Boston, Massachusetts: Kluwer-Nijhoff.
- Kendry, A. 1981. Paul Samuelson and the Scientific Awakening of Economics. In: *Twelve Contemporary Economists*. (Ed. J. R. Shackleton–G. Locksley). London: Macmillan.
- Lindbeck A. 1970. Paul Anthony Samuelson's Contribution to Economics, *Swedish Journal of Economics* 72, 4 (December)
- Machlup, F. 1978. *Methodology of Economics and Other Essays*. New York, San Francisco, London: Academic Press.

(Hild Márta)

Gustav von Schmoller

(1838–1917)

Schmoller az újabb német történelmi iskola vezetője, aki a 19. század utolsó harmadától az I. világháborúig terjedő időszakban nagymértékben meghatározta az akadémiai német társadalomtudomány fejlődését, és jelentős befolyást gyakorolt a német gazdaság- és szociálpolitika alakulására is. Bár az utókor közgazdaszai inkább elhatárolódnak próbáltak tőle, hatása Németországban és bizonyos értelemben a heterodox politikai gazdaságtanban máig megfigyelhető.

Allamtudományi, történelmi és filozófiai tanulmányokat követően szinte egész életében egyetemi professzorként dolgozott, Halléban, Strassburgban, majd 1882 és 1913 között Berlinben. Schmoller már fiatalkorában tekintélyt szerzett az újabb német történelmi iskolában – melynek jelentős képviselői G. F. Knapp (1842–1926), L. J. Brentano (1844–1931), E. Engel (1821–1896), K. Bücher (1847–1930) és A. H. G. Wagner (1835–1917) –, különösen a katedraszocialisták (tanszéki szocialisták) körében. Az iskola tagjai bizonyos módosításokkal követték a Roscher által alapított első német történelmi iskola (lásd: Roscher-arcél) hagyományait. Határozottan törekedtek nézeteik gyakorlati megvalósítására, állami intézkedéseket kezdeményeztek, illetve támogattak az igazságosabb társadalom megvalósítása érdekében. Schmoller vezetésével 1872-ben megalapították a szociális reformokért is fellépő *Szociálpolitikai Egyesületet* (*Verein für Sozialpolitik*). Schmoller irányításával adták ki a *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft in Deutschen Reich* című évkönyvet, amit a későbbiekben *Schmollers Jahrbuch*-nak neveznek.

Schmoller terjedelmes tudományos életművet alkotott. A régi történelmi iskolánál sokkal élesebben fordult szembe a klasszikus/neoklasszikus politikai gazdaságtannal. Hangsúlyozta a tudomány és politika, az elmélet és történelem egységes megközelítését, az interdiszciplináris kutatás fontosságát. Döntő szerepet tulajdonított a történelmi jelenségek empirikus megfigyelésen alapuló leírásának, elvetette az általános gazdasági törvényszerűségek létezését. Ebből a meggyőződésből kiindulva utasította vissza Mengernek a történelmi iskola elleni támadását. Kettejük között bontakozott ki a közgazdaságtan ún. első módszertani vitája (lásd: Menger-arcél).

A vita kimenetelétől függetlenül a német egyetemi kinevezési rendszer fölött uralkodó Schmoller sokáig száműzte a német oktatásból a klasszikus és neoklasszikus politikai gazdaságtant, és ezzel együtt az elméleti közgazdaságtant is. Ugyanis sem Schmoller, sem tanítványai nem alkottak új gazdaságelméleti rendszert. Schmoller fő műve (1900–1904) is megrekedt az ettől függetlenül értékes történelmi anyagok összegyűjtésénél.

Schmoller eredményes kutatásokat végzett a társadalomtudományok egyéb területein, pl. a gazdaságtörténet, gazdaságszociológia, etika, kultúrtörténet, intézmények történeti összehasonlítása témakörökben.

Halála után a történeti iskola feloszlott, az iskola hatása mégis tovább élt. Bizonyos vélekedések szerint a századforduló egyes neves szociológusai – még ha Schmollertől sok tekintetben különböző álláspontot képviseltek is –, pl. Max Weber (1864–1920), Werner Sombart (1863–1941) és Georg Simmel (1858–1918) alkotják tulajdonképpen az iskola utolsó generációját. A történeti iskola hatása megfigyelhető a korai amerikai institucionalistáknál, és jelentős befolyást gyakorolt a korabeli Angliára is.

Schmollert a Magyar Tudományos Akadémia 1915-ben tagjai közé választotta.

FŐBB MŰVEI

1870. *Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jh.*, Statistische und nationalökonomische Untersuchungen. Halle: Waisenhaus.
- 1874–1875. Über einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft. In: *Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik*, Bd. 23, 24. Jena.
1883. Zur Methodologie der Staats- und Sozialwissenschaften. In: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft in Deutschen Reich*, 974–94.
1888. *Zur Literaturgeschichte der Staats- und Sozialwissenschaften*. Leipzig.
1898. *Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre*. Leipzig: Duncer & Humblot.
- 1900–1904. *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*. Vol. I. 1900; Vol. II. 1904. Leipzig: Duncer & Humblot.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Brinkman, C. 1937. *Gustav von Schmoller und die Volkswirtschaftslehre*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Menger, C. 1884. *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie*. Wien.
- Schumpeter, J. 1926. Gustav von Schmoller und die Probleme von heute. in: *Schmollers Jahrbuch*.

(Hild Márta)

Joseph Alois Schumpeter

(1883–1950)

Joseph Alois Schumpeter 1883-ban született a morvaországi Trieschben (ma Trest), ugyanabban az esztendőben, amelyben Keynes született és Marx meghalt. Tanulmányait a bécsi Theresianumban, a kettős monarchia leghíresebb elitképzőjében folytatta, majd a bécsi egyetemen tanult jogot és közgazdaságtant. Az egyetem befejezése után két évet töltött Kairóban s itt fejezte be első könyvét (*Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*, Leipzig 1908). A könyv sikere nyitotta meg előtte az egyetemi karrier útját: 26 éves korában nagy befolyású professzora, Eugen von Böhm-Bawerk támogatásával elnyerte a monarchia keleti végvárának számító czernowitzi egyetem katedróját. 1911-től az első világháborús összeomlásig Grazban volt professzor (noha a fakultás nem őt választotta, Ferenc József császár „legfelsőbb döntésével mégis őt nevezte ki) s ehhez az időszakhoz kötődik két könyve is: az 1912-ben megjelent és szerzőjének nemzetközi hírnevet hozó *Die Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung* (magyarul: *A gazdasági fejlődés elmélete*, Budapest, 1980) két évvel később pedig az elmélettörténeti témájú *Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte*. 1918–1919 zürzavaros fordulóján rövid ideig megpróbálkozott a politikával is. Először Berlinbe ment, ahol a szociáldemokrata kormány mellett működő, a német ipar államosítási lehetőségeit tanulmányozó *Sozialisierungs-kommission* tagjaként dolgozott. Később visszatért Bécsbe és 1919 márciusában pártonkívüli szakértőként elvállalta a pénzügyminiszteri posztot Karl Renner szociáldemokrata-keresztényszocialista kormányában. Az újonnan született Osztrák Köztársaságnak egyszerre kellett szembenéznie a háborús összeomlás gazdasági következményeivel és az újrainduláshoz szükséges pénzügyi feltételek megteremtésének feladatával. Schumpeter stabilizációs terve azonban egyik koalíciós partnerénél sem kapott támogatást és ezért októberben lemondott. A kitérő következő állomása az üzleti élet, de ez a próbálkozás sem bizonyult sikeresnek; az a bank, amelynek négy éven át elnöke volt, 1924-ben a stabilizációs válság következtében csődbe ment, Schumpeter egész vagyonát elvesztette és hosszú éveken át egyetemi jövedelméből és honoráriumából kellett törlesztenie a bank adósságait. Az egyetemi világra való visszatérés lehetőségét egy németországi meghívás teremtette meg számára: 1925-ben elfogadta a bonni egyetem meghívását, majd 1932-ben átköltözött az Új Világba és egészen 1950-ben bekövetkezett haláláig a Harvard egyetemen tanított közgazdaságtant. Amerikában jelentek meg újabb nagy művei: a két kötetes *Business Cycles* (New York, 1939), *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York, 1942) és a halála után kiadott, befejezetlenségében is teljes *History of Economic Analysis* (New York–London, 1954). Alapítója, 1937 és 1941 között elnöke volt az Econometric Society-nak, 1948-ban pedig az

Amerikai Közgazdasági Társaság elnöke (ő volt az első nem-amerikai, akit erre a tisztségre megválasztottak).

Schumpeter tudományos életművét három részre lehet osztani. Az első az aktuális gazdasági elmélet kritikus kifejtése. Ez a vonulat az első, a gazdaságelmélet lényegéről és tartalmáról írt könyvével kezdődött és a posztumusz nagy elmélettörténettel végződött. A második a társadalmi és szociális változás gazdasági aspektusait vizsgálta, ide tartoznak az első világháború végén az adóztató állam válságáról, az imperializmusról írt könyvei, majd a második világháború idején kiadott és bestsellerré vált *Capitalism, Socialism and Democracy*, valamint utolsó tanulmánya: „The March into Socialism” (1950). Végül a harmadik, kétségtelenül a legfontosabb terület a tőkés gazdaság dinamikájának, gazdasági fejlődésének vizsgálata. Életműve talán legkiemelkedőbb darabja az e témának szentelt könyv: „A gazdasági fejlődés elmélete”, amelyet számos tanulmány követett, melyek sorát a *Business Cycles* zárta le.

Schumpeter művét, hozzájárulását a közgazdaságtanhoz nehéz röviden jellemezni; Paul Samuelson, aki tanítványa volt a Harvardon, joggal nevezte őt a közgazdaságtan univerzális alkotójának. Ha néhány kulcsfogalmat próbálunk kiemelni munkásságából, akkor ezek a kapitalista rendszer mozgástörvényeinek vizsgálata, a gazdasági fejlődés okainak, a dinamika és az instabilitás tényezőinek megmutatása. Amit mesteréről, az osztrák iskola alapító triászába tartozó Böhm-Bawerkrol írt, sokkal inkább igaz magára Schumpeterre: célja a gazdasági folyamat átfogó elméletének, koherens rendszerének megalkotása, s ebben a társadalmi-gazdasági folyamat átfogó víziójára épített (így nevezte az elemzést megelőző, annak nyersanyagát előkészítő megismerési aktust, a probléma lényegének látásmódját). Schumpeter ábrázolásában a kapitalizmus két elkülönülő világra bomlik: az egyik az önmagát reprodukáló statikus körfolyamat, a másik a vállalkozó mint központi szereplő által mozgatott változás és fejlődés világa. A vállalkozó, az innovációk (új technológiák, új piacok, új beszerzési források, új termékek stb.) megvalósítója, az átmeneti előny révén tesz szert profitra, amely ezért a körfolyamat világában nem létezik.

A gazdasági fejlődés ciklusai annak tulajdoníthatók, hogy az innovációk az időben egyenlőtlenül, rajzásszerűen jelennek meg. Az új kombinációk megjelenése előkészíti az utat más innovációk számára. A ciklus akkor fordul meg, amikor az innovációk szétterjedése következtében a profit kisebb lesz. A különböző ciklusok hosszát (40 hónapos Kitchin-ciklus, 10 éves Juglar, 60 éves Kondratyev) az innovációk jellege és megvalósításuk periódusa határozza meg. Az innovációk fellendülése, a túlberuházás és a hitelexpanzió nyomán a fellendülés átfordul recesszióba, amelyet Schumpeter a „teremtő rombolás” szakaszának, az egészséges struktúra helyreállításának jellemzett. A kapitalizmus sírját saját gazdasági sikerei ássák meg, a fejlődés egyre inkább feleslegessé teszi azokat a társadalmi intézményeket és szereplőket, amelyek védelmezték. A monopóliumok világában az innováció megvalósítása, a technikai és gazdasági

fejlődés a merész vállalkozó egyedi tevékenysége helyett a nagyvállalatok menedzsmentjének rutintevékenységévé válik. A kapitalista rendszer ráadásul létrehozza a kritikus és elégedetlen értelmiségiek seregét, akik állandóan támadják annak alapintézményeit (pl. a magántulajdont) és értékeit. „A menetelés a szocializmusba”, amellyel Schumpeter nem rokonszenvezett, de amelyet – szemben Misessel és Hayekkel – működőképesnek tartott, elkerülhetetlen.

Schumpetert a közgazdaságtan elmélettörténészeként rendkívüli látóköri és kivételes erudíció jellemezte. Monumentális műve, a *History of Economic Analysis*, amely az ókori görögöktől Keynesig tekinti át nemcsak az ökonómia, hanem a fizikától a jogig szinte az összes tudomány történetét, egyedülálló alkotás, amint Jacob Viner írta róla, talán az utolsó polihisztor műve, aki ugyanakkor maga is eredeti és nagyhatású teoretikus volt. Ugyanakkor a könyv számos ponton elfogult, félrevezető és homályos, ezért ítéleteit a modern kutatás többnyire megkérdőjelezi. Számára, aki nem volt matematikai közgazdász, a gazdaságtan csúcsteljesítményét Walras általános egyensúly-elmélete jelentette, ezért kiemelte, olykor túlértékelte a gazdasági elemzésnek azt a vonulatát (Cantillon, Quesnay, Cournot, Marx, valamint saját osztrák mesterei: Menger és Böhm-Bawerk), amely ehhez kapcsolódott, ugyanakkor mostohán kezelte azokat, akik nem vagy lazábban kapcsolódtak e tradícióhoz.

FŐBB MŰVEI

1908. *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. München und Leipzig: Duncker & Humblot.
1912. *Die Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Leipzig: Duncker & Humblot. Magyarul: *A gazdasági fejlődés elmélete* (Ford.: Bauer Tamás, bev. Madarász Aladár). Budapest: KJK, 1980.
1914. *Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
1918. *Die Krise des Steuerstaates*. Graz und Leipzig: Leuschner & Lubensky.
1926. Gustav von Schmoller und die Probleme von heute. *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, 50, 337–388. o.
1928. The Instability of Capitalism. *Economic Journal*, 38, 361–386. o.
1939. *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. I–II. New York: Mc Graw Hill.
1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper.
1950. The March into Socialism. *American Economic Review*, 40, 446–456. o. Magyarul: Menetelés a szocializmusba. *Világosság*, 1991/9, 653–659. o.
1951. *Ten Great Economists: From Marx to Keynes*. New York: Oxford University Press.
1951. *Imperialism and Social Classes*. Oxford: Blackwell.
1952. *Aufsätze zur ökonomischen Theorie*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
1954. *History of Economic Analysis*. London: Allen & Unwin.
1970. *Das Wesen des Geldes*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
1991. *The Economics and Sociology of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Allen, R. 1991. *Opening Doors: The Life and Work of Joseph Schumpeter*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Frisch., H. (ed.) 1982. *Schumpeterian Economics*. New York: Praeger.
- Harris, S. (ed.) 1951. *Schumpeter, Social Scientist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hertje, A. (ed.) 1981. *Schumpeter's Vision*. New York: Praeger.
- März, E. 1983. *Joseph Alois Schumpeter*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Oakley, A. 1990. *Schumpeter's Theory of Capitalist Motion*. Aldershot: Edward Elgar.
- Shionoya, Y. 1997. *Schumpeter and the idea of social science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swedberg, R. 1991. *Joseph Schumpeter: His Life and Work*. Cambridge: Polity Press.
- Wood, J. 1991. *J. A. Schumpeter: Critical Assessments*. London: Routledge.

(Madarász Aladár)

Nassau William Senior

(1790–1864)

Senior a Ricardo utáni angol közgazdászok azon csoportjába tartozik, akik lényeges pontokon *elszakadtak a klasszikus politikai gazdaságtan ricardoi hagyományaitól*. Nézetei inkább a modern közgazdaságtannal való összehasonlításban kapnak nagyobb elismerést. J. S. Mill mellett az első angol közgazdász, aki pontos szabályokba foglalta a politikai gazdaságtan módszertanára vonatkozó elveket.

Senior 1825 és 1830 között elsőként tölti be az oxfordi egyetemen a politikai gazdaságtan professzori állást, amire 1847 és 1852 között másodszor is ki nevezik. 1823-tól néhány év kivételével élete végéig tagja az 1821-ben megalakult londoni Politikai Gazdaságtan Klubnak. A *laissez-faire* elkötelezett híveként és a wigh párt aktív tagjaként jelentősen befolyásolja az 1830- és 1840-es évek gazdaság- és szociálpolitikáját (pl. a szegénnytörvény reformja, ipartörvény). Számos hivatalos jelentés és vitairat kapcsolódik a nevéhez.

A klasszikus politikai gazdaságtan képviselőjeként csak részlegesen követte a domináns ricardoi nézeteket. Az *értékelméletben* inkább Say hasznossági koncepcióját fogadta el (lásd: Say-arcél). A *termelési költségek* ricardoi elméletét bírálva, a költségek fogalmát is szubjektív tényezőkkel hozta kapcsolatba. Ennek értelmében a fogyasztásról való lemondással magyarázta a tőke költségét, aminek jutalmaként kap szerinte a tőkés jövedelmet. Hasonló szubjektív elemmel magyarázta a munkabért is. Bírálta, illetve módosította a klasszikusok körében általában elfogadott *malthusi népesedési elméletet* is.

A klasszikusok között azonban Senior *metodológia nézetei* miatt kapott kiemelt figyelmet. „A politikai gazdaságtan tudományának alapvonalai” című fő művében elsőként tett kísérletet arra, hogy tudatosan és explicit módon felállítsa azokat a szükséges és lényeges posztulátumokat, amelyekre alapozva felépíthető a gazdaságelmélet, más szóval arra, hogy a gazdaságelmélet számára *axiomatikus kiindulópontot* nyújtson. Senior módszertani elvei a legtöbb esetben látszólag azonosak Mill elveivel. Mindketten különbséget tettek gazdagság és jólét között, pozitív és normatív szemlélet között, a politikai gazdaságtan tudománya és annak alkalmazása között. Egyaránt hangsúlyozták a társadalmi jelenségekkel foglalkozó politikai gazdaságtan sajátos nehézségeit. A tudomány kiindulópontjának problémáját azonban eltérően oldották meg. Mill szerint a politikai gazdaságtannak a gazdálkodó egyén absztrakciójából kell kiindulnia, Senior viszont a megfigyelésen és introspekción alapuló *igaz feltevésekre* alapozta elméletét. Ebből következően állította Senior, hogy az ilyen tudomány érvelésmódja és eredményei sem szükségszerűen hipotetikusak.

A klasszikusok Senior és Mill által képviselt módszertani elveivel kapcsolatban a későbbi metodológiai elemzések némelyike inkább az azonosságot állapítja meg, míg mások nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a különbségeknek.

FŐBB MŰVEI

1827. *An Introductory Lecture on Political Economy*. In: *Selected Writings on Economics. A Volume of Pamphlets 1827–1852*, New York: Kelly Reprint, 1965.
1830. *Three Lectures on the Rate of Wages*. London: Murray.
1836. *An Outline of the Science of Political Economy*. London. In: Senior, N. W.: *An Outline of the Science of Political Economy*. London: George Allen & Unwin Ltd., 1951. (Az 1836-ban megjelent könyv függelékkel kibővített 1938-as kiadásának változatlan második kiadása.)
1852. *Four Introductory Lectures on Political Economy*. In: *Selected Writings on Economics*.
1865. *Historical and Philosophical Essays*. 1865.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

- Bowley, M. 1937. *Nassau Senior and Classical Economics*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Johnson, O. 1969. The 'last hour' of Senior and Marx. *History of Political Economy* 1(2), Ősz 359–369.
- Stigler, G. J. 1949. The classical economists: an alternative view. In: G. J. Stigler: *Five Lectures on Economic Problems*. London: Longmans, Green for the London School of Economics and Political Science.

(Hild Márta)

FÜGGELÉK

Nobel-díjasok 1969–2001

- 2001 GEORGE A. ACKERLOF, A. MICHAEL SPENCE és JOSEPH E. STIGLITZ közösen kapták a díjat az aszimmetrikus információjú piacok elemzéséért.
- 2000 JAMES J. HECKMAN a szelektív minták elemzési elméletének és módszereinek kifejlesztéséért, valamint DANIEL L. MCFADDEN a diszkrét választás elemzési elméletének és módszereinek kifejlesztéséért megosztva kapták a díjat.
- 1999 ROBERT A. MUNDELL a különböző árfolyamrendszerek melletti monetáris és költségvetési politika kutatásáért és az optimális valutaövezetek elemzéséért.
- 1998 AMARTYA SEN a jóléti közgazdaságtanhoz való hozzájárulásáért.
- 1997 ROBERT C. MERTON és MYRON S. SCHOLES a derivatív termékek értékmeghatározásának új módszeréért.
- 1996 JAMES A. MIRRELES és WILLIAM VICKREY az aszimmetrikus információk körülményei közti ösztönzés közgazdasági elméletéhez való alapvető hozzájárulásukért.
- 1995 ROBERT LUCAS a racionális várakozások hipotézisének kifejlesztéséért és alkalmazásáért, és ezáltal a makroökonómiai elemzés megváltoztatásáért valamint a gazdaságpolitika megértésének elmélyítéséért.
- 1994 JOHN C. HARSANYI, JOHN F. NASH és REINHARD SELTEN közösen kapták a díjat a nem kooperatív játékok elméletében végzett úttörő elemzésükért

- 1993 ROBERT W. FOGEL és DOUGLASS C. NORTH közösen kapták a díjat a gazdaságtörténeti kutatás megújításáért a gazdaságelméletnek és a kvantitatív módszereknek a gazdasági és intézményi változások magyarázatában való alkalmazása révén.
- 1992 GARY S. BECKER a mikroökonómiai elemzésnek az emberi magatartás széles körére, többek között a nem piaci magatartásra való kiterjesztéséért.
- 1991 RONALD H. COASE a tranzakciós költségeknek és a tulajdonjogoknak az intézményi struktúrában és a gazdaság működésében játszott szerepének tisztázásáért.
- 1990 HARRY M. MARKOWITZ, MERTON M. MILLER és WILLIAM F. SHARPE közösen kapták a díjat a pénzügyi gazdaságtan terén végzett úttörő munkájukért.
- 1989 TRYGVE HAAVELMO az ökonometria valószínűségszámítási alapjainak tisztázásáért és a szimultán gazdasági struktúrák elemzéséért.
- 1988 MAURICE ALLAIS a piacelmélethez és az erőforrások hatékony felhasználásának témájához való úttörő hozzájárulásáért
- 1987 ROBERT M. SOLOW a gazdasági növekedés elméletéhez való hozzájárulásáért.
- 1986 JAMES M. BUCHANAN, JR. A gazdasági és politikai döntéshozatal szerződéselméleti alapjainak kidolgozásáért.
- 1985 FRANCO MODIGLIANI a pénzügyi piacok és a megtakarítások úttörő elemzéséért.
- 1984 SIR RICHARD STONE a nemzeti elszámolási rendszerek fejlesztéséhez való jelentős hozzájárulásáért, mely nagymértékben javította az empirikus közgazdasági elemzés alapjait.
- 1983 GERARD DEBREU új analitikus módszereknek a gazdaságelméletben történő alkalmazásáért és az általános egyensúlyelmélet szabatos újrafogalmazásáért.
- 1982 GEORGE J. STIGLER az iparági struktúrák, a piac működése és az állami szabályozás terén végzett korszakos tanulmányaiért.
- 1981 JAMES TOBIN a pénzügyi piacok elemzéséért, továbbá e piacoknak a kiadási döntésekkel, foglalkoztatottsággal, termeléssel és az árakkal való kapcsolata terén végzett vizsgálatáért.
- 1980 LAWRENCE R. KLEIN ökonometriai modellek alkotásáért és azoknak a gazdasági ingadozások és a gazdaságpolitikák elemzésében való alkalmazásáért.

- 1979 THEODORE W. SCHULTZ és SIR ARTHUR LEWIS közösen kapták a díjat a gazdasági fejlődés terén végzett úttörő kutatásukért, különös tekintettel a fejlődő országok problémájára.
- 1978 HERBERT A. SIMON a gazdasági szervezeteken belüli döntéshozási folyamat témájában végzett úttörő kutatásáért.
- 1977 BERTIL OHLIN és JAMES E. MEADE közösen kapták a díjat a nemzetközi kereskedelem és nemzetközi tőke mozgások elméletéhez való, új szemléletet adó hozzájárulásukért.
- 1976 MILTON FRIEDMAN a fogyasztáselemzés, a monetáris történelem terén elért eredményeiért és a stabilizációs politika komplexitásának bemutatásáért.
- 1975 LEONID VITALIYEVICH KANTOROVICH és TJALLING C. KOOPMANS közösen kapták a díjat az optimális erőforrás-allokáció elméletéhez való hozzájárulásukért
- 1974 GUNNAR MYRDAL és FRIEDRICH AUGUST VON HAYEK közösen kapták a díjat a pénzelmélet és a gazdasági ingadozások témájában kifejtett úttörő munkájáért, valamint a gazdasági, társadalmi és intézményi jelenségek összefüggéseinek mélyenszántó elemzéséért.
- 1973 WASSILY LEONTIEFF az input-output módszer kifejlesztéséért és annak fontos gazdasági problémákra való alkalmazásáért.
- 1972 SIR JOHN R. HICKS és KENNETH J. ARROW közösen kapták a díjat az általános egyensúlyi elmélet és a jóléti elmélet terén kifejtett úttörő munkájukért.
- 1971 SIMON KUZNETS a gazdasági növekedés empirikusan megalapozott interpretációjáért, amely a gazdasági és társadalmi struktúrák valamint a fejlődési folyamat mélyebb megértéséhez vezetett.
- 1970 PAUL A. SAMUELSON a statikus és dinamikus gazdaságelmélet fejlesztése érdekében kifejtett tudományos munkájáért, és a közgazdaság-tudomány elemzési szintjének emeléséhez való aktív hozzájárulásáért.
- 1969 RAGNAR FRISCH és JAN TINBERGEN közösen kapták a díjat a gazdasági folyamatok elemzésére szolgáló dinamikus modellek kidolgozásáért és alkalmazásáért.

(Horváth László)

Fontosabb elméletttörténeti könyvek

Klasszikus, alapvető elméletttörténeti művek

- Blanqui, Jérôme-Adolphe. 1838. *Histoire de l'économie politique en Europe*. (Angolul 1880.)
 Cannan, Edwin 1893. *A History of the Theories of Production and Distribution in English Political Economy from 1776 to 1848*. London.
 Kautz, Gyula 1860. *Die Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und Ihrer Literatur*. Wien: Gerold. (Magyar kivonat 1859–1860-ban a *Budapesti Szemle* 7–10. és 13–15. kötetiben.)
 McCulloch, John Ramsay. 1840. *The Literature of Political Economy*. (Franciául: 1863. Paris: Guillaumin.)
 Roscher, Wilhelm G. F. 1851. *Geschichte der Englischen Volkswirtschaftslehre*. (Angolul: 1878.)
 Roscher, Wilhelm G. F. 1874. *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland*. München, Leipzig: Oldenburg.

Legfontosabb átfogó elméletttörténeti művek

- Blaug, Mark. 1996. *Economic Theory in Retrospect*. 5. kiadás. Cambridge: Cambridge University Press.
 Hutchison, T. W. 1953. *A Review of Economic Doctrines, 1870–1929*. Greenwood Press.
 Mitchell, Wesley Clair. 1967, 1969. *Types of Economic Theory from Mercantilism to Institutionalism*. New York: Kelly.
 Pribam, Karl. 1983. *A History of Economic Reasoning*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
 Schumpeter, J. A. 1954. *History of Economic Analysis*. London: Allen & Unwin. (Tizenkét utánnyomás 1981-ig. Első paperback 1986-ban, 1994 és 1997, utánnyomás. London: Routledge.)

Alapvető közgazdasági enciklopédiák, lexikonok

- Eatwell, J.–Milgate, M.–Newman, P. (szerk.) 1994. *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*. 1–4. kötet. London: Macmillan.
 Halász Sándor–Mandelló Gyula. (szerk.) 1900. *Közgazdasági lexikon*. 1–3. kötet. Budapest: Pallas.
 Heller Farkas. 1937. *Közgazdasági lexikon*. 1937. Budapest: Grill. (Spanyol nyelven 6 kiadás 1937–1969 között.)
Közgazdasági Enciklopédia. 1929. 1–4. kötet. Budapest: Athenaeum.
 Palgrave, R. H. I. (szerk.) 1894. *Dictionary of Political Economy*. 1–3. kötet. London: Macmillan.

Bevezető jellegű ismert elméletttörténeti tankönyvek

- Backhouse, R. 1985. *A History of Modern Economic Analysis*. Oxford: Basil Blackwell.
 Gélédan, A. (szerk.) 1988. *Histoire des pensées économiques. Les fondateurs*. Paris: Sirey.
 Gélédan, A. (szerk.) 1988. *Histoire des pensées économiques. Les contemporaines*. Paris: Sirey.
 Jessua, C. 1991. *Histoire de la théorie économique*. Paris: PUF.
 Landreth, H.–Colander, C. C. 1995. *History of Economic Thought*. 3. kiadás Boston, Toronto: Houghton Mifflin.

Magyar szerzők által írt összefoglaló elméletttörténeti munkák

- Heller Farkas. 1943. *A közgazdasági elmélet története*. Budapest: Gergely R.
 Kautz Gyula 1860. *Die Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und Ihrer Literatur*. Wien: Gerold.
 Kautz Gyula. 1868. *A nemzetgazdasági eszmék története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest: Heckenast. Reprint: Budapest: KJK. 1987.
 Mátyás Antal. 1999. *A korai közgazdaságtan története*. 5. kiadás. Budapest: Aula.
 Mátyás Antal. 1999. *A modern közgazdaságtan története*. Budapest: Aula.
 Surányi-Unger Tivadar. 1923, 1926. *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre*. (Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre) I., II. Band. Jena: Verlag von Gustav Fischer.
 Surányi-Unger Tivadar. 1927. *Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts*. Jena: Verlag von Gustav Fischer. (angolul megjelent: London–New York. 1931, japánul megjelent: Kyoto, 1934.)
 Takaróné dr. Gáll Beatrix–dr. Tamás Károly. 1939. *A közgazdasági elméletek története*. Budapest: Tébe.

Magyarul megjelent külföldi szerző által írt összefoglaló jellegű elméletttörténeti mű

- Heretik, Štefan. 1973. *A modern polgári közgazdaságtan elméleti alapjai. A burzsoá ideológia és revizionizmus bírálata*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Magyarul megjelent bevezető jellegű elméletttörténeti munkák

- Buchholz, O. G. 1998. *Új ötletek halott közgazdászoktól*. Budapest: Osiris.
 Dean, Phyllis. 1984, 1997. *A közgazdasági gondolatok fejlődése*. Budapest: KJK, Budapest: Aula.
 Piper, N. (szerk.) 1997. *Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig*. Budapest: Kossuth.
 Szigeti Endre. 1996. *A közgazdaságtan rövid története*. Budapest: BKE Vezetőképző Intézet.
 Vándor Pál. 1927. *A közgazdaságtan története. A közgazdasági gondolkodás kialakulásának és fejlődésének népszerű ismertetése*. Budapest.

A magyar közgazdasági gondolkodás történetével foglalkozó művek

- Csaba László–Szamuely László. 1998. *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány
 Halász Géza–Mihalik István (szerk.) 1993. *Ünnepi dolgozatok Mátyás Antal tanszékvezetői kinevezésének 40. évfordulójára*. Budapest: BKE, Aula.
 Kautz Gyula. 1868. *A nemzetgazdasági eszmék története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest: Heckenast. Reprint: Budapest: KJK. 1987.
 Mátyás Antal (szerk.) 1994. *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Mihalik István (szerk.) 1991. *Közgazdasági (f)irkák*. 68. szám. Budapest: BKE PTK.
 Szamuely László (szerk.) 1986. *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása, 1954–1978*. Budapest: KJK.

(Bekker Zsuzsa)

A RCÉLEK BETŰREND BEN

Aquinói Szt. Tamás (1225–1274) 99
Arisztotelész (Kr.e. 384–322) 97
Bentham, Jeremy (1748–1832) 177
Cournot, Antoin Augustin (1801–1877) 299
Fisher, Irving (1867–1947) 513
Friedman, Milton (1912–) 515
Gossen, Hermann Heinrich (1810–1858) 301
Harrod, Roy (1900–1978) 407
Hayek, Friedrich A. von (1899–1992) 410
Hicks, John Richard (1904–1989) 413
Hume, David (1711–1776) 180
Jevons, William Stanley (1835–1882) 303
Kaldor, Miklós (Nicholas) (1908–1986) 415
Kalecki, Michal (1899–1970) 416
Keynes, John Maynard (1883–1946) 419
Keynes, John Neville (1852–1949) 617
Lucas, Robert (1937–) 519
Malthus, Thomas Robert (1766–1834) 184
Marshall, Alfred, (1883–1946) 306
Marx, Karl Heinrich (1818–1883) 186
Menger, Carl (1840–1921) 311
Mill, John Stuart (1806–1873) 196
Modigliani, Franco (1918–) 524
Mun, Thomas (1571–1641) 101
Pareto, Vifredo (1848–1923) 313

Petty, William (1626–1687) 102
Quesnay, François (1694–1774) 104
Ricardo, David (1772–1823) 199
Robbins, Lionel Charles (1898–1984) 619
Robinson, Joan Violet (1903–1983) 426
Roscher, Wilhelm Georg Friedrich (1817–1894) 621
Samuelson, Paul Anthony (1915–) 622
Say, Jean-Baptiste (1767–1832) 203
Schmoller, Gustav von (1838–1917) 625
Schumpeter, Alois Joseph (1883–1950) 627
Senior, Nassau William (1790–1864) 630
Smith, Adam (1723–1790) 204
Tobin, James (1918–2002) 525
Turgot, Anne Robert Jacques (1727–1823) 107
Walras, Leon (1834–1910) 316
Wicksell, Knut (1851–1926) 428